

iktisat

dergisi

AYLIK DERGİ

Aralık 1985 • Sayı: 253 • 300 TL (KDV Dahil)

Ekonomi ve Ekoloji (II)

Erol Koç
Ernest Mandel
Franco Modigliani
Doğu Perinçek
Paul A. Samuelson
Ergun Türkcan
Engin Ural
Tolga Yarman

BOSCH

tüm çeşitleri ile BOSCH Türkiye'de

BUZDOLABI

Dünyanın en ileri
Teknolojisi ile üretilen
BOSCH elektrikli ev aletleri,
rakipsiz kaliteleri ile şimdi Türkiye'de

Buzdolapları, Çamaşır makineleri
Çamaşır kurutma makineleri
Bulaşık makineleri, Fırınlar
Fritözler, Tost makineleri
Ekmek kızartıcılar
Mikserler, Kahve makineleri
Elektrikli diş fırçaları
Ütüler, Ütü makineleri
Elektrikli süpürgeler
Klima cihazları ve diğerleri

ÇAMAŞIR MAKİNASI

BULAŞIK MAKİNASI

Robert BOSCH GmbH
Türkiye umum müessili
Dizel Magnet A.Ş.
bol yedek parça ve servis
garantisi ile hizmetinizdedir.

DIZEL MAGNET
TİCARET VE SANAYİ ANONİM ŞİRKETİ

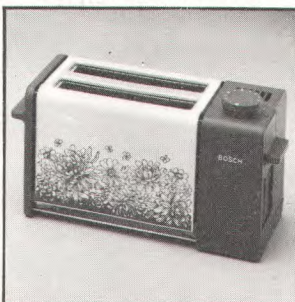
Yeni Tarlabası Cad. Ardan Apt.
No: 6 Kat: 1 TAKSİM-İSTANBUL
Tel: 144 70 89 - 145 77 53 - 155 34 59
155 32 12 - 149 67 00
Tlx.: 24208 AVKA TR

AM AHMET VELİ MENDER HOLDİNG A.Ş. KURULUŞUDUR.

MİKSER

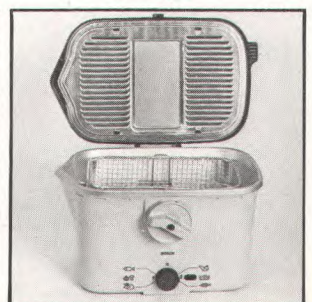
EKMEK KIZARTACIĞI

TOST MAKİNASI

FRİTÖZ

İÇİNDEKİLER

Ernest Mandel ile GÖRÜŞME	2
Paul A. Samuelson ile GÖRÜŞ	6
HAVEMANN'DA EKOLOJİK KRİZ VE ÜTOPYA (Doğu Perinçek)	8
TÜRKİYE'DE GÜNEŞ ENERJİSİNDEN YARARLANMA İMKÂNLARI (Tolga Yarman)	23
Franco Modigliani ile GÖRÜŞME	30
EKONOMİNİN FİNANSMAN SORUNU : GÖZLEMLER VE OLGULAR (Erol Koç)	38
GELENEKSEL İKTİSAT CEPHESİNDE NELER OLUYOR? (X): DÖVİZ KURLARI NEDEN DEĞİŞİR?	43
SANAYİ VE ÇEVRE KONFERANSI (Engin Ural)	49
SEUL'DEN SONRAKİ SENARYO (Ergun Türkcan)	50

Sahibi:

İ. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
Esin Kuylulu

Sorumlu Yayın Yönetmeni :
Nail Satlıgan

Kapak Düzeni : Ömer Ülkenciler

YÖNETİM YERİ :

Cumhuriyet Cad. No: 27/6
Taksim - İSTANBUL
Tel.: 150 50 34 - 150 16 42

Dergideki yazılar Cemiyet'i bağlamaz;
görüşler yazarlarına aittir.

Eksik sayılarınızı 300 TL.'lik posta pulu karşılığı adresimizden sağlayabilirsiniz.

ABONE KOŞULLARI

Yıllık 3.600 TL. (Öğrenci 2.600 TL.)
6 Aylık 1.800 TL. (Öğrenci 1.300 TL.)

Yurt Dışı :

Yıllık 4.600 TL. (Öğrenci 3.600 TL.)
6 Aylık 2.300 TL. (Öğrenci 1.800 TL.)

Banka Hesap No :

AKBANK Taksim Şb. (4700)
Türkiye İş Bankası Beyoğlu Şb. (4678)

REKLAM TARİFESİ

Arka Kapak : 150.000 TL.
Ön Kapak İçi : 100.000 TL.
Arka Kapak İçi : 75.000 TL.
İç Sayfalar : 50.000 TL.

Basıldığı yer :

YENİLİK BASIMEVİ
Tel: 143 55 72 — 145 32 48

Dr. Mandel: «Çevre sorununun temelinde piyasa ekonomisinin kısmi rasyonelliği ile global irrasyonelliği arasındaki çelişki yatıyor...»

1923'te Frankfurt'ta doğan Belçikalı Ernest Mandel, Türkçede en çok kitabı yayımlanmış yabancı iktisatçıdır. Mandel, Brüksel, Paris ve Berlin'de okudu; buradaki Hür Üniversitede felsefe doktoru oldu. Halen Brüksel Hür Üniversitesinde ders veriyor.

Başlıca kitapları: *Traité d'économie marxiste*, 1962 (Marksist Ekonomi El Kitabı); *La formation de la pensée économique de Karl Marx*, 1967 (Karl Marx'ın İktisadi Düşüncesinin Oluşumu); *Conseils ouvriers, contrôle ouvrier, autogestion ouvrière*, 1970, ve *Der Spaetkapitalismus, Versuch einer marxistischen Erklärung*, 1972.

Willem L. Oltmans'ın Mandel ile yaptığı görüşmeyi (Willem L. Oltmans, «Die Grenzen des Wachstums»: Pro und contra) Nail Satlıgan Almanca'dan çevirdi.

Club of Rome'un raporu üzerinizde nasıl bir izlenim bıraktı?

İnceleme beni hem sevindirdi hem de rahatsız etti. Sevindirdi, çünkü Marksizme bulaşmamış ve burjuva çevresinden gelmekte olan bu baylar, anarşik, plansız, bilinçsiz, denetimsiz bir büyümenin, yalnız maddi refahın temellerini değil, aynı zamanda insan uygarlığının varlığının fiziksel önkoşullarını tehdit edebileceğini şimdi — Marx'a kıyasla — 125 yıllık bir gecikmeyle keşfetmiş bulunuyorlar. Yalnız insan uygarlığının varlığının fiziksel önkoşullarını tehdit etmekle kalmaz, aslında insan türünün varlığının fiziksel önkoşullarını bile tehdit edebilir. Marx, bunu teorik-tahlili çalışmasının neredeyse başından beri anlamıştı; daha genç bir adamken kapitalizmin, üretici güçleri yıkıcı güçlere dönüştürme tehlikesini taşıdığını yazmıştı. Başyapıtı *Kapital*'in 1. cildindeki en çarpıcı görüşlerden biri, kapitalizmin gelişmesinin, insan emeğinin ve doğanın, servetin bu iki kaynağının durmadan altını oyduğu ve bunları yok olma tehdidiyle karşı karşıya bıraktığı yolundadır. Şimdi kapitalist iktisatçılar ile akademik bilim adamlarının da bunu en sonunda kavradıklarına tanık oluyoruz. Sevinmemin bir sebebi bu. Beni rahatsız eden şey ise, bu sonuçları doğuran, temelde yatan mekanizmayı henüz anlamamış olmaları. Bu yüzden tahlillerinden çıkardıkları sonuçlar, önerdikleri çözümler, kısmen yetersiz, kısmen de iyi etmek istedikleri hastalıklardan daha kötü. Kapitalist iktisadi büyümenin bu yıkıcı potansiyelinin temel sebebi nedir? Kapitalist sistemin temelini oluşturan genelleşmiş piyasa ekonomisinin içinde yerleşmiş olarak bulunan, kısmi iktisadi rasyonellik ile global sosyoekonomik irrasyonellik arasındaki çelişkidir. Kapitalist açıdan rasyonel olan nedir? Bağımsız girişimlerin kârını artıran her şey. Bu mekanizma, elbette bir rasyonellik ögesi içerir. Girişimlerin, iktisadi kaynaklarını maliyetler ile global sonuçları önceden hesaplayabilecekleri biçimde birleştirmelerini mümkün kıldığını yadsımak budalalık olur. Gel gelelim buradaki globallik, sadece tek tek girişimler açısından söz konusudur. Neden yalnızca kısmi bir iktisadi rasyonelliktir bu? Maliyetleri azaltmak, kârı ya da büyümeyi azamileştirmek isteyen bir firma, bunu ancak girdi ile çıktıyı paranın ölçüsüne vurup karşılaştırarak yapabilir de ondan. Dolayısıyla paraca değeri olmayan ya da para getirmeyen her şey, *per definitionem* tahlilin dışında bırakılır.

Böylece bütün «bedava mallar» ile insan değerleri, hava, su, güzellik, manzara, dayanışma, yeteneklerin desteklenmesi ya da kösteklenmesi, bütün bunlar bir fiyatları olmadığı için her türlü maliyet-fayda

hesabının dışında bırakılır. Bu yüzden de maliyetler arasında gösterilemezler. Beri yanda modern kapitalizmde toplumsallaştırılan maliyetlerin sayısı artmaktadır. Bunları kamu ödediğinden, firmaların ödemesi gerekmez. Belirli çalışma ve yaşam koşullarının sonuçları olan hastalıklar, belirli emek türlerinin ön gereklerini yerine getiren eğitim, işten çıkarmaların doğurduğu işsizlik — bütün bunların esas yükünü toplum çekiyor, işveren değil. Şu halde bedava mallar ile insan değerlerinin artan ölçüde israfını, sosyal maliyetlerin yükselmesini beraberinde getirecek kararlar alınması işveren açısından tamamen rasyoneldir. Global bir toplumsal bakış açısından, işçilere yol vererek bir milyon dolar «tasarruf etmek», bu işten çıkarmalar topluma iki milyon dolara mal oluyorsa — insan sefaletinden hiç söz etmeyezim — kuşkusuz irrasyoneldir. Ama söz konusu firma açısından tamamen rasyoneldir.

İnsanlığın hedeflerinin ne olması gerektiği sorusu, kısmi iktisadi rasyonellik ile global sosyoekonomik irrasyonellik arasındaki bu çelişki temeline dayanır. Her türlü iktisadi faaliyet, hangi nihai amaca hizmet eder? Marksistler için bu sorunun cevabı açıktır: İktisadi faaliyetin amacı, insan mutluluğunun artırılması olmalıdır, bütün bireylerin insani yeteneklerinin olabildiğince uyumlu gelişimini sağlamak için olabildiğince çok sayıda insanı olabildiğince mutlu kılmak olmalıdır.

Ama kapitalist iktisatçılar ile batı toplumunun bütün kurumları, hemen arabanın tekerine taş koyup haykırıyorlar: Hayır, hayır, hayır. Mutluluk, özgerçekleştirim, kişilik, bunlar ölçülemez, bunlar nicelenemez, dolayısıyla bunlar içi boş soyutlamalardır, hem de keyfi sayutlamalardır, bunlar nicelenmesi mümkün olmayan gelirlerdir. Kârı niceleyebilirsiniz. Birer fiyatı olan kaynakları niceleyebilirsiniz. O halde doğrusu şudur: İktisadi faaliyetin hedefi, mutluluk ya da mutsuzluk ve insan yeteneklerinin geliştirilmesi ya da köreltilmesi açısından vargıları ne olursa olsun ve bunlardan bağımsız olarak, gelirlerin azamileştirilmesidir.

Kapitalizmin asıl kötü yanı budur, kapitalist iktisadi büyümenin insanların varlığını tehdit etmesinin sebebi de budur. İnsanlığın bugünkü bilimsel ve teknolojik potansiyeli karşısında var olan kaynakları hâlâ yalnızca gelirlerin, hele iktisadi sistemi denetlemekte olanların gelirlerinin maksimumlaştırılması, yani kârın maksimumlaştırılması ölçeğiyle ölçmek düpedüz saçmadır, irrasyoneldir.

Geçenlerde Heinrich Böll de, kâr toplumunun içinde ve ardında hangi tür ve kaç tür şiddetin gizli oldu-

ğunu sorarken, bunu söylemek istiyordu. İşte bu. Kâr toplumunun doğurduğu şiddet, siz de tam bundan söz etmiyor musunuz?

Şiddet kelimesi fazlasıyla dar olur. Söz konusu olan, rekabete, var kalmak için herkesin kavga vermesine dayanan bir toplumun bütün adaletsizliklerinin, zorlamalarının ve engellemelerinin, bütün eşitsizlik ve savurganlığının, bütün kötü, topluma aykırı, insanlık dışı, ahlak dışı aşırılıklarının toplamıdır. Günümüzde ekolojik bunalımla su yüzüne çıkan muazzam kaynak israfının, insani ve maddi kaynak israfının sorumlusu olan asıl musibetler, en sonunda bunlardır.

Mansholt (1), Hollanda Genç İşçiler Sendikasının bir toplantısında dünyanın bizim üzerinde yaşadığımız bölümünün zenginliğini azgelişmiş ülkelerle paylaşmaya hazır olup olmadıklarını orada bulunanlara sordu. Cevap şu oldu: Evet, ama kapitalist sistem hüküm sürdükçe değil. Ardından Mansholt'e neden hâlâ sistemin zirvesinde çalışmakta olduğunu sordular. O, İçeriden bir şeyler yapmanın biricik olanağının bu olduğunu söyleyerek cevap verdi.

Ben farklı düşünüyorum. Farklı düşünüyorum, çünkü sistemin akıldışılığı o kadar büyük, o kadar dev boyutlu ve kapsamlı ki sistem içinden değiştirilemez. Sistemi içeriden değiştirmeye kalktığınızda, yeni çelişkileri, yeni israf biçimlerini, yeni adaletsizlikleri eskilerinin yerine koymaktan başka bir yere varamazsınız. Size bir tek örnek vereyim. Büyük ekolojik bunalım, iktisatçılar arasında şiddetli tartışmalar doğurdu. Kapitalist sistemin savunucularının yaptıkları öneri şu oldu: Mademki çevre bunalımına yol açan, teknoloji ve yatırımlarla ilgili birçok hatalı kararın nedeni bedava mallardır; bedava malları kaldırıverelim gitsin. Havanın bir bedeli olursa, suyun bir bedeli olursa, bu kaynakların israfı sona erer. Sonuçları gözünüzün önüne getirebilirsiniz. Nefes alabilmek için para ödemek zorunda kalacağız; gel gelelim bununla hava kirliliğinin giderileceği beklentisi bile haklı değil. Çünkü bugünkü iktisadi koşullarda büyük tekellerin gücü o kadar büyük ki bunlar hava kirliliği için kendilerine dayatılacak bütün ek maliyetleri tüketicilere yükleyebilirler. Sonunda onların hatalı kararlarının bedelini geniş kitleler öder. Bu hatalı kararlar bu yoldan ortadan kaldırılamaz.

Geçenlerde Mansholt ile tartıştınız. Kendisi hakkında ne düşünüyorsunuz?

Bir sosyal demokrat, liberal bir reformcu olarak elinden geleni yapıyor. Cana yakın bir insan, kendisini muhafazakârlara, gericiilere ve faşistlere elbette tercih ederim. Gericiler tarafından değil de bu tür insanlar tarafından yönetilmek, toplum ve işçi hareketi açısından «ehvenişer» olsa da, bunlar hiçbir sorunu çözemezler. Kendisinin Avrupa Topluluğunda uyguladığı tarım politikasının bilançosu, iddiamın açık bir kanıtıdır. Piyasa ekonomisi içerisinde kalmaya, sermaye fiyatları, sermaye gelirleri ve sermaye yatırımları, cinsinden hesap tutmaya zorlanmamızdan ötürü son yedi, sekiz yılda tarımda meydana gelen bu korkunç gelişme, içinde yaşadığımız iktisadi sistemin global akıl dışılığını açıkça göstermekte. Önce sözümona tereyağı fazla geldi, AET içinde 250 000 ton satılamayan tereyağı var diye tereyağı yok etmek gerekti. Sonra fazla gelen tereyağını fazla sayıdaki inekler üretiyor diye çeyrek milyon ineğin kesilmesi gerektiği söylendi. Yerel olarak elde bulunan yiyecek maddeleri miktarının, bunların kârla satılmalarına elvermeyecek kadar fazla olduğu gerekçesiyle o kadar çok sayıda insanın açlık çektiği bir dünyanın kuzey yarıkürsünde yiyecek maddelerinin yok edilmesi — bu kadarı bile tam bir hayâsızlıktı. Ama birkaç yıl sonra bu bilgi yöneticiler, şaşırtıcı ve beklenmedik bir keşifte bulundular: İnek sayısı azalırsa dana sayısı azalır, dana sayısı azalınca da et üretimi düşer. Şimdi akıllarına geldi ki Batı Avrupa'da bir milyon tonluk bir et (dana ve siğir eti) açığı vardır. Et fiyatları yükseldikçe yükseliyor. Avrupalıların fiili tereyağı ve et ihtiyacını hesap etmek, köylülere fiyat dalgalanmalarından bağımsız bir gelir güvencesi vermek, üretim fazlasını da Üçüncü Dünyaya bağışlamak, bin kat daha akıllıca olmaz mıydı? Salt iktisadi bir açıdan bakınca dahi böyle bir çözüm, Bay Mansholt'un son yıllarda AET'ye bahş ettiği aralıksız aşırı ve eksik üretim, çok düşük ve fahiş fiyatlar çevrimlerinden çok daha az israfli olurdu. Mansholt bunu istemiyordu. Bu kapitalist piyasa ekonomisinin bir yöneticisi olarak buna zorlanmıştı.

Herbert Marcuse (2), işçiler ve sürekli devrim sorunuyla bağlantılı olarak sizden söz ediyor. İşçiler, dünyanın bu bölümünde daha rasyonel bir toplumsal siyasete ne ölçüde katkıda bulunabilirler?

En sonunda her şey işçi sınıfına bağlıdır. Toplum bugün olduğundan kökten farklı biçimde örgütlemeye gücü yetecek biricik sınıf odur. Bunu yapmaya gücü yeter, ama yapıp yapmayacağından şüphe ederim. Aksi halde içinde bulunduğum devrimci harekette yer almazdım. İşçileri eğitmek, örgütlemek ve desteklemek gerektiğine inanıyorum. Üretim ile tü-

ketimi piyasa ekonomisinde olduğundan kesinlikle farklı, Marx'ın üreticiler birleşkesi olarak nitelendirdiği bir temele yerleştirmek için gerekli fiziksel ve toplumsal potansiyele sahip biricik güç onlardır. Bir toplumdaki üreticiler ile tüketicilerin, öncelikleri ve iktisadi kaynakların kullanılma biçimini bilinçle, düşünüp taşınarak, demokratik yoldan ve iyice bilgilendirilmiş olarak önceden saptamaları gerekir. Bu yoldan ekolojik bunalıma yol açan süreçlerin yüzde 95'i ortadan kaldırılmış olur. Ancak böyle bir ekonomi biçimi — demokratik öz yönetim temelinde sosyalist planlı ekonomi — ile anarşik, kanserli büyümenin hakından gelinebilir. Onun yerini benim gemlenmiş diyeceğim bir büyüme, belirli öncelikli hedefler temeli üzerinde insanlığın denetimi altına sokulacak bir büyüme alabilir.

Günümüzdeki çevre bunalımının ya da gezegenimizdeki tehlikeli durumun başlıca nedeni teknolojinin yayılması mıdır?

Hayır, buna inanmıyorum. Teknoloji, insanlığa büyük ölçüde yardımcı oldu, hayatı kolaylaştırdı ve sosyalist toplumunu, eşit ve özgür insanların toplumunu, mümkün kıldı. Teknolojinin kötü yanı, akıldışı bir biçimde özel kâr çıkarlarına tabi kılınması oldu. Kanımca son otuz ya da kırk yılda bugün akıldışı olduğu görülen bir gelişme yüzünden teknolojinin yıkıcı sonuçları artmıştır. Teknolojinin daha da geliştirilmesinin, çevrenin önündeki tehlikeleri her durumda artıracığını söylemek yanlış olur.

Görüşleriniz Barry Commoner'inkilere (3) benziyor.

Evet, Commoner ile bazı öteki ekolojistlerin, bu sorunun daha iyi anlaşılmasına büyük katkılarda bulunmuş olduklarına inanıyorum. Gizemci ve akıldışı olarak nitelendirdiğim yaklaşımlardan uzaklaşmaya çalışıyorlar. Her şey, teknolojinin sorumsuzca uygulanmasıyla, insan esenliğinin doğru olarak hesaplanıp değerlendirilmesine dayanacağına bir avuç kudretli özel çıkarın emrine sorumsuzca giren bir uygulamayla başladı. Size iki örnek vereyim. Birincisi, otomobilin geliştirilmesi. Otomobilin çok çeşitli türleri mümkündü. Seçilen tip, bizi o kadar uğraştıran hava kirliliğinden kaçınılarak geliştirilebilirdi. Geliştirme, sorumsuz bir biçimde, hükümetçe kuvvetle desteklenen, ABD'nin kilit teknolojilerinin kararları temelinde gerçekleşti. Commoner'in sözünü ettiği ikinci örnek, sabunun yerini deterjanların almasına ilişkin. Bu, son otuz yılda kimya sanayinin gelişimiyle ilgili. Bu noktada Marksist iktisatçı, biyologa ve ekolojiste elni

NOTLAR

uzatır. Commoner, kimya sanayinin, çevre üzerindeki uzun dönemli etkileri hiç araştırılmamış yığınla yeni ürünü birbirinin arkasından piyasaya sürmekle gerçek bir ekolojik kâbus yaratmış olduğuna işaret eder. Marksist iktisatçı bunun neden olduğunu açıklar. Bugün söz konusu olan tekelleri ekstra kârlar, esas olarak teknik yeniliklerin sağladığı getirilerle elde edilir. Bu tür aşırı kârları elde etmek için durmadan piyasaya yeni ürünler sürmek gerekir. Bunların akma süresi sınırsız değildir, çoğu kez yalnızca beş ya da altı yıldır. Commoner, yeni ürünlerin çevre üstündeki etkisini incelemek için altı yılı aşkın bir sürenin gerekli olduğunu açıklıyor. İşte size kapitalizm, kâr güdüsü ve ekolojik bunalım arasındaki bağlantının minyatür modeli.

Önümüzdeki yirmi yıl insanlara ne getirecek?

20. yüzyılın sonunun insanlığın tarihi için belirleyici olacağına inanıyorum. On yıllar var ki, klasik Marksistlerin ya sosyalizm ya barbarlık formülüyle dile getirdikleri büyük seçişin karşısındayız. Geçmişte bunun bir propaganda formülü olduğu sanıldı. İkinci Dünya Savaşına tanık olduk. Auschwitz ile Hiroşima'ya tanık olduk. Atom mantarının tehdidi altında yaşıyoruz. Şimdi bir de Meadows raporunun, hesapları ister doğru ister aşırı kötümser olsun, haklı olarak insanların bilincine çıkardığı bir çevre felaketinin tehdidi altında yaşıyoruz. Bu alternatifin, ya sosyalizm ya barbarlık alternatifinin, son derece somutlaştığını açıkça kavramış bulunuyoruz. Bu sorun, muhtemelen içinde bulunduğumuz yüzyılın bitiminden önce çözüme ulaşacak. İnsanlık, dünya çapında serbest teşebbüs, yani var olan hammadde ve serbestçe, sorumsuzca sömürülmesi lüksüne artık katlanamaz. Bunun yerini dünya çapında, planlı bir sosyalist ekonomi almak zorunda. Daha çok demokrasi ve birey için daha büyük özgürlüğün buna eşlik etmesi zorunlu. Benim inancım bu. Böylesi koşullar zorunlu, çünkü üç milyar insana ne yapmaları gerektiğini dikte edecek hiçbir mürşit, hiçbir «organizasyon timi», hiçbir bilgisayar yoktur. Bu sorun, ancak insanların tartışabilecekleri, hangi rasyonel önlemlerin alınması gerektiğine kendilerinin karar verecekleri koşulların yaratılmasıyla çözülebilir. İlk önce, öncelikler nelerdir ve bunlar uğruna çalışmaya ne kadar hazırdırlar? Zorla dayatılmış hiçbir karar, uzun dönemde geçerli olamaz.

- (1) Avrupa'nın önde gelen devlet adamlarından Sicco Mansholt, 1908'de Hollanda'nın Ulrum kentinde doğdu. Deventer'de tropikal tarım öğrenimi gördü; 1934'ten 1936'ya dek eski adı Felemenk Doğu Hindistan'ı olan Cava'daki çay plantasyonlarında çalıştı. Hollanda'nın kurtuluşundan sonra 1945'te savaş sonrası ilk Hollanda kabinesinde tarım bakanı olarak görev aldı. 1953'te Avrupa tarımına ilişkin ünlü Mansholt planını sundu. 1958'den 1967'ye dek Avrupa Komisyonunun başkan vekilliğini yaptı. 1 Ocak 1973'te Avrupa Ekonomik Topluluğu Komisyonu başkanlığından çekildi.
- (2) Marksist filozof Herbert Marcuse 1898'de Berlin'de doğdu. Freiburg ve Berlin'de okudu. 1934'te Birleşik Devletlere gitti. 1954 ile 1965 arasında Brandeis University'de felsefe okuttu. Daha sonra University of California in San Diego'ya çağrıldı. En tanınmış öğrencisi siyahi yurttaşlık hakları savunucusu Angela Davies oldu.
En ünlü yapıtları şunlardır: *Reason and Revolution*, 1941 (Mantık ve İhtilâl); *Eros and Civilization*, 1954 (Aşk ve Uygarlık); *Soviet Marxism, A Critical Analysis*, 1958 (Sovyet Marksizmi); *One-Dimensional Man*, 1965 (Tek Boyutlu İnsan); *An Essay on Liberation*, 1969 ve *Counter-Revolution and Revolt*, 1972.
1979'da öldü.
- (3) Barry Commoner, uluslararası alanda en çok sözü geçen ekolojistlerden biridir. 1917'de New York City'de doğdu, Columbia College'da zooloji okudu, 1941'de Harvard University'de biyoloji doktorası yaptı. 1941'de Washington University in St. Louis, Missouri'ye bitki fizyolojisi asistan profesörü olarak atandı. 1965'ten 1969'a dek botanik bölümünü yönetti, aynı yıl Doğal Sistemler Biyolojisi Enstitüsü müdürlüğüne getirildi.
Yayınları arasında *Science and Survival*, 1966, ile *The Closing Circle*, 1971, var.

Dr. Samuelson : «Çevre bilincini uyandırmak için Club of Rome'un abartmalarına gerek vardı...»

Paul A. Samuelson 1915'te Gary, Indiana'da doğdu. 1941'de Harvard University'de doktor oldu. Bütün bilimsel kariyerini geçirdiği Massachusetts Institute of Technology'de bugün de iktisat profesörlüğü yapıyor. Bu görevinin yanı sıra ünlü düşünce fabrikası Rand Corporation, Amerikan Maliye Bakanlığı ve Başkan Kennedy için danışmanlık yaptı. Haftalık *Newsweek* dergisindeki yorumlarıyla gazeteci olarak da ün kazandı. Profesör Samuelson, 1970 yılında Nobel İktisat ödülünü, 1971'de Albert Einstein ödülünü aldı.

En ünlü yayınları arasında *Foundations of Economic Analysis*, 1947; *Economics*, 1948 (İktisat); *Readings in Economics*, 1955; *The Collected Scientific Papers of Paul A. Samuelson*, 3 cilt, derleyenler J. Stiglitz ve R. Merton 1966 - 1972, yer alıyor.

Görüşmeyi Willem L. Oltmans, «Die Grenzen des Wachstums»: Pro und contra'da yayımlanan Almancasından Nail Satlıgan çevirdi.

Ekonomik Büyümenin Sınırları türünde bir inceleme, iki değişik bakış açısıyla değerlendirilebilir. Bir yanda sokaktaki adamın görüş açısı vardır. Şu soruyu sorabiliriz: **World Dynamics** (1) ya da **Ekonomik Büyümenin Sınırları** gibi bir kitap, insanlığı ilerletir mi? Sokaktaki adam nüfusbilim, bilgisayar tekniği ya da iktisat uzmanı olmadığı için de, Forrester gibi birinin ya da bir MIT bilgisayarının otoritesi, onun dikkatini ciddi bir soruna, yani refah toplumunun yenilenemeyen hammaddeleri korkunç bir tempoyla tüketmesine ve günümüzde dünyanın tarihte görülmemiş bir hızla gelişmekte olmasına çekmek gibi yararlı bir amaca hizmet edebilir. 2000 ya da 2073 yılında olmasa bile, gelecekte bir tarihte insanlık, kozmik boyutta sorunlarla karşılaşacaktır, meğerki bilinçli zekâmızı bunu önlemek için kullanmayalım. Öyleyse sokaktaki adam açısından Forrester'ın ve Meadows'un yapıtlarını olumlu saymak gerekir.

Ancak bu tür yapıtlara uygulanabilecek ikinci bir ölçü vardır — konunun uzmanının ölçüsü. Bu tür insanlar, on yıllarını verileri toplamak, sınamak ve tahlil etmekle geçirmişlerdir. 1971 yılı Nobel İktisat ödülü sahibi Simon Kuznets gibi insanlar aklımdakiler. Şöyle sorabiliriz: Club of Rome grubu, uzmanlara yeni bilgiler sağlayacak ne gibi yeni veriler sunuyor, hangi yeni olguları tahlil ediyor, hangi yeni tahlil yöntemlerini tanıtıyor? Kimse memleketinde peygamber olamaz, derler ya; elde daha çok arka plan bilgisi bulunsa, belki ben de görüşümü değiştirim. Gel gelelim şimdiye dek Forrester'ın ve Meadows'un incelemelerinin başlıca kusuru, yeni veri eksikliğidir. Hatta bu incelemelerin olgularla cihazlanışını şaşılacak derecede yüzeysel bilsak yeridir.

Ya tahlili yöntemleri? Profesör Forrester, geçmişte karmaşık sistemlerin tahlili alanında öncü başarılar kazanmıştır. Bunlar için ona saygı duyuyoruz. Ama şimdilerde bütün dünyada — Rusya'da Pontryagin, Kaliforniya'da Bellman, İsveç'te Wold'dan Yeni Zelanda'da Phillips'e değin — stokastik optimum denetim problemlerinin çözümü için kılı kırk yararak icat edilmiş yöntemlere sahibiz. Bir uzmanlar forumu, Club of Rome'un incelemelerinde ve **World Dynamics**'te çığır açıcı yeniliklerin yokluğunu hissedecektir. Son zamanlarda bir dizi bilim adamı, onların denklemlerini tahlili etmeye ve ampirik araştırma sonuçlarıyla karşılaştırmaya başlamış bulunuyor. Bu, dışlanmış bir bilimsel yöntemdir. Kimse zaferden sonra yan gelip yatamaz. Hiçbir bilimsel ünün kutsal bir dokunulmazlığı yoktur. Her yeni varsayım, meslektaşların sınamasından geçmek zorundadır. Bu çalışma, daha yeni başladı. Şimdiden nihai bir hüküm vermeyi erken saymakla birlikte, bu sınamanın ilk sonuçlarını olabildi-

ğince nesnel bir biçimde özetlemeye çalışacağım.

İlk olarak sorulması gereken soru şudur: Forrester'ın metadolajisiyle ulaşılan sonuçlar, varsayımların değiştirilmesi karşısında dayanıklı mıdır, yoksa varsayılmış etkileşimlerin değiştirilmesi halinde belirgin bir sapma mı gösterirler? University of California'nın elimde bulunan bir incelemesinin yazarı, vardığı geçici sonuçları şöyle özetliyor: «Farrester'ın dünya modelinin sonuçlarının, varsayımların değiştirilmesi karşısında çok duyarlı olduğu anlaşılmaktadır.» Sırası gelmişken belirtiyim: Bu incelemenin yazarı Robert Boyd'dur. Kendisi iktisatçı değildir; University of California in Davis, Cal.'in zooloji bölümündendir. Ünlü bir genç iktisatçının, Yale University'den Profesör William Nordhaus'un, yayımlanmamış bir yazı taslağını da okuma fırsatını buldum. Kendisi MIT'de iktisat doktorası yapmıştır, dolayısıyla kendisini kayırmamı bağışlayın.

Dr. Nordhaus, Farrester ile Meadows'un kitaplarında yayımlanan malzemenin, azalan getiri yasalarına ilişkin bilgimizi, olgusal bilgimizi zenginleştirdiğini saptıyor. Ona göre Forrester ile Meadows'un modellerinin temel yanlış, kıtlığın fiyatlar ve tüketim üzerindeki etkisine yeterince dikkat etmemeleridir. Hammaddeler kıtlaştığı ve tedarik güçlükleri, Forrester'ın simülasyon süreçlerinde aldığı gibi büyüme hadlerini baskı altında tutmaya başladığı zaman, gerçeklikte fiyatlar yükselecektir. Eskiden İngiltere'de demiri eritmek için odun yakılırdı. İngiltere'nin arman varlığı fazlasıyla zarar gördüğü için bunun uzun süre devam etmesi mümkün değildi. Bu yüzden odundan kömüre geçildi. T. Robert Malthus'in, 1798'de yayımlanan nüfus felaketi kehanetinde yaptığı büyük hata da buydu. Malthus sanayi devriminin mucizelerini öngöremedi. Sanayi devriminin bu mucizeleri, henüz sona ermiş de değil.

Dünyanın en seçkin fizikçi ve astrofizikçilerinden birinin, Institute for Advanced Studies'den Profesör Dyson'ın Londra'da verdiği J.D. Bernal konferanslarını okudum. Dyson, uzak bir geleceğe, hammaddeleri işlemekten geçirip recycle edecek, toprakaltı servetlerini işletecek, çevreyi bizim için temiz tutacak yeni organizmaları biyolojik manipülasyon yoluyla geliştirebileceğimiz bir çağa gözlerini çeviriyor. Vaşington'daki Resources for the Future'dan Dr. Kneese, Club of Rome grubunun karanlık bilgisayar kestirimlerine göre gelecekte çok sayıda insanın, amyanın yol açtığı kanserden öleceğini belirtiyor. Amyanın kansere yol açıcı bir etkisi olduğu doğrudur. Ama, diye soruyor Kneese, gelecek yüzyılda, kurbanları hastaneleri doldururken, otomobil frenlerinin hâlâ amyanla kaplanacağını kim iddia edebilir? Sayısız yeni,

güvenli madde, hammadde darboğazları sanunda çok ucuz fiyatlarla piyasaya çıkacaktır. Eşdeğerli maddeler aranması, müsebbibin cezalandırılması için çevre kirliliğinin yüksek oranda vergilendirilmesi — bu tür süreçler, belki mühendise değil, ama iktisatçıya san derece doğal görünür. Bütün bu süreçler, bu incelemelerde göz önünde tutulmamıştır, hiç değilse gereken ölçüde. O yüzden alanın uzmanları, dünyanın sonunun 2373'te, 2273'te, 2173'te ya da 2073'te gelmesi olasılığının aynı olduğunu haklı olarak söyleyebilirler.

Bu tall fikir silsilesini bitirmek istiyorum. Günümüzde köpekşiller, insanların gözünü açmak için abartmanın zorunlu olduğunu ileri sürüyorlar bazen. Geleceğin uzmanlarının vereceği nihai yargı, Club of Rome incelemesinin abartmalı olduğu yolunda olacaktır belki de. Kayıtsızlık ile isteri arasındaki geniş alanda sarkaç, isteri yönünde gereğinden çok eğilmiş olabilir.

Bırakalım, bilim adamlarının kül yutmaz mahkemesi buna kendisi karar versin; biz yeniden öteki önemli foruma yüzümüzü çevirebiliriz : siyasetçilere, sokaktaki adama, geniş kamuoyuna.

Cevre karunmasının sırf sözünü etmeyip bu uğurda bir şeyler yapmanın zarurluluğuna insanlığı inandırmak için Forrester gibi, Meadows gibi birilerinin, Club of Rome'un, Stanford University'den ünlü Paul Ehrlich (2) gibi biyologların abartmalarına belki de gerçekten gerek vardı — dilerim, hepsi de gösterdikleri yararlıklar için mahşer gününde parıltılı birer yıldızla taltif edilirler.

NOTLAR

- (1) 1971 tarihli bu yayında Profesör Forrester'ın dünya modeline ilişkin hazırlık çalışmaları yer alır. Meadows ekibinin daha sonra **Ekonomik Büyümenin Sınırları**'nda sergilenen araştırması, bu modele dayanmaktadır.
- (2) Paul R. Ehrlich, 1932'de Philadelphia'da doğdu. 1966'dan beri Kaliforniya'daki Stanford University'de biyoloji profesörü olarak ders veriyor. Profesör Ehrlich, Zero Population Growth Fund'in başkanı, Rocky Mountain Biological Laboratory'nin araştırma kamitesinin de başkanı vekili.

R. W. Halm ile birlikte yazdığı **The Population Bomb**, 1963 ve R. L. Hamiman ile birlikte kaleme aldığı **How to be a Survivor**, 1971 gibi bazı kitapları, uzun süre en çok satan kitaplar listesinde kaldı. **Population, Resources, Environment**, 1970'i karısı Anne ile birlikte yayımladı.

Havemann'da Ekolojik Kriz ve Ütopya

Doğu PERİNÇEK

Dr. Doğu Perinçek, AÜ Hukuk Fakültesi eski asistanı ve münfesi Türkiye İşçi Köylü Partisi genel başkanıdır. Yayınları arasında **Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek** (3. B., 1980) ile **Anayasa ve Partiler Rejimi: Türkiye'de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması** (2. B., 1985) var.

Giriş

Avrupa'da «Yeşilci» bir rüzgâr esti ve hâlâ da esiyor. Türkiye'nin sosyo-ekonomik coğrafyası ve atmosferi açısından bu esinti belki erken bulunabilir. Ama ülkemiz düşünce hayatının gelişmiş sanayi toplumlarının sorunlarına sırt çevirmesi de herhalde onaylanamaz. Yeryüzünü paylaşan toplumların geleceklerinin bugün her zamankinden daha çok birbirine bağlı olduğunu sık sık söyleriz. Kaldı ki, bilim ve düşüncenin milliyetçi ve bizmerkezci olması da, doğrusu rahatsız edicidir. Dünyalı olma bilincinin zayıflığı, hep bir gerillik belirtisi olagelmıştır. Özellikle gezegenimizdeki zenginler/yoksullar bölünmesini ya da çelişmesini, dünyanın geleceği açısından anlamlı bulduğumuz zaman, zenginlerin krizi yoksullar dünyasının üyelerini de derinden ilgilendiriyor. Gelişmiş sanayi toplumlarının sorunlarının tartışılmasını bizim için lüks görmek, bu yönden de haklı bir zeminden beslenmiyor.

Aslında yalnız Türkiye'nin siyaset ve bilim çevreleri değil, klasik diyebileceğimiz Avrupa solu dahi, Yeşil hareketinin getirdiği sorunlara uzun süre bir hayli ilgisiz kalmıştır. Eski solun bir bölümü, kendisini bütünüyle Sovyet süper devletinin çıkarlarının belirlediği otomatik pilota bağlayarak, düşünsel yaratıcılığını yitirdi, her yönden tutuculaştı. Devrimci sol ise, kapitalizme muhalefeti, işçi sınıfının sendika, grev, ücret vb. sorunları yanında yeni temalarla zenginleştirme başarısını gösteremedi. Kapitalizmin bunalımı konusundaki tahlilleri ve çözümleri bir yana, «Yeşiller» olarak adlandırılan hareketin, gelişmiş sanayi toplumu insanının bazı taleplerini yakaladığı bir gerçektir. O kadar derinlemesine bir tahlil denemesine girişmeden, geniş yığınları yerlerinden oynatabilmelerini bunun kanıtı olarak değerlendirebiliriz.

Doğu Almanya'lı ünlü doğa bilimcisi ve filozof Robert Havemann, Avrupa'daki Yeşil

hareketinin önemli düşün kaynaklarından biridir. Dahası, onun genel olarak günümüz düşün hayatında önemli bir yeri olduğu yadsınamaz. Havemann'ı, «reel sosyalizm»in etkin eleştirmenlerinden biri olmanın ötesinde, Marksizmin çeşitli yönlerini geliştirmiş birkaç filozof arasında sayanlar olduğu gibi (1), onunla diyalog içinde fikir geliştirmiş ve ondan esinlenmiş düşünürlere de rastlıyoruz. Örneğin, Havemann'ın ünlü teorisyen Rudolf Bahro ile tartışıklarını biliyoruz. (2) Bu iki teorisyenin geniş ölçüde aynı görüşleri paylaştıklarını ya da benzer görüşler savunduklarını, bizzat Havemann'ın açıklamalarından öğreniyoruz. (3) «Cennetin Yolları» (4) adlı kitabı Türkçeye henüz çevrilen André Gorz'un, Bahro'nun «üretimci-sanayileşmeci» batı ve doğu toplumlarına yönelttiği eleştirilerden etkilendiği açıktır. (5) Gorz'un kaynakçasında Havemann'ın ismine rastlamıyoruz, fakat ondan yararlandığını (en azından Bahro aracılığıyla) düşünmek için bir hayli neden var. Gene «Üçüncü Dalga»sıyla ün yapan Alvin Toffler'in (6) en azından Havemann'ın tezleriyle önemli paralellikler taşıdığı söylenebilir.

Bu yazıda Havemann'ı bir filozof olarak inceleme ve değerlendirme denemesine girişecek değiliz. Böyle kapsamlı ve çok yönlü bir işin büyük emek gerektirmesi bir yana, benden istenen Doğu Almanya'lı düşünürün ekolojik krize ilişkin görüşleridir. Bu sorunsal önümüze getirilirken, Havemann'ın adının hatırlanması kuşkusuz boşuna değildir. Çünkü onun teorisinde, çağımız kapitalizminin bunalımı tahlil edilirken, ekolojik krize özel bir yer tanınmıştır. Havemann, gerek Batının kapitalist toplumlarının gerekse Sovyet örneğinde biçimlenmiş «reel sosyalist» diye adlandırdığı toplumların çıkmazını tartışmakla yetinmemiş, aynı zamanda insanlığın ufuklarında bir gezinti yaparak, kendi «Ütopya»sını da yazmıştır. O'nun kriz tahlili ve günümüz dünyasına yönelttiği eleştirilerle «Ütopya»sı arasında çok sıkı bağlar vardır. Çünkü

her ütopya gibi, Havemann'ınki de, aynı zamanda bugünkü ilişkilere yöneltmiş temelden bir itirazdır.

Batılı kapitalist toplumların öncülük ettiği son yüzyıllarda, insanlığı uğraştıran en büyük temalar, sanayileşmede ilerlemek, üretimi ve tüketimi arttırmaktı. İktisatçıların sık sık «büyüme» kavramıyla da dile getirdikleri bu temanın soldaki belirimi ise, «üretici güçler teorisi» diye adlandırılabilir. Kapitalist toplumların, insanlığın büyük çoğunluğunun sırtından sağladıkları sanayileşmede ve üretim artışında ulaştıkları boyutlar, kapitalist gelişmenin ürünü ve zorunluluklarının türevi olmanın ötesinde, yaşanan krizin kaynaklarından biri olarak da tahlil edilmeye başlandı ve kapitalizmin metropollerinde René Dumont'un ifadesiyle «Dünya Nereye Gidiyor?» (7) soruları gündeme getirildi. Bu soruyu öne süren ve tartışan düşünürlerden biri de Robert Havemann'dır. Zenginlerin başını alıp giden büyümeleri, insanlığın sınırlı hammadde kaynaklarını israf etmeleri ve onların zorunluluklarından kaynaklanan gözüdoymaz bir tüketim hırsı, dünyanın çeri kalanını açlığa ve yokluğa mahkûm etmekteydi. Dahası bu büyüme ve tüketim, dünyanın ekolojik dengesini bozmakta, çevreyi yaşanmaz hale getirmekteydi. Hattâ nükleer bir savaş çılgınlığının insanlığın kapısını çaldığı düşünülmekte, yürekleri bu büyük korku kaplamaktaydı. Toplumsal ilişkiler de bu gelişme içinde mekanikleşmekte, varolan toplum, deyim yerindeyse büyük bir makine halini almakta ve insan bu toplumsal ilişkilere gittikçe daha çok yabancılaşmaktaydı. (8) Aslında dünya çapındaki siyasal kuvvet dengelerinin koruduğu sosyo-ekonomik ilişkilerin, doğayı ve insanı bozan etkileri artık vahim bir nitelik kazanmıştı. «Sanayileşmecilik» ve «üretimcilik» terimleriyle özetlenen kriz, «devletçi» veya «tekelci bürokratik» veya «devlet kapitalisti» veya «reel sosyalist» ne dersiniz deyiniz, Sovyetler Birliği tipi sınıf tahakkümü

toplumları için de geçerliydi. (9) Havemann'ın «reel sosyalizmin» krizinin onulmazlığını ortaya koyan tezini ilerde kısaca özetleyeceğiz. Ancak burada, devletçi toplumlarda görülen, sınıfsal boyutlardan soyutlanmış ve resmen ilân edilen «sınıfsız toplum» amacına ters düşen bir üretimi fetişleştirme eğiliminin, Doğu Avrupa muhaliflerinin paylaştığı bir saptama olduğunu da belirtmeliyiz. Hattâ bu olgu, bazı «tekeli bürokrasi» teorilerini o derece etkilemiştir ki, örneğin Polonya'lı ünlü teorisyen Jacek Kuron, bu toplumların üretim amacının «üretim için üretim» olduğunu iddia edebilmiştir. (10)

Sonuç olarak Havemann'ın dünya krizine ilişkin teorisi, kapitalist ve «reel sosyalist» yapıların belirlediği üretim ve tüketim modellerinin bir tahlili ve eleştirisi olarak görülebilir.

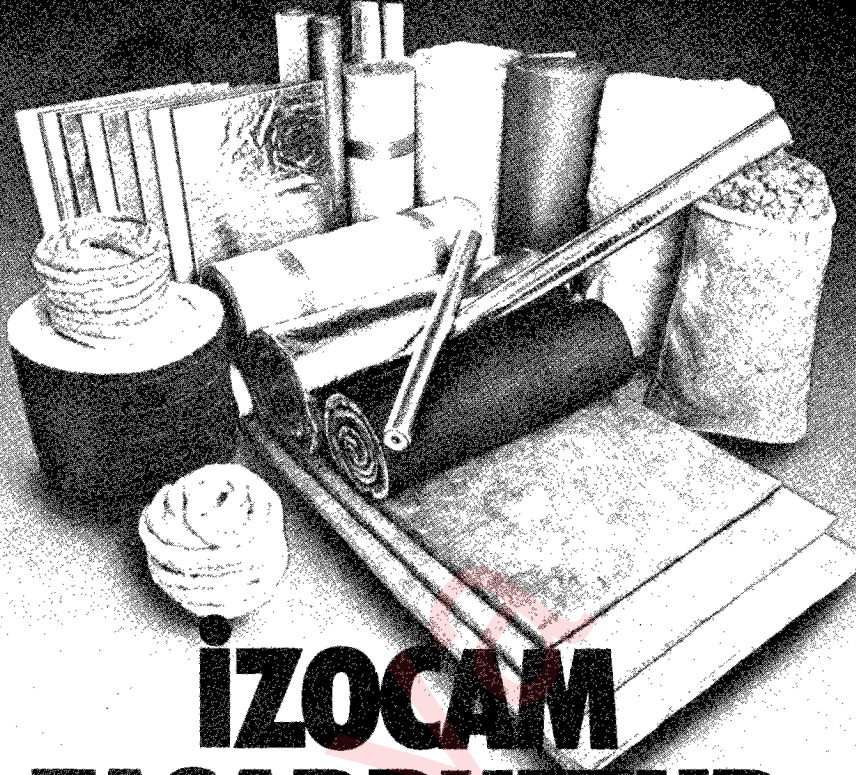
Çağımızın Sonu

Bilindiği üzere Marks ve Engels zamanında, enerji ve hammadde krizi, nüfus fazlası, beslenme ve ekoloji krizi söz konusu değildi. Geleceğin toplumu bir bolluk toplumu olarak tasavvur ediliyordu. Sanayileşmenin belli bir gelişme düzeyine ulaşmasından sonra, özellikle son çeyrek yüzyılın ekonomist ve düşünürleri, kriz tahlillerinde yeni unsurlara ısrarla dikkat çektiler. Havemann da onlardan biridir. Ancak René Dumont ve Havemann gibi sosyalist düşünürler, bu tahlillerinde bizzat kapitalizmin ekonomistlerinin açıkladıkları verilere dayanmışlardır. Hattâ yalnız veri olarak değil, usavurma (muhakeme) olarak da onlardan önemli ölçüde yararlanmışlardır. Konuyla ilgili okuyucu, Roma Klübünün raporlarını hatırlatmak istediğimizi hemen tahmin edecektir.

Havemann'ın 1980'de tamamladığı «Yarın» (11) adlı son kitabındaki kriz tahlili de, Roma Klübünün 1973 yılında yayınladığı

«Meadow Raporu»nun verilerinden besleniyor. Aslında Havemann'ın Meadow Raporuna daha öncelerden beri önem verdiğini, eski yazılarından saptayabiliyoruz. (12) Bu raporun Türkçe çevirisinin yayımlandığını öğrendiysek de, yazıyı yazarken Türkçesine ulaşabilmiş değildik. Bu nedenle Roma Klübünün verilerine geniş yer veren başka bir kitabı hatırlatabiliriz. René Dumont'un «Dünya Nereye Gidiyor» başlıklı popüler sereî, yazıldığı'nın hemen ertesi yılında ülkemizde de yayınlanmıştı. (13) «Roma Klübünün» aldığı tehlike çanlarının Dumont'daki hayli heyecanlı yankılanışını bulup okumak mümkün. Havemann aynı verilere dayanarak, çağımızın sonuna geldiğimizi ileri sürmektedir. (14) Filozofumuzda göre, dünya son yüzyılda, önceki bin yıllarla karşılaştırılamayacak kadar büyük bir hızla ve temelden değişti. Gelişme temposu, bugün de yükselmeye devam ediyor. Ancak Havemann, bunun artık uzun süre devam edemeyeceğini görmek için «peygamber olmak gerekmediğini» söylüyor. Havemann, ezenlerin dünyasındaki büyüme ve tüketim hummasının sonuçlarının dört boyutuna dikkat çekiyor. Bunlar sınırlı olan hammadde kaynaklarının delice israfı, biyosferin (canlı kürenin) yok edilmesi, başka deyişle çevremizdeki doğal dengenin bozulması, zenginlerle yoksullar arasındaki çelişmenin barışı imkansız kılacak ölçüde şiddetlenmesi ve nihayet en güçlüler arasında nükleer savaş biçimini alacak bir boy ölçüşme tehlikesinin artmasıdır. Böylece insanlığı, hammadde ve enerji krizi ile bunlardan doğan ekonomik kriz yanında bir de ekolojik kriz ve nükleer çığlık tehdit etmektedir.

Gelişmiş ülkelerde reklâm, pazarlama, paketleme gibi insanları tüketime ikna yöntemlerine ayrılan kaynaklar, parayla ifade edilirse, dolar olarak 100 milyarları geçmektedir. Tek başına Batı Almanya'da bu amaçla yılda 20 milyar DM harcanıyor. Bu ülkenin yalnız reklam gideri, yılda 18 milyar DM'yi

İZOCAM TASARRUFTUR...

Yakıt pahalı, enerji değerli.
Yakıt ve enerji israfı mutlaka önlenmeli.
İzocam çatı, duvar ve borularda, soba ve
radyatör arkalarında en etkili yalıtımı
sağlar, ısı kaybını önler. Paranızı cebinizde,
dövizi yurтта tutar.

**İZOCAM enerjide tasarruf, yakıtta tasarruf
parada tasarruftur.**

Isı yalıtımında İzocam kullanın, büyük
tasarruf sağlayın. Kendiniz için, ülkemiz için...

İZOCAM
"Isıda tasarruf"

**HER ÇEŞİDİNDE AYRI
BİR TAD SUNAR.**

ÜLKER

bulmaktadır. Bu tür tüketimlerin onda dokuzu gereksizdir. Bugün birçok buluş, teknik yönden gerçek buluş değildir. Bunlar, yalnız yeni bir tüketim ihtiyacının ya da bir pazar boşluğunun keşfidir. Dünya nüfusu yirmi yılda aşağı yukarı iki katına çıkarak 8-9 milyara ulaşacaktır. Üstelik açlıktan kırılan en yoksul halkların nüfusları daha büyük bir hızla artıyor. Oysa hammadde rezervleri ve özellikle besin kaynakları sınırlıdır. Büyük miktarlar, savaş endüstrisine, reklâma, alkole, kozmetiğe, giyime ve lüks tüketime giderken, yoksullar dünyası açlık çekmekte, hattâ bazı toplumlar açlıktan kırılmaktadır. Buna karşılık ABD, Kanada gibi zengin buğday üreticileri üretimi kısıyorlar. Avrupa'lı zenginlerin satamadıkları tereyağı ve et stokları dağlar gibi yığılıyor. Kaynakların bölüşümündeki büyük eşitsizlik yüzünden, yoksulların zenginlerin buğdayına, tereyağına ve etine ödeyecek paraları yoktur.

Zenginlerle yoksullar arasındaki farkın hızla büyümesi, görece kısa zaman içinde öyle boyutlara ulaşacaktır ki, bu iki dünyanın barış içinde yaşaması olanakları berhava olacaktır. Havemann'a göre, toklarla açlar arasındaki kaçınılmaz çatışmanın hangi biçim ve şiddette olacağını ve insanlığın kültürel gelişimi için hangi potansiyel tehlikeleri taşıdığını bugünden kimse kestiremez.

Öte yandan birbirleriyle rekabet halinde bulunan en güçlülerden biri, ekonomik varlığını tehdit altında görürse, kuvvet denemesine girişmekten çekinmeyecektir. Kapitalizmin ekonomik krizinin tırmanışı pekâlâ üçüncü bir dünya savaşına yol açabilecektir. Üstelik Havemann'a göre, Üçüncü Dünya Savaşının geleneksel silahlarla yapılması ihtimal dışıdır. Çünkü iki süper devletten biri, savaşın sonucunu belirleyecek bir üstünlük sağladı mı, diğerinin atom silahlarına başvurması kaçınılmazdır.

Silahlanmaya harcanan hammadde, olağanüstü miktarlara varmıştır. İnsanlığın, ken-

disini yoketmek için kullanıma hazır beklettiği enerji miktarları artık kozmik boyutlardadır. Son olarak düşman roketlerini havada yokedecek gözleme ve uyarı sistemlerinin yapımına girişilmesi, savaş hazırlığının en tehlikeli biçimidir. Eğer kullanılmayacaksa, muazzam mali yükler getiren bir sistemin yapımı anlamsız olur. Bir atom savaşı, bir devletin zaferi ile bitecek olursa, ordular polis birliklerine dönüşecektir. Esasen Havemann'a göre, bugün geleneksel silahlar, yalnız devletlerin kendi halklarını bastırmalarına hizmet etmektedir.

Ekolojik krize gelince, insanların gerçek ihtiyaçlarını karşılamayan korkunç bir tüketim, savaş endüstrisi ve bunlara bağlı olarak yükselen enerji kullanımı, inanılmaz sorunlar yaratmaktadır. Havemann, atmosferdeki oksijen ve karbondioksit dengesinin bozulmasına kadar uzanmakta olan değişimleri bir doğa bilimcisinin konuya hakimiyetinin verdiği rahatlıkla açıklıyor.

Sonuç olarak Havemann, bugün varolan sistemlerin belirlediği ekonomik ve teknik mekanizmaların paramparça olmasının kaçınılmaz olduğu tezini, Roma Klübünün verilerine dayanarak ileri sürüyor. Eğer insanlık, günümüzdeki ekonomik ve teknik davranış tarzlarını koruyacak olursa, öyle bir bunalıma düşecektir ki, dünya savaşları ve yüz yılımızın bütün barbarlıkları, bu bunalımın yanında bir «kır sessizliği» gibi kalacaktır. Havemann, 21. yüzyılın böyle çok ağır bir krize gebe olduğunu öne sürmektedir. Bu kriz boyunca bir milyar insan, hattâ daha çoğu birkaç on yıl içinde açlıktan ve çevre zehirlenmesinden ölecektir. Bundan kaçınmak ya da felaketin etkilerini yumuşatabilmek için, derhal kesin önlemler almak, gelişmiş ülkelerde büyümeyi gönüllü olarak sınırlamak gerekiyor. İnsanlık ekolojik krizi ancak varolan politik ve ekonomik yapıda büyük devrimci değişiklikler gerçekleştirerek göğüsleyebilecektir. Havemann'ın tahliline

göre, ne kapitalizm ne de «reel sosyalizm» ekonomik, ekolojik ve politik krizi altetme yeteneğine sahiptir.

Kapitalizm Krizi Altedemez (15)

Kapitalist dünyada, ABD'nin Vietnam yemilgisinden (1975) bu yana ilk kez bütünyle yeni türde, şifa bulmaz bir ekonomik krizin belirtileri dikkat çekiyor. Bu belirtiler daha önceki devresel krizlerde hiç ortaya çıkmamış veya daha az görülmüştü.

Havemann, kapitalizmin krizinin yapısını üç esas unsurun belirlediğini düşünmektedir: Bunlar:

1. Ekonominin büyümesinin devamı için ekonomik zor.
2. Bunun sonucu olarak bütün doğal hammaddelerin israfı ve böylece çevre kirlenmesi.
3. Mikroelektronik uygulanması sonucu sürekli gelişen total otomatizasyon nedeniyle işsizliğin devamlı artması. Büyüyen kitlesel işsizliğin baskısı altında, çalışanların emekleriyle yarattıkları teknik ilerlemenin meyvalarından ücret yükselişi ve iş zamanının kısaltılması yoluyla yararlanmalarının önlenmesi.

Kapitalist ekonomiye hakim olan her üç unsur da, kapitalist üretim ilişkileri ile bu ilişkilerin geliştirdiği üretici güçler arasındaki çelişmelerden doğuyor. Bu gelişmeler, daha şimdiden, dünyanın hiçbir devletinin etkilerinden kaçınamadığı uluslararası bir para ve ekonomi krizine yol açmıştır.

Kapitalizm, sürekli büyüme olmaksızın batışa mahkumdur. Marks, yüzyıl önce kapitalist ekonominin mekanizmasını tahlil ettiği zaman, kapitalizmin sonu çok uzak görünmemişti. Çünkü o zaman hiç kimse, doğanın nasıl muazzam teknik imkânlar sundu-

ğunu ve insanın onları kullanmasını nasıl büyük bir hızla öğrenebileceğini düşünmedi. Eğer bugün de doğa yasalarının kullanılması sürse, teknik ilerlemenin sonu gelmezdi. Tersine bugün teknik ilerleme öyle durumlar yaratmıştır ki, bu gelişmenin devamı artık varlığımızı tehdit ediyor. Kuşkusuz bu durum tekniğin «şeytan» olmasından ileri gelmiyor. Ancak tekniğin bugünkü şekilde kullanılışının doğurduğu sonuçlarla yüzyüze gelmekteyiz.

Çevre kirlenmesinin büyük bir bölümü, burjuva-kapitalist toplumun yol açtığı tüketim zorlamasının faturasıdır. Kapitalizmin, tutumluluğun herhangi bir biçiminde yararı olmadığı gibi, tüketime düşmesi en büyük korkusudur.

Bugünkü kriz, 1950 ve 1960'ların devresel üretim fazlası krizlerinden ve resesyonlarından başka tür ve anlamdadır. Eski krizler, devletin yönetim önlemleri ve mali-teknik araçlarla altedilebilmişlerdi. Gelişimin başlangıcında bulunan bugünkü krizi bu yöntemlerle aşmak ise mümkün değildir. Artık söz konusu olan, olmak ya da olmamaktır. Kapitalizm, iç yapısı ve mahiyeti nedeniyle önümüzdeki büyük krizin üstesinden gelemez. Bunu başarabilmek için kendisinden vazgeçmesi gerekir. Bu nedenle artık kapitalizmin zamanı dolmuştur. Bu krizin hepimizin sonunu ya da kapitalizmin sonunu belirlemesi, Havemann'a göre bizlere bağlıdır. Toplumsal gelişme, tarihin gündemine kapitalizm açısından ilk kez böyle bir sorun getirmiştir.

Bilimsel sosyalist teze göre, keskinleşen sınıf mücadeleleri temelinde varolan üretim ilişkileri üretici güçlerin gelişmesine ayakbağı olunca, tarihi bir sıçramanın koşulları oluşur. Böyle bir durumdan, bırakalım Ekim Devrimi koşullarını, 1960'larda ve 1970'lerin başlarında bile, hiçbir ülkede söz edilemezdi. Kapitalizmin yapısal krizi, ilk kez 1970'lerin sonunda ve şimdi 1980'lerde gelişmektedir. Yaşanan durum, Marks'ın sıçramanın

koşullarının olgunlaşması konusunda öngör-
düğü karakteristik çizgileri taşımaktadır.

«Reel sosyalizm» de Krizin Üstesinden Gelemez (16)

«Reel sosyalist» ülkelerde, yönetimdeki partiler olsun, devlet organları olsun yaklaşan kriz konusunda bir tavır almadılar. Partiye bağlı birkaç bilim adamının açıklamaları ise olumsuz. (17) Bunlar, Meadow Raporu'nun büyük ölçüde yanlış olduğunu; bu Raporun, yeni hammadde rezervleri ve yeni teknolojilerin bulunmasıyla aşıldığını öne sürüyorlar. Gelecekle ilgili bu tür karamsar tahminler, kapitalizmin umutsuz durumunun ifadesi olarak değerlendiriliyor. Sıfır büyüme hızının kabul edilmesinden söz edilmesi, yalnızca bugünkü şiddetli resesyonları mazur göstermek içindir.

Havemann, Doğu Bloku ülkelerinde kriz karşısında bir de gene parti çizgisine bağlı Wolfgang Harich (18) gibilerinin tutumuna işaret ediyor. Harich, Roma Klübü'ne verilen İkinci bir rapora dayanıyor. Mesaroviç ve Pestel'in hazırladığı «İnsanlık Dönüm Noktasında» başlıklı bu Rapor, Meadow Raporu ile aynı değerlendirmeleri paylaşmakla birlikte, krizi aşmak için büyümenin durdurulması sonucuna varmıyor, organik büyüme tezini geliştiriyor. Bugünkü eşit olmayan gelişme yerine, biyolojideki büyüme süreçlerini örnek alıyor. Havemann'ın eleştirisi şu noktada yoğunlaşıyor:

Harich, organik büyümenin kapitalizm koşullarında başarılamayacağını, bunun için bir Komünist hükümetin, diktatörlük yönetiminin gerekli olduğunu iddia ediyor. Harich'e göre, dünyanın ekonomide tayin sistemi uygulayan bir korporatif polis devletleri sistemine dönüşmesi gerekiyor.

Havemann, reel sosyalist ülkelerin ekonomilerini devlet tekelciliği sistemi olarak ni-

teliyor. Devlet Plan Komisyonu, tüm ekonomiyi bir süper konsern gibi yönetmektedir. Doğu ekonomileri, kapitalist Batı'da örneğini görmedikleri hiçbir uygulamaya girişememektedirler. Havemann'ın teşhisi şöyledir: Aslında «reel sosyalizm» sosyalizm değildir, planlı ekonomisi de planlı ekonomi değildir. «Reel sosyalist» ekonomilerdeki kaos, bazen kapitalizmden hiç de geri kalmamaktadır.

Düşük fiyat sistemi, «reel sosyalizm»'in ekonomik sistemidir. Bütün fiyatlar, ücretler, maaşlar, ulaşım ve taşıma tarifeleri, emeklilikler vb. inanılmayacak kadar keyfi kararlarla belirleniyor. Oysa ileri düzeyde endüstrileşmiş bir ülkenin ekonomik sürecini, olağanüstü boyutlardaki bir planlama bürokrasisi ile yeşil çuha masa üzerinde bir parça olsun akıllıca yönetebilmek, ancak masallarda görülebilir.

Fiyatlar, bu ekonomide malın değerine uymamaktadır. Bu durum, ücret, maaş, emeklilik vb. için de geçerlidir. Çünkü bunlar da insan işgücünün fiyatlarıdır. Değer yasasının dikkate alınmaması, fiyatları düzenleyen bir piyasa olmadığı için mümkün olmaktadır. Ancak metalar ve işgücü, herhangi bir biçimde değiştirilebildiği sürece, değer yasasının «ihlal edilmesinin» sonuçları da kendini göstermektedir. Mallar yetersiz olunca karaborsa doğmaktadır. Öte yandan düşük fiyat daima bir israf kapısıdır ve ekonomiye büyük zararlar vermektedir.

Sübvansiyon yapılan düşük fiyatlı metaların en önemlisi, insan işgücüdür. İşçi ve köylülerin işgüçleri, maliyetlerinin çok altında fiyatlarla satın alınıyor. Böylece devlet işletmeleri bu ucuz işgüçle geri teknoloji koşullarında büyük kazançlar hedefleyebiliyorlar. Bu fiyatlar inceltilmiş bir prim sistemiyle düşük fiyatlı işgücünün sübvansiyonunda kullanılıyor. Düşük fiyat sistemi, toplumsal üretimin, ayrıcalıklı tabaka yararına sınırsız olarak yeniden bölüşümünü mümkün kılıyor. Bu tabaka, parti ve devlet görevlilerinden, eko-

nominin yönetici kadrolarından ve teknik, bilimsel, sanatçı, entelijansiyaşından oluşuyor. Bu ayrıcalıklı tabakanın işçileri ve diğer dar gelirli sınıfları sömürmesi yalnız ekonomik muhasebe yönünden doğrudur. Ancak bu tabakayı sömürücü sınıf olarak görmek yanlış olur Çünkü sömürücü sınıf olabilmesi için, egemen sınıf olması gerekirdi. Oysa egemen olanlar, yalnız partinin doruğunda bulunan az sayıda insandır. Havemann, politbüroyu, parti ve devlet aygıtını, ayrıcalıklı sınıfları yeni bir egemen sınıf olarak görmemektedir. Çünkü bunlar, üretim araçlarının yeni özel sahipleri değildir, daha çok anonim bir merci namına menajerlik yapmaktadırlar. Onlar da bağımlıdırlar, hakim olmaktan çok hükmedilen durumundadırlar.

«Reel sosyalist» ülkelerdeki düşük fiyat sistemi, kapitalizme karşı yürütülen rekabetle de bağlantılıdır. Doğu Bloku yönetimleri, hayati ihtiyaç mallarının fiyatlarını bu yüzden yükseltmemişler. Böyle bir uygulama, halk tarafından ekonominin bozulması olarak karşılanıyor. Polonya'da fiyat reformu yapmaya kalktıkları için yıkılan Gomulka ve Gierek'in kaderleri biliniyor. Bu nedenle, fiyat reformları tüketim mallarının fiyatlarına dokunmuyor. Hiç kimse, bütün fiyat ilişkilerini kapsayan köklü bir fiyat reformu düşünmeye bile cesaret edemiyor. Çünkü böyle bir reform ayrıcalıklıların çıkarına olan yeniden bölüşüme de son verecektir. Sonuç olarak «reel sosyalizm», kapitalizm ile rekabetten hiçbir yarar sağlayamamaktadır. Havemann'ın yargısı şöyledir: «Reel sosyalizm» yaklaşan ekonomik ve ekolojik kriz karşısında kapitalizmden daha gözü kapalı durumdadır

1970'lerin sonlarında kapitalist kriz, sosyalist devletlerin ekonomilerinin derinliklerine işledi. Piramit biçimindeki hiyerarşik sosyal yapı ve buna uygun olarak metallerin ve fiyatların hiyerarşik sınıflaması devam etti, farklılaşma daha da arttı. Mallar, Alman De-

mokratik Cumhuriyetinde iki sınıfa ayrılırken artık üç sınıfa ayrılıyor. 1980'lere girildiğinde fiyat makası kapanacağı yerde daha da açılmıştı. Toplumsal üretimin yeniden bölüşümündeki farklılaşma büyüdü. Düşük fiyat sisteminin yol açtığı mal ve işgücü israfı arttı. Eskiden sosyalizmin üstünlüğü ve kazanımı olarak övülen fiyat istikrarı, artık fiyat sisteminin en alt sınıflarıyla sınırlandı. Sosyal yapıdaki farklılaşma gelişti.

Doğu Bloku ülkelerinin deneyi de kanıtlamıştır ki, değer yasası inatçıdır ve bilinçten bağımsız olarak polit-bürokratların devletine karşı etkisini göstermektedir. Bu etkiyi Havemann iki noktada özetliyor: Çalışma ahlakının ve disiplininin düşmesi ve ikinci bir iç ekonomik işleyişin doğması. Herkes resmi işi dışında çalışmaktadır. Böylece yeni bir mal ve işgücü piyasası oluşmuştur. Görell serbest bir piyasa ekonomisi işlemektedir. Bu piyasada mallar ve işgücü gerçek değerleriyle değişilmektedir.

Havemann, «reel sosyalizm»de olumlu yönler de bulunduğunu ekliyor. En önemlisi ve belirleyici olanı, insanın insan üzerindeki sömürsünün kalkmış olmasıdır. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet ve böylece bir sınıfın diğer üzerindeki hakimiyeti son bulmuştur.

Havemann, sonuç olarak «reel sosyalizm»in krizi altedecek yetenekte olmadığı görüşündedir. «Reel sosyalizm» dünya egemenliğini ele geçirecek olsa, tayın sistemine dayanan ekonomileriyle bir polis devletleri sistemi kuracaktır. Ancak böylece kriz çözülmeyecek, dünyanın bugünkü barbarlık durumu bir polis devletinde dondurulmuş olacaktır.

Havemann, «birlik yol gerçek, özgürlükçü sosyalizmdir» diyor. Peki bunun için ümitli olunabilir mi? İnsanı diğer hayvanlardan ayıran, yapacağı işi daha önce bütün ayrıntılarıyla düşüncesinde yaratmasıdır. İnsan istediği şeyi gerçekten yapabileceğine

kani olmalıdır. O zamana kadar gerçekleşmemiş olanı gerçekleştirmenin önkoşulu da budur. Havemann, bugün insanlığı batışa götüren yanlış yoldan ayrılmak için iki şeye ihtiyaç olduğunu düşünmektedir. Birincisi, bizi tehdit eden tehlikeyi artık kavramak, kafayı kumdan çıkarmak. İkincisi ve Havemann'a göre çok daha önemlisi, yaşamak istediğimiz o dünyayı, insanın insanı artık tehdit etmediği, insanların birbiriyle kardeş olduğu o dünyayı derinlemesine düşünmek, gözümüzde canlandırmak. Önce düşüncemizle kanaat getireceğiz, sonra ellerimizle gerçekleştireceğiz.

Devrim-Evrim Sorunu (19)

Havemann'a göre, işçi sınıfının ekonomik iktidarı ele geçirmek için öncelikle siyasal iktidarı ele geçirmesi gerektiği yolundaki devrim teorisi, Ekim Devriminin cereyanına uymaktadır, ancak bunu genelleştirmek yanlıştır. Yeni sınıfın öncelikle iktidarı fethetmesi teorisi, 20. yüzyılın sonunda, en azından bugünkü durum açısından geçerli değildir. Aslında Marks'ın dediği olmuştur, yeni sınıf ve yeni toplumsal formasyonun birçok unsuru eski toplumun bağrında gelişmiştir. Sosyal güvenlik ve parasız eğitimden annelik yardımına kadar çeşitli sosyal kurum ve hizmetler bunun örnekleridir. İşçi partilerinin temsilcileri, Fransa, İtalya, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerde birçok belediyenin yönetimine gelmişler ve iktidar sahibi olmuşlardır.

Havemann şu sonuçlara varmaktadır:

1. Devrim, yani kapitalist üretim ilişkilerinin kaldırılması ve üst yapının dönüştürülmesi uzun bir evrim sürecinin başında değil, sonundadır.

2. Bu evrim süreci boyunca işçi sınıfı sendikalarda ve partilerde örgütlenir; çeşitli mücadelelerde parlamentolarda, hükümetler-

de ve devlet yönetiminde gittikçe daha büyük siyasal ve ekonomik iktidar kazanır.

3. Eski toplumun bağrında yalnız yeni sınıf değil, gelecekteki toplumsal formasyonun birçok unsuru da oluşur.

4. İşçi sınıfı, büyük çoğunluğun onayını kazanan bir politik ve ekonomik program hazırlar. Marks'ın formüle ettiği gibi, düşünceler kitleler tarafından kavrandı mı, maddi güç haline gelir. Bu koşullarda devrim, tek bir damla kan dökülmesine gerek olmaksızın gerçekleşir.

Batının burjuva toplumu artık gelişmenin sonuna gelmiştir ve büyük bir devrimin eşiğindedir. «Reel sosyalizm» ise, gelişmesi hâlâ süren, fakat bugün tehlikeli bir şekilde durağanlaşan bir devrim içindedir. Burjuva toplumu hâlâ kapitalisttir, fakat hâlâ demokratik değildir. «Reel sosyalizm» ise, artık kapitalist değildir, fakat henüz sosyalist ve demokratik değildir; ancak burjuva demokrasisine göre, sosyalizm ve demokrasi yolunda daha ilerdedir.

Havemann'ın Ütopyası

Havemann'ın ütopyası, aslında dünyanın bugünkü düzenine esastan bir reddiye, cıerinden bir eleştiridir. Sosyo-ekonomik ilişkilerin ve üst yapının kökten değişmesi ve siyasal ilişkilerin ortadan kalkması yanında, filozofun hayal ettiği dünyada doğa ve çevrenin korunması çok önemli bir yer tutar. Özenlen gelecek, günümüz tüketicisinin aklının alacağı bir dünya değildir. Öte yandan Havemann, Ütopya'sındaki teknolojinin bilimde bugün ulaşılan düzey açısından gerçekleşebilir olduğuna da dikkat çekmektedir.

Havemann'ın «Yarın» adlı kitabında «Umutlarımızın Ülkesine Gezi» başlığı altında çok tatlı ve akıcı bir üslupla anlattığı (20) Ütopyasını burada betimleyecek kadar yerimiz yok. Ama Ütopyanın özelliklerini şöyle

bir sıralamak, ekoloji krizinin çözümü açısından da üzerinde düşünölmeye değer bazı ipuçları verecektir.

Bahro, Kolman, Gorz, Toffler gibi çağdaş Avrupa'lı düşünörlere paralel olarak, Havemann'ın ütopyası da, bugünkü sanayileşme ve üretim sürecinin nicelik olarak çok daha büyük boyutlara ulaşmasının bir ürünü değıdir. Ütopya, günümüz kapitalizminin büyüme tutkusuna ve tüketim normlarına göre bir bolluk toplumu değıil, fakat kendi refah ve mutluluk standartlarına göre bir bolluk ve uyum toplumdur. İsterseniz ilkönce bir yoklar listesi verelim. Havemann'ın ütopyasında, teknoloji olağıanüstü ileridir; fakat kent, otomobil, tren, uçak, otayolları, alkollü içki, sabun, deterjan, naylon torba, moda, apartman, bir merkezde programlanan TV, radyo gibi iletişim araçları vb. yoktur. İnsanların gönüllü olarak seçtikleri bu yoklar listesini, tüketim alanı dışındaki insan ilişkilerinin çeşitli düzlemlerinde daha da uzatabiliriz: Gümrük, sınır, polis bürokrasi, insanların denetim ve yönetimi yoktur; para, banka, ücret, maaş, işbölümü, zorunlu emek, işçi gene yok.

Havemann'ın ütopyasında yalnız eşyalar yönetilmektedir. O da bütünüyle otomatize olmuştur. Toplum hayatının ve üretimin sürdürölmesi için gerekli insan emeğı nicelik olarak çok azalmıştır. Üretimin planlı ve düzgün bir şekilde yürölmesi, bilgisayarların yönettiğı otomatik yöntemlerle hatasız olarak denetlenmektedir. İnsan emeğinin üretime katkısı, hemen hemen bilimsel araştırma ve en yüksek düzeyde organizasyon ile sınırlıdır. Bütün bir endüstri, merkezi bir araştırma ve geliştirme enstitüsünden yönetilebilmektedir. Bu nedenlerle endüstride ancak çok az sayıda nitelikli insan çalışmaktadır. İşbölümü kalkmıştır. Otomatizasyon nedeniyle endüstri işçisi yoktur artık. İnsanlar, bir dış zor uygulamasına gerek kalmadan, endüstri ve bilimln ihtiyacı olan insan emeğini, gönüllü olarak, hattâ neşe ve coşkuyla karşılamaktadırlar.

Çalışma zamanı olağıanüstü azalmış, boş zamanlar çok büyümüştür.

Ütopya'da ekolojik krizin kaynakları kurtulmuştur. Endüstri, bugünkü kapitalizmin ürettiğinin nicel olarak ancak küçük bir bölümünü üretmektedir. Mallar dayanıklıdır, bir insan ömrü içinde eskitilememektedir. İnsanlar, artık apartman denen 20-30 katlı devasa silolarda istif edilmemektedir. Yerleşme birimleri 5-6 bin nüfusludur. Büyük kentlerdeki küçük insanların yalnızlığı ortadan kalkmıştır. Doğada insan izi farkedilememektedir. Endüstri bütünüyle yerin altına indirilmiştir. Bugünkü uçak, tren, otomobil tarzımı kalkmıştır. Büyük otobanlar, yollar silinmiştir. Ütopya'lılar, yolu ulaşılacak menzilden daha çok seviyorlar, hattâ yol onların gezisinde biricik amaçtır. Doğanın koynunda, örneğın eşek sırtında gezmektedirler. Zamanları boldur. Otomobil ancak acil sağlık ihtiyaçları için ve bilimsel araştırmalarda kullanılmaktadır. Deterjan gibi temizlik araçları, görölabilir kirin yerine görölmemeyeni koyduğu, doğaya ve insan sağlığına zarar verdiği için kullanılmamaktadır. İnsanların yıkanmak için kullandıkları su, bahçe ve bostanları da sulayabilmektedir. Enerji üretimi ve ısınmada, nükleer enerji üretimine ve doğayı bozan tekniklere son verilmiştir. Yerdeki ısıdan yararlanılmaktadır. Endüstrinin termostatları sayesinde yeryüzü sıcaktır. Alkol gibi insan sağlığına zararlı içkiler kullanılmıyor, ama Ütopya'da sağlığı zarar vermeyen keyif verici ve dinlendirici içkiler vardır. İletişim araçlarının merkezileşmesi ve kitleleşmesi son bulmuştur. Orwell'in 1984'ünün aksine, Ütopya'da toplumları merkezlerden biçimlendiren TV, radyo, vb istasyonları yoktur. Ancak insanlar, mikro dalga kanalıyla iletişim kuran özel araçlarla özel haberleşebilmekte, özel sanat ve kültür çabalarını ve ürünlerini ekranlarına getirebilmektedirler. İnsan ömrü 120-160 yıla uzamıştır. Nüfus hemen hemen sabittir. Ütopyalıların başlıca uğraşları, sa-

nat, bilim, eğitim ve öğrenimdir. Artık Ütopya, zorunlu çalışma toplumu değildir; zorunlu olmayan, yaratıcı faaliyet toplumdur. Özgürlük ve gönüllülük, toplumun harcını oluşturmaktadır. Psikoloji ve pedagoji artık gelişmiş bilimlere haline gelmiş, toplum hayatında fizik ve kimyadan daha önemli bir yer tutar olmuşlardır. Ütopya'da, eğitimin amacı, bilgi depolayan ayaklı kütüphaneler yaratmak değildir. Orada öğrenim, insanlık kültürünün başlangıcından o güne kadar bütün ürünleriyle temas gelmek, büyük düşün ve sanat çabalarıyla haşır neşir olmaktır. Meslekler kalmadığı için, sanatçı da kalmamıştır. Çünkü herkes yaratıcı olarak sanat ve kültür hayatına katılmaktadır. Bu nedenle Ütopya'da eski dünyada deha olarak bilinen sanatçılardan onbinlercesi vardır. İnsan hayatındaki en önemli unsur, insanı insan yapan şey, Ütopya'da sevgidir. Her türden sevgiyi boğan toplumsal ilişkiler temelleriyle yıkılmıştır. Bu arada cinsel tabular da tarihe karışmıştır. Erkek hakimiyetinin yerinde yeller esmektedir. Geçmişteki çelişmelerin yerlerini yenileri almıştır. Esas olan, artık insanların özgürce bireyselliklerini yaşayabilmeleri ve çok gelişmiş bir özgürlük ve dostluk ortamında bunu diğer insanlarla paylaşabilmeleridir. Kitleleşmiş bir toplumda zerreleşen ve yalnızlaşan insanın yerini, küçük toplulukların zengin ilişkileri içinde psikolojik ve toplumsal açıdan çok yönlü bir gelişme ortamına kavuşan insan almıştır.

Havemann'ın Ütopya'sında gözlemlenebilecek önemli bir nokta şudur: İnsan, gelişen teknolojiyle bir yandan doğaya daha çok hükmettikçe ve öte yandan bir hakimiyet nesnesi olmaktan çıktıkça, nesne ile insan arasındaki ilişkide insan önemli hale gelmektedir. Buna bağlı olarak, insanı konu alan bilimler, nesneyi konu alan bilimlerin önüne geçmektedir. Özgürlük alanının gerek doğada gerekse toplumsal ilişkilerde bağımlılıklar alanının daraltılması, insanı üretime, topluma,

çevresine yabancılaştıran etkenlere de ağır darbeler indirmekte, sonsuzdaki bir uyum dünyasına ilerleyişin motorunu oluşturmaktadır.

Havemann da, Bahro gibi (21) ilerleme düşüncesini devrimci bir yorumla yeniden tanımlamıştır. Varolan sistemin zorunluluklarının bize dayattığı alışkanlıkların ötesinde düşünerek, refah ve mutluluk standartlarını bugün olağan sayılanın dışında belirlemiştir. Ütopya, günümüzdeki tekelci sistemlerin, üretim ve tüketimlerinin nicel olarak alabildiğine büyümesinin ürünü değildir. Arada sosyo-ekonomik ilişkilerde ve üst yapıda büyük bir altüst oluş gerçekleşmektedir. Bu altüst oluş, nesnelerin büyümesi tutkusunun önüne insanın büyümesini geçirmektedir. Otomobilsiz ve uçaksız bir dünyada yaşamak, çeşit çeşit elbiselerden ve günün aranan video-kasetlerinden yoksun kalmak, bazılarının bir zindan gibi gelebilir; ama toplumun bugünkü tüketim normları ile dünya çapındaki hakimiyet ilişkileri arasındaki bağlantılar tahlil edildiği zaman, bugünkü standartların, insan mutluluğuna gerçekte yabancı olduğu görülecektir. Günümüz dünyasının önemli bir bölümünde, maddi malların üretim ve tüketim hacmi ile mutluluk ve özgürlük üretimi ve tüketimi arasında doğru bir orantı kurulamaz. (22) Çok küçük bir azınlığın, son derece bayağı çıkarları, bugün insanlığın büyük çoğunluğuna belli zevkleri, değerleri, tüketim ve davranış modellerini dayatmaktadır. Kapitalizmin ve devlet kapitalizminin insanları kum taneleri gibi parçaladığı, birbirine benzettiği, belli kalıplarda imal ederek standartlaştırdığı, nesneleştirdiği, gitgide robotlaşan köleler haline getirdiği bugünkü dünyanın tartışılması kaçınılmazdır. Zaten uzun zamandır tartışılıyor da.

İleri işbölümü ve otomatizasyon korkunç bir tekdüzelik ve yabancılaşma yaratmaktadır. Sosyalist olduğunu iddia eden ülkelerde bile, küçük bir azınlığın bürokratik diktatör-

lûğü nâminâ, toplum, planı uygulama fetişinin esiri olan bir yığın haline getirilmiştir. Bu tür ülkelerde yabancılaşma sorununun bütünüyle rafa kaldırılması anlamlıdır. Ve bu sorunu ısrarla insanlığın gündemine getiren, Havemann, Bahro, Ota Şik, Jacek, Kuron vb gibi düşünürlerin aynı zamanda devletçi sınıf hakimiyeti rejimlerinin muhalifleri olmaları boşuna değildir. Çünkü oralarda emekçi sınıfların mutluluğu artık bir amaç değildir. Toplumsal ilişkiler, boş zamanları arttıran, işi sevdiren ve kolaylaştıran, iş yerini güzelleştiren, inisiyatif ve özgürlüğü geliştiren bir karakterde değildir. Durum tam tersinedir. Bugün «üretimci-sanayileşmeci» model, yalnız Batının kapitalist ülkelerinde değil, Doğu Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'nde de uygulanmaktadır.

Artık kapitalist batıda ve bürokratik doğuda, «büyüme» alternatifleri değil, toplumsal alternatifler geliştiriliyor. Bürokratik hakim sınıf diktatörlüklerindeki bilimsel-teknik devrimin batıda varolan perspektifin dışına çıkmadığı haklı olarak ortaya konuyor. Örneğin Bahro, buna dayanarak bilimsel teknik devrimin «yeni bir toplumsal devrimle yeniden programlanması» gereğini vurguluyor. (23) «Ancak insanların, aletlerin ve maddi malların, nicel olarak daha basit veya en azından çok yavaş ve ihtiyatlı olarak yeniden üretiminin düzeni» olabileceğine işaret ediliyor. O zaman toplum, «bireylerinin boğazını sıkmak zorunda kalmaksızın problemlerine hakim olan bir bünye»ye sahip olabilecektir. (24)

Son Birkaç Söz

Türkiye, gezegenimizin bugünkü bölünmesinde zenginlerin değil, mazlumların dünyasında yer alıyor. İleri derecede sanayileşmiş toplumların sorunları ile Türkiye'nin, sorunları kuşkusuz birbirinden farklıdır. Ama çok önemli, hattâ tarihi açıdan belirleyici nok-

ta, sanayileşmiş ülkelerin (emperyalizm ve sosyal emperyalizm) bugün dünyanın tümünün sorunu haline gelmiş olmalarıdır. Mazlumları, mazlum olmaya mahkum eden ilişkiler, gelişmiş sanayi toplumlarının zorunluluklarından kaynaklanmaktadır. Evet, Türkiye gibi ülkeler için problem, fazla sanayileşme, fazla üretim, fazla tüketim değildir. Ancak gelişmiş ülkelerin bu sorunları, Türkiye'nin yeterince üretememesi ve tüketememesinin de nedenidir. İkincisi, onların dengesiz üretmesi ve tüketmesinden kaynaklanan ekolojik bunalım, bizi de etkilemektedir. Çünkü aynı dünyada yaşıyoruz, aynı biyosferi (canlı küreyi) paylaşıyoruz, aynı atmosferde soluk alıyoruz, aynı denizlerin kıyısında; nükleer denemeler, nükleer savaş tehdidi tüm insanlığı ilgilendiriyor. Bu nedenlerle doğanın bozulması ve çevre kirlenmesi, Türkiye için bazılarının söylediği gibi lüks sayılabilecek bir sorun değildir; yalnız Türkiye ölçeğinde de değil, daha önemlisi dünya ölçeğinde ciddiye alınması gereken bir sorundur. Zenginler, mazlumların açlığı pahasına, onların hammadde kaynaklarını talan ederek ve emeklerini sömürerek dünyayı kirletiyorlar ve bu yetmiyormuş gibi çevre kirlenmesinin faturasını bile mümkün olduğu kadar yoksullara çıkarmak istiyorlar.

Ancak sorun bu kadarla da bitmiyor. Bir de zenginlerin hakimiyetinin «uygarlaştırıcı» etkisini reklam eden bir kültürel yayılma var. Biz bunu eskiden beri batının ünlü «oryantalizmi» olarak düşün hayatımızın iliğinde duyarız. Evet, biz büyümeye, daha çok üretmeye ve tüketmeye muhtacı; fakat toplumsal ilişkilerden, bölüşümden, refah standartlarından ve bir bütün olarak insan unsurundan soyutlanmış bir üretim ve tüketim humması da, elbette büyük çoğunluk olarak özgürce seçtiğimiz bir alışkanlık değildir. Böyle bir üretim ve tüketim kavrayışı, gene oryantalizmin bir parçası olarak ekonomimize, sosyal ilişkilerimize, zenginler dünyasınca topla tü-

fekle dayatılmıştır. O zaman Türkiye halkı, tıpkı Üçüncü Dünyanın bütün halkları ve tüm çalışan insanlık gibi, daha fazla üretme ve tüketme ufkunu aşan (yani Batının «uygarlaştırıcı» kültürel hegemonyasının ötesinde) perspektiflere sahip olmak durumundadır. Kaynakların daha verimli, israfı en aza indirerek, daha adil, doğayı koruyarak ve en önemlisi daha özgür ve gelişmiş bir insanlık için, insanlar üzerinde tahakkümün kalktığı bir dünyaya kullanılması, üretim ve tüketimde artışa da bir anlam kazandıracaktır. İnsan mutluluğu, özgürlüğü ve refahı ile üretim ve tüketim artışı arasında doğru bir ilişki yaratılabilmek büyük sorundur. Üretilen alternatifler de, bütün insan ilişkileri alanlarını kapsayacak bir planda düşünülmeli ve tartışılmalıdır. Kanımca Havemann gibi düşünürler, insanlığın önüne aslında en azından 19. yüzyıldan beri konan böyle geniş bir ufku açabildikleri oranda, bizler için de birer esin kaynağıdır.

Özellikle çözüme ilişkin konularda, olması arzu edilenle olabirleri birbirinden ayıramadığı yerlerde, Havemann'dan farklı düşünüyoruz. Bununla birlikte, O'nun bizi daha derin düşünmeye yönelten tahrik edici yönü çok daha önemlidir. Havemann'a gerçekçilik zemininden eleştiriler geliştirmek, bilinenleri tekrarlamak olacaktır. Ayrıca onu, ekolojik krize ilişkin görüşleri nedeniyle bir felaket habercisi ve karamsar olarak değerlendirmektense, insanlığı ciddi olarak tehdit eden gelişmelere heyecanla dikkat çeken bir hümanist olarak görmek daha yerinde olacaktır.

Havemann'ın, canlı küreyi yok ederek ve nükleer bir çılgınlıkla felakete koşan bir insanlık tahliline çeşitli itirazlar yöneltilebilir. İnsanlığın imkânlarının, enerji, hammadde ve beslenme kaynaklarının sınırlı olduğu bir gerçektir. Ama insanlığın yeni teknolojilerle bu sorunlara yeni çözümler getirebildiği de dikkate alınmalıdır. Çek filozofu Kolman'ın

deyimiyle «tasavvurlarımızın dizginlerini bırakırsak» (25), gezegenimiz dışındaki güneş sisteminden, hattâ evrenden yararlanma olanaklarının insanlığın gündemine geldiğini düşünebiliriz. Güneş dünyanın boyutları karşısında sınırsız bir enerji kaynağı olarak görünüyor. Bunun yanında, bugün yeraltındaki ısıdan, rüzgârdan, sudan, denizden dalgaların sahile çarpıp kırılmasından ve med-cezir olaylarından enerji kaynağı olarak yeterince yararlanılmıyor. Kirlilik ve yarattığı tehlikelerle ilgili sorunların çözümüyle birlikte nükleer enerjinin de önemli bir kaynak olduğu görülüyor. Rezervleri tükenen madenlerin yerine yenileri geçirilebiliyor. Ayrıca uzayın da insanlığın geleceği açısından önemli bir hammadde kaynağı oluşturacağı tahmin edilebilir. Organik kimya, doğadaki hammaddelerin yerine yenilerinin geçirilmesi imkânlarını açmaktadır. Bu, besin kaynakları açısından da geçerlidir. Deniz diplerinin hammadde ve besin kaynağı olarak hemen hemen el değmeden durduğu söylenebilir. İnsanlık nüfus artışı sorununa da köklü çareler bulabilir.

Bütün bu çözümler için, bugünkü bilimsel ve teknolojik düzeyin çok önemli bir temel oluşturduğunu düşünüyoruz. Fakat Havemann'ın da kabul ettiği gibi, dünyanın önündeki gelecek, kanımca bugün bilimsel ve ekonomik gelişmelerden çok dünya ölçeğindeki siyasal gelişmelere ve kuvvet ilişkilerine bağlıdır. Olumlu bir gelişmenin bugünkü koşulu, ancak kuvvet ilişkilerinde dünyanın yoksulları ve onların müttefiki olabilecek Avrupa, Kanada, Avustralya, Japonya gibi sanayi ülkeleri ve tüm çalışan insanlık yararına gerçekleşebilecek değişikliklerdir. Bugünkü dünya tablosunda, iki süper devletin silahlanma yarışına harcadıkları kaynaklar dahil, tüm olarak sanayileşmiş ülkelerin refahının önlenmesi, malların üretim ve bölüşüm sisteminde dünya çapında daha dengeli ilişkiler sağlanması, özetle insanlığın ezici çoğunluğunun çıkarına olan ekonomik

İlişkilerin gelişmesi, böyle bir gelişmeye bağlı görünüyor. İşte bu noktada Havemann, varolan ilişkilerde çıkarı olanların akıl ve anlayışlarından neredeyse medet uman bir tutum içindedir. Bunu bir çaresizlik içinde sanki başka bir umut kalmadığı için yapmaktadır (René Dumont'un da «Dünya Nereye Gidiyor» sorusuna cevap verirken aynı ruh hali içinde olduğunu görüyoruz). Biz felâketin yaratıcılarının, insanlığa gelerek teslim olacaklarını umut edemiyoruz. Ama gerek kapitalizmin metropollerindeki kaynaşmalar, gerekse Sovyet uydu sistemindeki huzursuzluk ve başkaldırmalar (Polonya işçi sınıfı en soluklu örneği), Üçüncü Dünyanın güçlü bir müttefik potansiyeline sahip olduğunu düşündürmektedir. Tersine dalgalanmalar olsa bile, sanayileşmiş ülkelerde, daha sağlıklı bir çevrede, daha insani ilişkiler içinde yaşama talebinin güçleneceğini ve bu potansiyelin büyüyeceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Kaldı ki, bütün iç çelişmelere ve bölünme eğilimlerine rağmen, yer yer açlık sorunuyla boğuşan Üçüncü Dünya varolan ilişkiler sistemine isyanın esas alanları olmaya devam ediyor.

Doğu Avrupa'lı özellikle de Doğu Almanya'lı olmak, Havemann'ın görüşlerine ve bu arada zaaflarına da damgasını kuvvetle vurmuştur. Havemann, sanki toplumların gelişme yönlerini ve bunu belirleyen maddi ilişkileri tartışmaktan korkmaktadır. Aslında denebilir ki, kendi içinde böyle bir tartışmayı yapmıştır ve akli ona gidişatin olumsuz yönünde olduğunu söylemiştir. Sovyetler Birliği'nin ezici baskıları ve Doğu Avrupa'da muhalefetin adeta kahramanlık gerektirmesi, bu dirençli insanı derinden etkilemiştir. O, büyük bir düşünür olarak ayakta durmuş, Doğu Almanya'yı terketmeyi reddetmiş, gidenleri eleştirmiş ve boyun eğmemiştir. Böylece vicdanına karşı rahattır. Ama toplum olarak başkaldırmanın sonuçlarından çok umutsuzdur; statükonun bu yoldan değişebileceğini pek dü-

şünememektedir. Oysa Doğu Avrupa'nın ezilen toplumları için, boyun eğme ruhunu reddedebilmek hayati bir sağlık unsurudur. Çünkü boyun eğme bu toplumların insan unsurunu tek tek içe kapanmaya yöneltmekte, bütün yazılanlardan saptadığımız gibi, korkunç bir şekilde deforme etmekte, adeta çürütmektedir. Çekler, 1968 yılında işgali reddetseler, yenilgiye uğrayacaklar, fakat özsaygılarını yitirmedikleri için daha sağlıklı bir toplum olarak yaşayacaklardı. Kaldı ki, hiç dövüşmeden razı olduklarından daha iyi koşulları da kazanacaklardı. Macaristan'ın görece daha yaşanır olması ve başını dik tutan Polonya örneği bizce öğreticidir. Doğu Alman halkı ise daha eziktir ve kanımca Havemann'ın, bütün umutlarına ve ütopyalarına rağmen karamsarlığında bunun payı vardır. Oysa Polonyalıların duygu ve düşünceleri genellikle daha farklıdır.

Havemann'ın zorluğu sosyalist olmasındadır. O, adeta kendisini iki ateş arasında kalmış hissetmektedir. Çünkü batı kapitalizmi, ona göre bir kurtuluş değil, fakat felâkettir. O'nun Ütopya'sı, okuyucuda beynin hücrelerine oksijen taşıyan, düşüncenin sınırlarını zorlayan etkiler yapıyor. Fakat aynı Ütopya, Havemann için, biraz da gerçeklerden kaçıp sığınılan bir düş alemidir. Ama burada bile büyük bir kahramanlık vardır. Varolan gerçeklere yenilmemek, düşünce planında bile olsa umutlarını yitirmemek, bugünkü dünyaya isyanı yüreğinde taşımaya devam etmek! Bunlar da birer gerçek değil mi? Havemann diyor ki: «Ümit, dünyayı ileri hareket ettirecek biricik ilkedir. İnsan varlığının bu esas ilkesini kesinlikle feda edemeyiz... Ümit etmeye son verir, olayları hemen kendi gidişlerine, kötü gidişlerine bırakırsak, iyi ve daha iyi için mücadeleden vazgeçeriz. O zaman alanı, kasten ya da körlükleri yüzünden çaresizlik getirdiklerini bildiklerimize bırakabiliriz.» (26) Bu sözleri pembe ve safça bir iyimserlik olarak değerlendirmemek gerekir.

Çünkü, insan diğer hayvanlardan farklı olarak ilkönce kafasında bir proje yapar ve davranışlarına buna göre yön verir. Elbette projelerin gerçekleşebilirliğini, maddi ilişkiler belirler. Ama insanın kendisi de, bu maddi ilişkiler alanına bir kuvvet olarak girer. Ütop-yalar, büyük çoğunlukların özlemlerine seslenebildikleri zaman, büyük kuvvetleri yerlerinden oynatabilmişlerdir de. Değiştirme düşüncesi, nesneyi değiştirene kadar başlangıçta bir ütopya'dır. İnsan, dünyayı değiştirirken ütopyasını da gerçeklik zeminine taşır. Havemann'ın materyalist bir filozof, çok büyük bir kimyacı ve doğa bilimcisi olmasıyla ütopyacılığı arasında kanımca düşünül-meye değer bağlar vardır.

Türk toplumu son yıllarda hayal gücünü yitirdi. Bunalımlar, çözümsüzlükler, çıkmazlar, umutların şiddetle ezilmesi, toplumumu-zu bugünlere çok sıkıştırdı. Dahası, insan-larımız umutlarını eskide aramaya, yeniden bin yıldır tanıdıkları ütopyalara dönmeye, di-nin vaat ettiği cennetlerle avunmaya başla-dılar. Geleceğe dönük hayaller, özlemler, umutlar ezildikçe, ütopyalar eskilerde aranıyor. Üstelik o ütopya, insanımıza bin yıldır bir nesne olmaktan, maddi yoksulluk ile öz-gürlük, yaratıcılık ve vicdan yoksunluğun-dan başka bir şey vermediği halde! Bu ne-denle Havemann'ın düşleri gibi çağdaş in-sanın özlemlerini dile getiren ütopyalar, bi-zim toplumumuza bugün çok gereklidir.

NOTLAR

- (1) Çek bilim adamı **Arnoşt Kolman**, Havemann'ın adını Gramsci, Kosik, Lukacs, Kolakowski, Schaff, Struik Garaudy ile birlikte Marksist teorinin çeşitli yönlerine katkıda bulunanlar arasında sayıyor. Bkz. Die verirrte Generation, Fischer Verlag, Frankfurt a.M. 1982, s. 289.
- (2) **Robert Havemann**, Ein deutscher Kommunist, Rückblicke und Perspektiven aus der Isolation, Rowohlt Verlag, Hamburg 1978, s. 84.
- (3) Aynı eser, s. 93. Havemann, birçok pozisyon-

da bütünüyle Bahro ile birlikte olduğunu ya da çok benzer görüşler savunduğunu söylüyor. Bahro'nun «reel sosyalizm»in ekonomik yapı-sına ilişkin tahlilini belirleyici noktalarda isab-etli buluyor. Ayrıca eleştirilerini de belirtiyor (Aynı eser, s. 96 vd.)

- (4) **André Gorz**, Cennetin Yolları, «Yaşanan Ekono-mik Buhran Üzerine Tezler», çev. Turhan İlgaz, Afa Yayınları, İstanbul 1985.
- (5) **André Gorz**, age, s. 16. Avrupa'da gelişen bu görüşlerin Türkiye'deki yankısını özellikle **Mu-rat Belge**'nin son yazılarında görebiliyoruz.
- (6) **Alvin Toffler**, Üçüncü Dalgı.
- (7) **René Dumont**, Dünya Nereye Gidiyor?, Yok Ol-mak mı Düş Kurmak mı, çev. Müntekim Ökmön, Varlık Yayınları, İstanbul 1974.
- (8) Yabancılaşma, «sanayileşmeci-üretimci» model-leri eleştiren düşünürlerin hepsinin vurguladık-ları bir sorun. Çünkü onlar, ekonomik geliş-meyi, ayrıca çalışan insanın ruhi dünyası boyu-tunda tartışmaya da önem veriyorlar. Ha-vemann ve yabancılaşma konusunda şu in-celemeye bkz. **Dieter Knötzsch**, Innerkommunistische Opposition, Das Beispiel Robert Have-mann, C.W. Leske Verlag, Opladen 1968, s. 19 vd, s. 23.

Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nde yabancılaşma sorununa ilişkin olarak bkz. **Ota Şik**, Das kommunistische Machtsystem, Hoff-mann und Campe Verlag, Hamburg 1976, s. 244-255; **Michael S. Voslensky**, Nomenklatura, Die herrschende Klasse der Sowjetunion, Moewig Verlag, München 1982, s. 309 vd.; **Svetozar Stojanović**, Kritik und Zukunft des Sozialismus, Carl Hanser Verlag, München 1970, s. 22-40; **Miklos Haraszti**, Macaristan'da İşçi Olmak, çev. İbrahim Altınay, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984.

- (9) **Havemann**, «reel sosyalizmi» eleştirirken, «Sos-yalist ekonominin hedefi, üretimin çoğaltılması, tüketimin artırılması değil, tersine boş zama-nın artırılması, gerekli emek zamanının sürekli düşürülmesidir.» diyor. Bkz. Ein deutscher Kom-munist, s. 87. **Rudolf Bahro** da, aynı şekilde sosyalizmin artık sanayileşmeci ve üretimci bir toplum olamayacağını, bunun ötesinde bir alter-natif yaratılması gerektiğini ayrıntılı bir «reel sosyalizm» tahlili temelinde açıkladı (Die Al-ternative, zur Kiritik des real existierenden Sozialismus, Rowohlt, Hamburg 1980).
- (10) **Jacek Kuron-Karol Modzelewski**, Tekelci-Bürok-ratik Sosyalizm, yakında Kaynak Yayınları'na ya-nylanacak.

- (11) **Robert Havemann**, Morgen, Die Industriegesellschaft am Scheideweg, Kritik und reale Utopie, Fischer Verlag, Frankfurt a.m. 1982.
- (12) **Havemann**'ın 1975 yılında yayınlanan «Freiheit als Notwendigkeit» adlı makalesi Meadow Raporu verilerine uzun uzun değiniyor. Bkz. **Robert Havemann**, Berliner Schriften, Verlag europäische Ideen, Berlin 1977, s. 53 vd.
- (13) **René Dumont**'un kitabı Türkiye'de 1974 yılında yayınlanmıştır.
- (14) **Robert Havemann**, Morgen, s. 7 vd.
- (15) Bu bölüm **Havemann**'ın **Morgen** adlı eserinden özetlenmiştir, s. 7 vd. Aynı tahlil daha önce Ein Deutscher Kommunist adlı kitabında da yapılmış, s. 90.
- (16) **Havemann**, Morgen, s. 49 vd. Sovyetler Birliği'ndeki sistemin çıkmazı ve bunun özellikle Üçüncü Dünya ülkeleri açısından anlamı konusunda **Samir Amin**'in şu yazısına bkz. Der Marxismus in Asien und Afrika, Kommune, 1983, sayı: 4, s. 33-52.
- (17) Buna karşılık Doğu Avrupa rejimlerinin sosyalist muhalifleri, çevrenin bozulması ve korunması sorununa özel bir önem veriyorlar. Berlin'deki Sosyalist Doğu Avrupa Komitesi'nin yayınladığı «Osteuropa-Info» adlı üç aylık derginin iki sayısı bu konuya ayrılmıştır. 57-58. sayıda (1984) «Doğu Avrupa'da Ekoloji Tartışması» özel sayısında şu yazılar dikkat çekiyor: **Fred Singleton**, Die Ökologische Krise in Osteuropa, Werden die Roten von den Grünen bedroht?; **J.K. Boehm**, Ist die Katastrophe noch zu vermeiden? Reaktionen auf die Umweltzerstörung in der Tschechoslowakei; **Gerhard Timm**, Einige Aspekte der offiziellen Ökologiedebatte in der DDR; **Werner Henler**, Herrschaft über die Natur oder Ökologischer Pazifismus?; **Gundula Bahro**, Eine menschliche Welt und die Welt der Natur. Ökologiekritik in der modernen sowjetischen Prosa; **Vasilij L. Below**, Können das Kaspische Meer, der Voze- und Lacasee noch gerettet werden?; Baikalsee stirbt weiter... Ein Interview mit Boris Komarow; **Martin Steinert**, «Die schöne blaue Donau»- es war einmal...; 1980 yılında çıkan «Atom Enerjisi Santralleri ve Çevre Bozulması» başlıklı özel sayıda: **Jan Koukal**, Umweltschutz in Laender-dreieck CSSR-DDR-VR Polen; **F.B. Singleton**, Probleme der Umweltzerstörung und ihrer Kontrolle in Osteuropa unter besonderer Berücksichtigung der Sowjetunion und Jugoslawien; **Klaus Bættjer/Jens Scheer**, Atomstrom in der DDR; Zur Umweltproblematik (verfasst von einer kirchlichen Diskussionsgruppe in der DDR); **Vinzenz Schmidt**, DDR: Krise der Umwelt; 17-18. sayıda (1976) ise şu yazılar var: Umweltzerstörung in Osteuropa am Beispiel zweier Laender (CSSR, Rumänien); Diskussion über Wolfgang Harich: «Kommunismus ohne Wachstum?».
- (18) Gazeteci olan **Harich** 1956 yılında Doğu Almanya'da «Devlet düşmanı gizli bir grup kurma» gerekçesiyle tutuklanıyor ve on yıl hapse mahkûm ediliyor. 1964 yılında hapisten çıkıyor. 1971 yılında DAC Akademie Yayınevinde çalışıyor (**Dieter Knötzsch**, age, s. 69). **Havemann**, **Harich**'in gizli çalışma yaptığı yıllarda kendisine karşı «ADC'nin doktriner filozoflarının tüm görüşlerini savunduğunu», ancak kapalı kapılar arkasında bir avuç insanla görüşlerini tartıştığını söylüyor. Bunu **Harich**'in kendi siyasal görüşlerinden aslında kuşku duymasının bir ifadesi olarak kabul eden **Havemann**, onun hapisten kırılmış bir insan olarak çıktığını ve bugün bir Konformist olduğunu ileri sürüyor (Ein deutscher Kommunist, s. 80 vd.) **Harich**'in ekoloji krizi konusundaki görüşlerinin Batıda tartışıldığını 17. dipnotun en sonunda adı geçen yazıdan öğreniyoruz.
- (19) **Havemann**, Morgen, s. 180 vd. Aynı görüşler için bkz. Ein Deutscher Kommunist, s. 88 vd. ve Berliner Schriften, s. 118 vd.
- (20) **Havemann**, Morgen, s. 77 vd.
- (21) **Rudolf Bahro**, age, s. 217.
- (22) Bkz. **Doğu Perinçek**, Alternatif Sorununa Bir Giriş, Saçak Dergisi, sayı 22.
- (23) **Bahro**, age, s. 217.
- (24) Aynı eser, s. 219.
- (25) **Arnoşt Kolman**, age, s. 282.
- (26) **Havemann**, Morgen, s. 72.

Türkiye'de Güneş Enerjisinden Yararlanma İmkânları

Tolga YARMAN

Dr. Tolga Yarman, Anadolu Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesinde profesördür. Okuyacağınız yazı, Türkiye Ekonomi Kurumunca 18 Ocak 1985 günü Ankara'da Türkiye Odalar Birliğinde «Türkiye'nin Enerji Sorununa Ekonomik Yaklaşım» konusunda düzenlenen bilimsel toplantıya sunulmuş bildirinin metnidir.

«Dünya enerji sorunu», kavram olarak 1973'te petrol fiyatlarının yükselmeye başlamasıyla oluşmuştur denilebilir. (*) Enerji yetmezliği kavramıyla, gerçi insanoğlu ilk kez karşı karşıya geliyor değildir. Nitekim, Rönesans'la beraber su değirmenleri serpilmiş, ancak su değirmeni kurulabilecek yerlerin çoğunun, bu amaçla kullanılmasından sonra, Ortaçağ Avrupa insanı, enerji yetmezliğine girdiği kaygısıyla paniğe kapılmıştır. 19. Yüzyıl içlerinde de benzer bir rahatsızlık meydana gelmiş, odunun o günler öncesi kadar bol kullanılamayacağına ilişkin öngörü endişe yaratmıştır.

İşte, «yenilenebilir enerji kaynaklarının» (biraz daha geniş anlamda, sözgelişi, jeotermal enerjiyi de kapsayacak şekilde, «alışılmamış enerji kaynaklarının») enerji sorununa çözüm seçeneği olarak ortaya çıkması, yüzyılımız sonuna doğru, bu kez su ya da odun kaynaklarının yetmezliğinden değil de, dünya petrol kaynaklarının, petrolün tüm yaşamımıza damgasını iyice bastığı bir sırada, «fani» olduğunun kafalara dank etmesiyle olmaktadır.

Güneş enerjisi, dünya enerji sorununa bir seçenek olarak, 1970'lerin sonuna doğru, işte böylesi bir perspektif içinde olarak gündeme girmiş bulunmaktadır.

Alışılmamış enerji kaynaklarının araştırılma ve geliştirilmesine bu tarihlerde, örneğin ABD'de, yıllık milyar dolar mertebesine varan harcamaların yapıldığı izlenmektedir. Benzer çalışmalar Avrupa, Sovyetler Birliği ve Japonya'da da, ABD'deki kadar geniş kapsamlı olmasa dahi, sürdürülmüştür. 1970'lerin sonlarıyla 1980'lerin başlarında yapılan enerji sağlama öngörülleri, dünya boyutların-

(*) Bu bildirinin hazırlanmasına emek veren değerli çalışma arkadaşlarım Arş. Grv. Müjgan Kerman, Arş. Grv. Hikmet Karakoç, yazıyı süratle ve özenle daktilodan geçiren Sn. Semra Ünan, Sn. Ahsan Gün, ve şekilleri özenle çizen Sn. Ahmet Gün'e teşekkürü bir borç biliyorum.

da, güneş enerjisi kullanımına yüzyıl dönemecinden başlayarak gitgide artan bir önem atfetmektedirler. Söz konusu öngörüler, özetle, dünyanın tükenmekte olan, bilhassa petrol ve doğal gaz kaynaklarını ikame etmek üzere nükleer enerjiyle, füzyon ve güneş enerjisi kaynakları üzerinde durmaktadırlar. O arada, bu kaynaklardan herhangi birine başvurmak suretiyle kömürden hareketle sentetik yakıt metanol elde olunarak, petrol den boşalagelen yerin doldurulmasının düşünlüğü de kaydolunabilir.

ABD'de Reagan yönetimiyle alışılmamış enerji kaynakları ve bilhassa güneş enerjisine bağlanan beklentiler zayıflamıştır. Bunun kanımızca iki nedeni vardır. Birincisi petrol kriziyle başlayan dönem sonunda tüm enerji projeksiyonlarının altüst oluşu, buna da bağlı olarak, o zamana kadar kimsenin hatırında bulunmayan bir enerji kaynağının yürürlüğe giriştir. Bu enerji kaynağı, «enerji tasarrufu» olmuştur. Bu kaynak önceden yapılan talep tahminleri itibariyle, yüzde ellilere varan bir pay işgal etmiştir. Enerjiye, daha doğrusu pahalı bir riskli enerjiye talep azalınca, yeni enerji kaynaklarını hızlıca geliştirmek zorunluluğu geçici de olsa, ortadan kalkıvermiştir.

Söz konusu ikinci neden, anlattığımız ilk nedenin bir türevi olarak görülebilir. Kestirme bir deyişle, enerjiye talep azalınca petrol fiyatları düşmüş, petrol eskisi kadar olmasa da, krlz uzantısında tırmadığı fiyat düzeyine göre, ucuz olmuş ve enerji yetmezliği kaygısını gündemden dışarıya ötelemiştir.

Bu nedenlerle alışılmamış enerji kaynakları, o arada güneş enerjisi «gözde», şimdi ilk kalamamışlardır.

Bununla beraber, bilhassa güneş enerjisi «yıldızının», şimdiden oluşmaya başlamış emare ve eylemlerle, yüzyıl dönemecine kadar iyice parlayacağı ifade olunabilecektir.

Avrupa cenahındaki durumu ayrıca inceleyebiliriz:

Avrupa, enerji açısından büyük ölçekte dışa bağlıdır. Orta Doğu petroleri, yaşlı kıtanın enerji gereksinmesinin, yaklaşık üçte ikisini karşılamaktadır. Orta Doğu petrolerine bağıllığı azaltmanın, buradaki alternatif Sovyetler Birliği'ne, doğal gaz boru hattıyla bağlanmak, ya da nükleer enerji üretimini arttırmaktadır. İlk seçeneği ABD sevmemektedir. İkinci seçeneği ise, bir çok Avrupalı ürpertiyle karşılamakta, ona karşılık siyasal baskı grupları aracılığıyla ağırlık koymaktadır. Bu son nokta sanırız ki ülkemizde güneş enerjisi kullanım imkanlarının geliştirilmesine fevkalade önemli bir girdi niteliğindedir. Bu hususa, aşağıda bir parça daha ayrıntılı girilmeye çalışılacaktır.

Özetle belirtmeye çalıştığımız, teknik ve siyasal konjonktür uzantısında, sunuşun bütünselliğini korumak üzere, güneş enerjisi kullanım şekillerini hızlıca gözden geçirmeyi dilemekteyiz.

GÜNEŞ ENERJİSİ KULLANIM ŞEKİLLERİ

Güneş enerjisinden yararlanmak denilince, dikkatli olmamız gerekmektedir; çünkü güneş enerjisinden, çamaşır kurutmaktan tutun da, sera ısıtmaya, sıcak su ve hava elde etmeye, kuyudan su pompalamaya ve elektrik üretmeye kadar birçok amaçla yararlanmamız imkân dahilindedir. Söz konusu amaçların çok farklı ölçeklerde bulunabileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

Güneşten hareketle, sıcak su eldesi şöyle olmakta:

Güneş toplaçlarından geçirilen su, görüldüğü güneş ışınlarının bir kısmını yutup ısıtıyor. Isınan su bir yerde toplanıp hizmete hazır kılınıyor.

Güneş toplaçlarından kışın, mesela hava geçirilip, böylelikle ısınacak hava ile ısıtma ısıtmak, ya da binanın ısıtılmasına katkıda

bulunmak mümkün.

Güneş enerjisinden tamamen mimari bir takım yaklaşımlarla, yani binaları güneşe göre yönlendirerek, pencere ebatlarını belli ölçülerde tutarak, ve herhangi ilave bir aygıt kullanmaksızın, yararlanmak da mümkün. Bu tür yaklaşımlara, «güneşten pasif yararlanma» deniliyor.

Güneş enerjisinden hareketle su pompalanması sürecinde; güneş, diğer bir halde elektrik, yel veya su değirmeni hangi işlevi yüklenmekte ise, işte aynen o işlevi yüklüyor.

Güneşten hareketle elektrik enerjisi üretimi iki farklı yolla olabiliyor : doğrudan ve dolaylı.

Güneş enerjisinden hareketle doğrudan elektrik üretimi, güneş enerjisinin, uygun bir kristalin («güneş hücresi») elektronlarını tahrik etmesiyle gerçekleşiyor. Söz konusu dolaylı yol ise, güneş enerjisini bir biçimde yoğunlaştırıp, buradan hareketle mesela klasik bir santralde olduğu gibi suyun buharlaştırılmasını, buradan da hareketle elektrik üretimini kapsıyor.

O arada ABD Ulusal Havacılık ve Uzay Kuruluşu'nun (NASA) bir tasavvurundan bahsetmemiz ilginç olabilecektir.

NASA, uzaya birkaç Keban Barajı takatinde enerji üretebilecek güneş hücreleri yerleştirmeyi tasarlamakta. Buradan demin andığımız doğrudan olan yolla elektriğe dönüşürülecek güneş enerjisi, bir biçimde dünyaya yollandı burada kullanılacak!

NASA yetkilileri, bu konuda hazır bulundukları, uzay güneş elektriğinin ehven olacağı ve kendilerine gerekli direktifin verilmesi halinde eyleme derhal geçebilecekleri iddiasını ileri sürmekteler.

Türkiyemiz açısından, yararlı olabileceği düşüncesiyle «Güneş Göleti» yaklaşımından da söz etmeliyiz.

Güneş göleti bir iki metre derinliğinde küçük bir göl, göletin tuz yoğunluğu dibe doğru artacak şekilde tutuluyor. Gölete giren güneş ışınlarından dipte soğurulanlar, buradaki sıvıyı ısıtıyor. Ama yoğunluk dipte üsttekine oranla daha fazla olduğundan burada ısınan su yukarı doğru hareket edemiyor. Dolayısıyla dipte yutulan güneş enerjisi bu konuda tutuklanıyor. Bundan sonrası ise klasik; sıcak bir kaynakla soğuk bir kaynak arasında termodinamik bir makina çalıştırmaktan ibaret. Kalorifer sisteminin kazan dairelerinden değil de, ısınmış göletin dibinden uygun bir ısı taşıyıcı geçirmemiz halinde termodinamik bir makinayı çalıştırıyor, buradan da hareketle tamamen alışılmış araç-gereç yardımıyla elektrik enerjisi üretebiliyoruz.

Şimdi de dünyadaki önemli sayabileceğimiz birkaç güneş enerjisi kullanımına dönük uygulamayla, söz konusu sistemlerin ekonomi tablolarına bir göz atalım.

GÜNEŞ SİSTEMLERİYLE BUNLARIN EKONOMİSİ

Güneş uygulamaları itibarıyla ilk çıkış yapanlar, (güneşten hareketle) sıcak su ve sıcak hava eldesine dönük uygulamalardır. Dünyanın hemen her tarafında, güneşi hatta biraz gören ülkelerde bile, söz konusu yollar, kullanım aşamasına, 1970'lerden itibaren gitgide çoğalan bir tempoyla alınmışlardır.

Güneşten hareketle pasif kullanım da hayli yoğun sayılabilecek bir şekilde gündemdedir. İskandinav Ülkeleri'nin «ferace aralığındanmışçasına» gördükleri güneşi, hastane, okul ve benzer kuruluşlarının önde gelen bir ısıtma kaynağı olarak kullanmaya özen gösterdikleri, bu arada ilginç bulunabilecekler.

Güneşli hesaplı Kuzey Avrupa Ülkeleri'nin bu çerçeveden olarak İskandinav Ülkeleri'nin, güneşle elektrik üretimi amacıyla kurmayı tasarladıkları daha derin ilişkilere, aşağıda değinilecektir.

Güneşten hareketle elektrik eldesine dönük çalışmalar, 1960'ların sonlarına doğru belirginleşmeye başlamıştır. Fransızlar'ın öncü bir çalışmaları, bu arada anımsanmak yerinde olur: Odeillo Santrali 64 kw elektrik gücünde bulunup Pireneler sırtında dev aynaların güneş enerjisini koca bir kule üzerindeki «kazan dairesine» yoğunlaştırmaları ilkesi üstüne kurulmuş bulunuyor. Yine Fransızlar'ın Meksika-San Luis de La Paz'da bir ilk prototip olarak kurdukları güneş enerjisi ile çalışan ve 30 kw dolayında bulunan bir takatteki su pompalama istasyonu da hatırlanacaktır.

Andığımız ilk uygulamaları, doğal olarak başkaları izlemiştir. Ne var ki güneş enerjisinden hareketle girilen uygulamalardan, önceleri yalnızca sıcak su eldesi, ekonomiklik koşulunu sağlamış, bilhassa güneş elektrliği beklentileri, bir iki yıl öncesine kadar ekonomiklik duvarından yansımaktan kurtulamamıştır. Devletlerin eliyle yapılan yoğun araştırmalar da bu duvarı kolay yıkamamıştır. 1970'lerin sonuna doğru güneş elektrliği olağana oranla doğrudan yol (güneş hücreleri) kullanılarak, şöyle bir elli kat; dolaylı yol (termodinamik dönüşüm) kullanılarak, sekiz on kat daha pahalıya mal edilebilmekteydi.

Söz konusu sayılar, hal-i hazırda, güneş dönük beklentiler açısından memnuniyet vericidir ki, bir hayli küçültülebilmiş ve güneş enerjisi, bilhassa güneşli yörelerde bir enerji üretim seçeneği olarak skoplara girmiştir.

Bu nokta kanaatimizce, ülkemiz açısından önemli sayılması gereken bir noktadır.

Yukarıya çıkarttığımız özet bilgiyle şimdi Türkiyemiz özelini gözden geçirebiliriz.

TÜRKİYE'DE GÜNEŞ ENERJİSİ

Türkiyemiz güneş enerjisi açısından dünyanın bir hayli şanslı ülkelerinden biridir.

Türkiye'de güneş enerjisi uygulamaları fikrinin nisbeten yaşlı olmasına rağmen, kişisel, yer yer de sınırlı kurumsal, saygın çabaların ötesinde, henüz ortada fazla birşey olduğu söylenemeyecektir. Oysa, dünya enerji ve güneş enerjisi teknik, teknolojik, ekonomik ve hatta siyasi konjonktürü göstergeleriyle ülkemizin güneşsel konumu, ülkemizde güneş enerjisi kullanımının hızla yaygınlaşması gerektiğini çağrıştırmaktadır (1, 2, 3, 4, 5, 6).

Şu var ki bu alanda herhangi geniş kapsamlı bir eyleme geçilmesi, enerji yatırımlarının tümünü gerçekleştirmekte olan ilgili devlet kuruluşlarımızın, meseleye sahip çıkmalarını zorunlu tutmaktadır. O açıdan ise, (araştırma çabaları bir tarafa bırakılarak) herhangi bir tasavvur, henüz söz konusu değildir.

Kanımızca, ülkemizde, Güney ve Ege Sahillerimiz boyunca ve öteki bir iki yerdeki güneşten sıcak su eldesinin, hayli ötesine hemen geçilmeye başlanabilecek, özellikle kırsal kesimde güneşten hareketle sera ısıtma, su pompalama hatta küçük çapta (birkaç kw mertebesinde) güneş elektrliği uygulamalarına, yoğunca ve derhal girişilebilecektir. Bu arada konuyla ilgili maliyet ve ekonomiklik hesaplarının nasıl yapılacağını belirtmemiz yararlı olabilir.

Mesela, bir güneş pompasını elektrik ağından uzak Datça'nın Mesudiye Köyü'ne kurmak istediğimizi düşünelim. Güneş pompasının yatırım masrafları Y TL'si olsun. Bu amaçla i faiziyle kredi bulmuş olalım. Bu çerçevede diyelim ki, on yıl süreyle, her yıl ödemek durumunda bulunduğumuz, bunun

faizini de içeren borç, a olsun. Güneş su pompasını kurmasak da, onun yerine küçük bir diesel motorunu Y'nin kredisıyla satın alsak, buna karşılık da her yıl ve Y'nin-kiyle aynı vadede, borçlandığımız mercie (faiziyle birlikte) b tutarını ödemek durumunda bulursak, keza, diesel motorumuzun yıllık yakıt masrafı y olsa, dolayısıyla diesel motorumuz için yıllık $b + y$, ya da kısaca a' meblağını ödüyor bulursak; güneş yatırımımız diesel motoru yatırımımızdan, ancak a'nın a'den daha küçük olması halinde, ehven olacaktır.

(Konuya nisbeten uzak okur için belirtelim, a; y, i, ve Y'nin vadesinden hareketle bulunacaktır. Benzer işlem a' için de yapılacaktır.)

Diğer bir bakış açısı şöyle olabilir. Diyelim ki çatıya güneş kolektörleri koyup kalorifer yakıtından tasarruf sağlayacağız. Kolektörler için yapacağımız yatırım masrafları Y olsun. Bunun faizi i olarak, Y'yi borçlandığımız mercie belli bir vade çerçevesinde her yıl ödeyeceğimiz meblağ, a olsun. Haliyle borç vadesi uzayıp, bunun faizi küçüldükçe, a da küçülecektir. Şimdi damdaki kolektörlerden dolayı yıllık yakıt tasarrufumuz eğer a'dan büyük olur, a'ya ilişkin vadeyle faiz da makul bulunursa, o takdirde çatıya güneş kolektörleri yerleştirmek akıl kâdır demektir. Makul vade on-onbeş yıl, makul faiz ise piyasadaki cari faiz olacaktır.

Sözünü ettiğimiz uygulamalar, kırsal ya da kentsel küçük ölçekli uygulamalardır. Bunlar yaygın kullanıma girerlerse, haliyle önemli bir yük çekebileceklerdir. O açıdan her halde küçümsenmemelidirler.

Türkiyemiz bakımından, nedir ki esas bir güneş enerjisi uygulamasının, yüzyıl dönemecinden itibaren yaygınlaşmaya başlayacağını artık ümit edebileceğimiz, güneş elek-

triği olabileceği kaydedilmelidir.

Bu konuda mümkün mertebe dengeli düşünmek, tasarlamak ve davranmak gerekecektir. Demek istediğimiz odur ki güneş elektriği bugünden yarına gerçekleşecek bir seçenek değildir. Bununla beraber yukarıda açıklanan nedenlerle bilhassa güneş göleti yaklaşımının ekonomiklik duvarını şimdiden hırpalamış olarak Türkiyemiz açısından orta vadede önemli bir seçenek olacağı öngörülebilir. Ne var ki böylesi orta vadedeki bir seçeneği gerçekleştirmek üzere dahi bağlı incelemelere, yarından tezi yok başlanması gereği vardır. Bildiğimizce söz konusu yonde herhangi bir eğilim mevcut değildir.

Bu aşamada bir noktayı belirtmek yerinde olacaktır. Enerji planlamasına katkıda bulunan kimi kamu kuruluşlarımız cenahından, güneş enerjisine dönük Avrupa ve Amerika mihraklı global tahmin ve beklentilerin yüzyıl dönemecinden sonra dahi yüzde birkaçlık payları işaret ettikleri olgusu seslendirilerek, ülkemizin güneş servetine yüz dönemeyeceğimiz görüşü ileriye sürülmektedir.

Şu var ki söz konusu tahminler ne Allah kalamıdır, ne de haliyle ülkemizin menfaatleri açısından tasarlanmaktadır. (Fazla olarak bu tahminler esasen, karar odaklarına girdi olarak hazırlanırlar, seçilen yollar ve alınan bağlı önlemlerle doğal olarak değişegiderler. Başka bir deyişle söz konusu tahminlerin doğru çıkmak gibi bir «sorunları» yoktur.)

Dolayısıyla el sözünden ulusal süzgeçler kullanılmaksızın, hele teslimiyetçi ve tabiyetçi bir «içtihat» çıkartılmaması, önemle salık verilmek gerekecektir.

Kanımızca Türkiye güneş enerjisi yalnız ülkemiz açısından değil, aynı zamanda Avrupa açısından da büyük önem taşımaktadır.

Sunuşumuzun başında belirtildiği gibi, Avrupa dış enerji bağımlılığı ve alternatif çözüm yolları itibarıyla, güneş enerjisini, global enerji perspektifinde yer alacak önemli bir seçenek olarak ciddi ciddi düşünmeye başlamıştır.

Batı Avrupa'nın, toplam enerji tüketiminin 30 yıl içinde bugünkünün yuvarlak yüzde yüzotuzuna geleceği öngörülmektedir.

Böylesi bir çevrede Avrupa'nın gereksineceği güneş enerjisi ülkemiz bugünkü kurulu elektrik gücünün yuvarlak onbeş katına gelmektedir.

Özellikle Orta Avrupa, bilineceği gibi, güneşten yana yoksuldur. Dolayısıyla burada ihtiyaç duyulacak güneş enerjisi Avrupa'nın güney etekleriyle Türkiye'den çekilmek istenecektir.

Avrupa eteklerinin Akdeniz yöresi güneş potansiyeli, Türkiyeninki'yle yaklaşık 25 bin km²'ye, Türkiye olmaksızın ise 9500 km²'ye gelmektedir. Bu iki sayı daha az muhafazakarca yapılan bir öngörü çerçevesinde 108 bin km² ile 400 bin km²'ye yer bırakmaktadır.

Dolayısıyla Türkiye güneş potansiyeli tek başına Orta Avrupa'ya güneş enerjisi kaynağı olabilecek Güney Avrupa ülkelerinin hepsinin birarada sahip oldukları güneş potansiyelinden yuvarlak iki kat daha fazlaya bağlı olmakta, bağıl olarak da Avrupa güneş enerjisi ihtiyacının asgari üçte birini karşılamaya namzet bulunmaktadır.

Söz konusu işler, çeyrek asırlık bir serpilmeyle Türkiyemiz'den Avrupa'ya hal-i hazırda kurulu elektrik gücümüzün bir buçuk katı eşdeğerinde güneş enerjisi dışsatımını işaret etmektedir (5)!..

Taban aldığımız öngörüye göre Batı Avrupa toplam enerji tüketim tablosuna Türk güneşinin katkısı 21. yüzyıl ortası dönülürken Avrupa'nın bugünkü enerji tüketim düzeyinin yarısını aşmış olabilecektir. Bu tutar Türkiyemiz'in bugünkü toplam enerji tüketiminin 25 katının fazlasına gelmektedir. Türkiye öte yandan, böyle bir yeteneği, anılan tarihte, yalnızca ihraca ayırabilecektir. Bu tutarın daha iki katı kadarı ise kendi kullanımına amade bulunabilecektir.

SONUÇ

Evet, Türkiye ufuk üstüne seyirttiği izlenimini edindiğimiz tarihi uzantısında Avrupa'ya güneş enerjisi ihraç edebilecektir. Konunun teknik, teknolojik, ekonomik ve özellikle siyasi veçheleri, böyle bir oluşumu kuvvetle destekler görünmektedir.

Sorun, nedir ki, teknik ve ekonomik olmaktan çok, uluslararası siyasi boyutlara gebe görünmektedir.

Türkiye bugüne kadar izlediği enerji sağlama yollarıyla taban tabana zıt bir karakterdeki güneş enerjisi üretim ve ihraç şansını kullanabilmek üzere çok basiretli bir strateji, ve insiyatifi elde tutan ve çok kişilikli bir dış siyaset izlemek zorunda buluncaktır. Bu takdirde, Türk güneş çiftlikleri Avrupa teknolojisi, hatta sermayesiyle gerçekleştirebilecek; buna karşılık Türkiye, o da yalnızca bir süre güneş çiftliklerini Avrupalı'ya kiraya vermekle yetinebilecektir.

Güneşi kıt Kuzey Avrupa ülkelerinin dahi gelecek enerji ihtiyaçlarını, yenilenebilir enerji kaynakları, bilhassa güneş enerjisine dayandırmak üzere, hükümet stratejileri tasarladıkları bir sırada, burada sunduğumuz sava, Avrupa'da, keza ABD siyasal çevrelerinde pek çok taraftar bulunabilecektir. (*)

(*) Bazı aldığımız senaryoya göre, nükleer enerji seçeneğinin dışlanmadığı, tersine güneş enerjisi ve nükleer enerji seçeneklerinden karılacak bir enerji üretim tablosunun, bu seçeneklerden herhangi birinin tek başına gözetilmesi halinde elde oluncak enerji üretim tablosuna oranla daha ekonomik çıktığı olgusu, bu arada anılmak ilginç olacaktır

O açıdan bugünkü toplantımızın adını «Türkiye'nin Enerji Sorununa Ekonomik Yaklaşım» nitelemesinin ötesinde «Enerji Sorunu-muza Uluslararası Boyutlarda ve Bütünsel Bir Yaklaşım» nitelemesiyle algılamının yerinde olacağı ve gerektiği dikkatlere sunulacaktır.

KAYNAKLAR

- (1) T. Yarman, Türkiye'de Güneş Enerjisi Umudu, Milliyet, 24 Ağustos 1979.
- (2) N. Aybers, T. Yarman, Rural Application Possibilities of Solar Energy in Turkey, İzmir. International Symposium - II on Solar Energy, Ağustos 1979.

- (3) N. Aybars, T. Yarman, E. Özil, H. Ögelman, Alternative Energy Resources: Study of Rural Application Possibilities in Turkey, 2nd Miami International Conference on Alternative Energy Sources, Aralık 1979.
- (4) T. Yarman, Enerji ve Türkiye, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 1984, 689-722.
- (5) T. Yarman, Türkiye'de Güneş Enerjisi, Cumhuriyet, 4-7 Kasım 1984.
- (6) T. Yarman, Enerji Düğümü: Yanılıgılar, Beklentiler, Çözüm Seçenekleri, Çağrılı Bildiri, Fizik Mühendisliği Bilimsel ve Teknik Kurultayı - III, 8-9 Kasım 1984, Ankara.
- (7) İsveç Planlama Müsteşarlığı, «Solar Versus Nuclear»; «Choosing Energy Features», Stockholm. 1980.

Dr. Modigliani: «Keynes'in paradigması bir bilimsel devrimdi...»

1985 Nobel iktisat ödülünü kazanan Franco Modigliani, İtalya'da doğdu; II. Dünya Savaşının başlamasından hemen sonra Amerika Birleşik Devletlerine geçti. O sıralarda gözde bir düşünsel sığınak olan New School for Social Research'e yazıldı; aynı yerde 1944 yılında toplumsal bilimler doktorasını aldı. University of Illinois (1950 - 52) ile Carnegie Institute of Technology'de (1952 - 60) ders verdi; halen M.I.T.'de profesörlük yapıyor.

Modigliani ile Arjo Klamer'in yaptığı görüşmeyi (Arjo Klamer, **Conversations with Economists**) Nail Satlığan dilimize aktardı.

YETİŞME YILLARI

Nasıl oldu da iktisat okudunuz?

[Kahkaha.] Güzel bir soru. Diyebilirim ki tesadüfen. Üniversite yıllarıma babam gibi doktor olmayı umarak başladım. (Kısa süre önce ölmüştü.) Son anda bu mesleğin benim için biçilmiş kaftan olmadığını kavradım; kan görmeye dayanmam da. Böylece İtalya'da çok genel bir öğretim olan hukuka girdim.

Derken üniversite öğrencileri arasında fiyat denetimlerinin etkisi üzerine ulusal bir deneme yarışması düzenlendi. Buna katılmaya karar verdim. Bizimle birlikte oturan, yeğenlerimden birisiyle konu üzerine konuşmuştum; kendisi toptancı tüccarlar birliğinde görevliydi ve sorun üzerinde biraz düşünmüştü. Denememi yazdım ve birinci oldum. Yargıcılar, iktisat konusunun peşini bırakmamamı söylediler; ben de başladım. Daha çok kendi başıma çalışıyordum. Çok geçmeden İtalya'dan ayrıldım...

Siyasal sebeplerden dolayı mı?

Evet, hem ırki hem de siyasal sebeplerden dolayı. Ailem Yahudiydi, üstüne üstlük ben de kendi başıma çok anti-faşist bir yöne kaymışım. Fransa'ya, sonra da Newyork'a gittim. Orada New School for Social Research'e devam ettim; iktisadı da, Keynes'i de bu yerde öğrendim.

Burada sizin için önemli olan kimdi?

Jacob Marschak'ı tanıma mutluluğuna eriştim. Beni ellerine aldı. Başka iyi insanlar da vardı orada, ama bana bir üslup kazandırmakta onun yardımı büyük oldu.

Nasıl bir üslup?

Teorinin, yani model kurmanın ampirik olguların sınanmasıyla birleştirilmesi diyebilirim buna. Amaç, sınanabilecek modeller geliştirmekti. Marschak, matematik ile ekonometrinin önemini de vurguladı ki o zamanlar hayli alışılmamış bir şeydi bu. Harika bir hocaydı. Bana makroiktisat öğretti. Keynes ile Schumpeter'i tartıştık. Böylece hem aletler bakımından hem de fikren gelişmeye yardım etti.

Marschak, beni Oskar Lange, Tjalling Koopmans ve Abraham Wald gibi önde gelen iktisatçıların katıldığı seçkin bir seminere çağırdı. Abba Lerner arada bir uğradı.

O seminerde neler tartıştınız?

Hatırlamıyorum. Konular geneldi; ekonometri, makroiktisat falan tartışırık.

O seminere davet edilmiş olmanız, umut verici bir öğrenci olduğunuzu gösteriyor.

Marschak'ın bana büyük umutlar bağlamış olduğunu tahmin ediyorum. Ta baştan beri bana çok bağlandı. Bana çok yardımcı dokundu. Sözgelimi, New Jersey College for Women'deki ilk işimi bana o buldu. New School'dan ayrıldığında, kendisinin ekonometri derslerini benim devralmamı sağladı.

Anlayacağınız, ta baştan beri etkisi büyük oldu. Onu en önemli hocam olarak tanıdım. Yakın birer dosttuk; onu çok severdim. Öyleki biri Ekonometri Derneğinde, öbürü Amerikan İktisat Derneğinde olmak üzere başkanlık söylevleri verdiğim iki törende de Marschak'tan oturuma başkanlık etmesini rica ettim. İlgili alanını değiştirmiş olmasına karşın bunu yaptım. Makroiktisada olan ilgisini bir miktar kaybetmişti.

İyi bir öğrenci olduğunuz açık. Olağanüstü zeki miydiniz, yoksa yalnızca gayretli mi?

[Kahkaha] Ne diyeyim? ... Çok çalıştım, ona şüphe yok. Para da kazanmam gerekiyordu. Gündüzleyin kitap satıyordum, İtalyanca kitaplar; akşamleyin okula gidiyor, geceleri de çalışıyordum. Doymak bilmez bir açıklık isteğinin yararını görmüş olsam gerek. Bir problemi gerçekten anlamadıkça, neyin olup bittiğini anlayacak biçimde onu formelleştirmedikçe, rahat edemem. Bu önemliydi. Konuya da son derece düşkündüm. Marschak ile birlikte olur olmaz, konuyla derinlemesine ilgilendim.

Özel bir sebebi var mıydı bunun?

Sanıyorum, konuya ilgi duymama yol açan önemli bir olgu, Çöküntü tecrübesi ve '30'lardaki yüksek işsizlik oranları oldu. Doğrudan benim ailemde işsizlik yoktu belki, ama Çöküntünün trajedisi açıkça gözler önündeydi. Bir de Keynes vardı, bütün bunların olmaması gerektiğini söyleyen. Keynes'in paradigması bütün iktisat mesleğini sarmıştı, çünkü Çöküntünün oluşumu konusunda basit ve birleşik bir açıklama getiriyordu. Bunun bir daha yaşanmayacağına ilişkin bir güvenceye o sırada büyük ihtiyaç duyuluyordu. Beni büyüleyen de bu oldu.

Matematiği bir hayli seviyor görünüyorsunuz. Karliye-

rinizin başında matematiksel İktisat öğrettiniz, makalelerinizde de matematiksel dili bol bol kullanıyorsunuz. Tutkularınızdan birinin matematik olduğu anlamına geliyor mu bu?

Hayır, sanmıyorum. Matematiğe karşı büyük bir yönelimim yok. Bu alet hoşuma gitti, gücü, problemlerin çözümüne yardımcı oluşu, beni etkiledi. Ama hiçbir zaman büyük bir ilgi duymadım. Gençken bir miktar matematik çalıştım, ama matematiğe çok düşkün olduğumu söylemem. Matematiğim yeterince iyidir herhalde.

Çoğu durumda matematiğin, sezgimin bana söylediklerini doğrulayan bir alet olduğunu söylemem, sanırım yerinde olur. Birtakım sonuçları matematikten çıkarışım çok seyrek. Matematiksel tahlil, bir sağlama bağlama yoludur. Bunun istisnaları da vardır. Kimi durumlarda matematiğin, varlıkları aklıma bile gelmeyen bir dizi şeyi, bir dizi ilginç önermeyi açığa çıkardığı olur.

Çalışmalarınızın boyutları korkunç. Bütün bunları nasıl yaptığınıza şaşırmadan edemiyorum. İktisadın ötesinde bir hayatınız oldu mu?

Aşırı çalıştığımı hiç düşünmedim. Şunu söylemem gerekir ki hızlı yazmam. Çok zor yazarım. Bir başladım mı, yazma hızım fena sayılmaz, ama her makale bir sürü taslaktan geçer. Hayır, sıkı çalışmaya bel bağlarım daha çok. Geceleri çalışırım. Tipik bir günüm erken başlamaz, ama yemekten sonra genellikle üç saatimi ayırıyorum. Ayrıca M.I.T.'ye gelişimden beri ders yüküm de hafif oldu. Bir de büyük, kimi zaman can alıcı yardımlarını gördüğüm çok iyi çalışma arkadaşlarım oldu. Ne diyeceğimi bilmiyorum. Çok sayıda makale, pek az sayıda kitap yazdım. Tamamı bana ait olan hiçbir kitabım yok — her ne kadar görece kısa yazılarımdan oluşan üç ciltlik bir derleme varsa da.

Geriye dönüp hayatıma bakınca, çalışmaktan başka bir şey yapmadığımı düşünmüyorum. Bir ailem var, dinlenmesini seviyorum. Kayarım, tenis oynarım filan. Eşimle ilgi alanlarımız ortak. Fazlasıyla faal bir sosyal hayatımız yoktur. Kokteyl partilere gitmeyi sevmeyiz sözgelimi.

Başkalarıyla bu kadar iyi çalışmanızı mümkün kılan bir özelliğiniz bulunmalı. Bana çalışma arkadaşlarınızdan söz eder misiniz biraz?

Bu kişilerin birçoğu öğrenciydi. Sık sık bir öğrenciye üzerinde çalışacağı temel fikri ben veririm. Daha sonra o çalışmasını, belki benim başka bir çalışma-

mi bir araya getiririz. Kimi durumlarda işbirliği tesadüfen gerçekleşir, Leuven'den Jaques Dreze ile olduğu gibi. Tüketim teorisiyle ilgili çalışmamı görmek üzere uğramıştı. Konuştuk, oldu. Bir seferinde Paul Samuelson ile tenis oynarken aklımıza bir makale yazma fikri gelmişti. En çok çalıştığım kimse Albert Ando'dur elbet. Son on yılda birlikte yaptığımız bir sürü şey var; ondan önce ise...

Genel olarak başkalarıyla çalıştığım da çok rahat ederim. Çatıştığımı hiç hatırlamıyorum. Başkalarıyla çalışmak, benim düşünmeme de yardım eder. Birinin problemin herhangi bir yönü üzerinde daha çok bilgi sahibi olması ya da sorunu formelleştirmek için gerekli olan tekniklerle içli dışlı olması, gerçekten yararlı oluyor. Kuşkusuz, gerekli arka plan bilgisini edinmek çoğu kez büyük bir çaba gerektiriyor. Sözgelimi bir defasında uluslararası finans alanında aklıma bir şey gelmişti. Oysa haklarında fazla bir şey bilmediğim bir sürü teknik konu vardı. Böylece bu fikirlerin işlenip geliştirilmesi için Peter Kenen gibi birinin yardımını sağlamak gerekiyordu. Öteki ortak çalışmalarda olanlar da, buna benzer. Tahlil için gerekli olan matematik çok karmaşık olabilir, o zaman da bu işlerde iyi yetişmiş birisiyle birlikte çalışmak yararlı olur. Ben yapabilirim yapabilesine de fazla zaman alır. Etkin yel budur.

İtalyansınız ve sık sık İtalya'ya dönüyorsunuz. Neden?

Bir bağlılık sorunu bu. Örneğin kardeşim orada yaşıyor, onu ziyaret etmek de benim hoşuma gidiyor. İtalya'daki iktisadi olaylarla ilgilenmeyi de severim. Şimdi uzaktan baktığım için, İtalyanların kendilerinin göremedikleri, çoğu kez de görmek istemedikleri şeyleri görebiliyorum. Bazı durumlarda iktisadi açıdan aptalca olan, fakat başka iktisatçıların sessiz kaldıkları önlemlere karşı sesimi yükselttim. Bunda başarılı oldum: Söylediklerime dikkat ediliyor, sık sık konferans vermeye çağırılıyorum falan. İtalya'dan yeni döndüm: Satın aldığım **Corriera della Sera**'da [İtalyan gazetesi] «Modigliani diyor ki...» diye kocaman bir başlık vardı. Ben İtalyanca yazarım da, örneğin **Corriera della Sera**'da.

Nüfuzumun bir bölümü, birçok İtalyan öğrencinin çeşitli düzenlemelerle buraya gelmiş olmasından kaynaklanıyor olsa gerek.

İtalyan tecrübesi, iktisadi görüşleriniz açısından önemli oldu mu?

İktisadi bilgimi uygulama fırsatı buldum. Kimi durumlarda İtalya'nın sorunlarına bakmak, benim için

bir esin kaynağı oldu. Mali piyasaların yapısı üzerine bir şeyler öğrendiğimi sanıyorum. İtalya'daki durum, o sırada Amerika Birleşik Devletlerinde önemli olmayan, daha sonra önem kazanan bazı sorunları anlamama yardımcı oldu.

Özellikle paranın rolünü düşünüyorum bunu söylerken. Nominal geliri denetleyen şeyin para olduğuna kaniydim; oysa İtalya'daki durum farklı bir sonuca işaret ediyordu. O sıralarda Amerika Birleşik Devletlerinde para ile öteki mevduat türleri arasında açık bir ayırım vardı. Para bir ödeme aracıydı, öteki mevduatlar ödeme aracı değildi. İtalya'da para ile öteki mevduat türleri arasındaki ayırımı çok bulanık olduğunu gördüm. Her türlü mevduata faiz ödeniyordu; hatta vadesiz mevduata ödenen faiz, çok kez vadeli mevduata verilen faiz haddinden daha yüksekti. Bu tecrübe, benim için bir şak oldu; politika açısından vargıları açtı. Para, geliri denetlemek için kesinlikle biricik alet değildir. Bu ülkede de NOW* hesapları ve para piyasası fonları gibi yeniliklerle geleneksel para kavramı aşınmaya başlayınca, İtalya'daki duruma olan paralellikleri görebildim.

İKTİSATÇILAR ÜZERİNE

Carnegie-Mellon'da çalışırken, Şikago ile öteki hüzitler arasında bir sürtüşme keşfetmiş miydiniz?

Hayır, benim zamanımda Carnegie-Mellon, birlikte çalışmak için ideal bir yerdi. 1960'a kadar orada kaldım. Allan Meltzer dışında Şikago ile ilişkili hiç kimse gelmemişti henüz. Meltzer, o sırada çok genç ve epey esnekti. Şimdi aramızda pek çok sorun var.

Niye?

Kendisini dogmatik ve kavgacı buluyorum.

Kendisiyle hâlâ konuşuyor musunuz?

Şey [kakhaha], şurada burada rast gelirse konuşuyorum elbet. Kişisel dostluğumuz sürüyor.

Asıl önemli kişi, iktisat bölümünden ayrılmış olan (şimdi psikoloji bölümünde) Herbert Simon idi. Ortaya attığı kendine ait fikirler, iktisatçıların inandığı bazı şeylere aykırıydı. Ama her zaman dostça bir et-

(*) Üzerine çek çekilebilir bir tür tasarruf hesabı; ABD'de 1972'de yürürlüğe girdi — çev.

kileşim vardı. Görüşlerini ciddiye alıyordum, ama sorun ne yapmak istediğinizdir. İktisadi tahlilin temel postulatlarının ancak birer alet olduğu açıktır. Bunların kesin birer betimleme olduğuna, yani her ajanın bunlara uygun davrandığına kimse inanmaz. Sorun, Simon'ın yetinmelik (satisficing) davranış varsayımının, neoklasik optimizasyon davranışı varsayımından daha yararlı olup olmadığına düşümlenir.

Charlie Holt da oradaydı. Kendisini ve eşini hâlâ sonuna kadar güvendiğimiz, en yakın kişisel dostlarımız sayıyoruz. Merkezdeki kişilerin bir başkası, doğrusal programlama uygulamaları yapan Cooper idi. Birkaç yılını Carnegie'de geçiren — önce öğrenci, sonra meslektaş olarak — Bronfenbrenner'ı da sayabilirim. Muth da oradaydı, ama onu sınıflandırmak zordur. Bütün öğrencilerimiz arasında yeni kuşağı en çok etkileyen, rasyonel beklentilerin babası olarak odur kuşkusuz. Muhafazakâr değildi. Çok özgün ve yetenekli bir adam olduğu su götürmez, ama nedense garip bir kişi gibi görünmek için özel gayret sarf ederdi adeta.

Muth Carnegie-Mellon'ı neden terk etti?

Çetrefil bir soru. Ayrıntıları gerçekten bilmiyorum.

Şikago ile sözciklimi M.I.T.'ciler arasındaki çatışmanın daha sonra farkına vardınız mı?

Şikagolularla olan sorunların iyice farkındaydım. Bir anlamda Milton Friedman'ın öne sürdüklerine daha anlayışla yaklaşır oldum. Friedman'ı sürükleyip götüren görüş, hükümetin her yaptığı işin kötü olduğu. Bir misyonu var ve bu uğurda entelektüel dürüstlüğünden biraz fedakârlıkta bulunmaya istekli görünüyor.

Friedman iyi bir tartışmacı. Ama siz de, 1977'de Federal Reserve Bank of San Francisco'daki doğrudan bir karşılaşmada onun meydan okumasını kabul etmeye cüret etmiş az sayıda kişiden birisiniz.

[Kahkaha.] O olayda Milton'ın son derece kibar olduğunu teslim etmek gerekir. Onunla karşılaşmaya hazırdım; huysuz, tez canlı ve tehlikeli olduğunu biliyordum...

Tehlikeli mi?

Evet, egonuzu yarayabilir çünkü. Ama benimkini yaralamadı. Sanıyorum, iyiydim. En hoş, insanların para arzına aldırmadıklarını, dolayısıyla Milton'ın öy-

küsünün anlamsız olduğunu söylemem oldu herhalde. Dinleyicilerden biri: «Aldırmaz olurlar mı?» dedi. Ona insanların para arzı rakamları konusundaki bilgilerinin ne işe yaradığını sordum. Dedi ki: «Para arzım büyürse daha çok harcarım» [kahkaha]. Makro ile mikroyu karıştırıyordu elbette.

O tartışma bir yana, Friedman ile sık sık görüşür müsünüz?

Pek değil. Friedman ortalıkta çok gözükmez. Bir konferansı himaye edenler arasında yer alır, kendisi gelmez. Sonuç olarak kendisiyle pek fazla konuşmuş değilim.

M.I.T.'de uyumlu bir grup oluşturmuş görünüyorsunuz.

Evet, galiba doğru bu. Benzer değerlerimiz, bağdaşabilir yaklaşımlarımız var. Bununla birlikte gençler, Peter Diamond gibiler, muhtemelen biraz daha muhafazakârlar. Ama kıdemlilerin (Samuelson ile Solow ve ben) ortak yanları pek çok. Birbirimizle epey konuşuruz. Bakış açılarımız birbiriyle iyice bağdaşır. İlgili alanlarımız biraz farklı olsa da, makro iktisada hepimiz ilgi duyarız.

KEYNES'CI İKTİSAT ÜZERİNE

Keynes'in paradigmasının makroiktisadi devrimcileştiğini ileri sürmüştünüz. Bunu söylerken Kuhn'un devrim kavramını mı göz önünde bulunduruyorsunuz?

Kuhn'un, farklı bilimsel bakış açılarının bir arada yaşayamayacağını söylerken durumu abarttığını düşünüyorum. Şöyle basit bir tablo çiziyor: Yeni bir bakış tarzını savunan birisi ortaya çıkıyor; herkes de: «Tabii ya, bunu niye daha önce göremedim?» demeye başlıyor. Ardından eski bakış tarzı yavaş yavaş ortadan kalkıyor. Bunun bir abartma olduğu kanısındayım, fende bile. Toplumsal bilimlerde farklı bakış açılarının geniş bir kapsamda birlikte yaşamaları söz konusudur. Bu, iktisat için doğru olduğu gibi sosyoloji için kuşkusuz daha da doğrudur.

Sizce Keynes'in fikirlerinin etkisi, Kuhn'un hikâyesine iyi uyuyor mu?

Evet, bence Keynes, yeni bir paradigmanın kesinlikle güzel bir örneğiydi. Onun çalışması, Kuhn'un teorisine toplumsal bilimlerin alanında mümkün olduğu ölçüde iyi uyan bir durumun herhalde en iyi örneğidir. Oldukça kısa bir sürede Keynes, ekonomiye bak-

manın yeni bir yolunu sundu. Hiç değilse genç kuşağın geniş ölçüde benimsediği bir yol oldu bu.

Eskisine kıyasla, Keynes'in yeni bakış tarzının başlıca unsuru neydi?

Onun yaptıklarının bilimsel özü ile yaptıklarını sunuş tarzını birbirinden ayırt etmek gerekir. Keynes'in kalıcı bilimsel katkısı, ücretlerin katılığı ile likidite tercihi teorisini birleştirmiş olmasıdır. Ücretlerin katılığı varsayımını geniş anlamda, ücretlerin sürekli olarak uyum göstermediği biçiminde, anlamak gerekir. Onun, ücretlerin hiç uyum göstermediğini söyleyerek bunu zaman zaman zorlamış olduğunu sanıyorum. Ama bu noktada, Keynes'in muhakemesinin vazgeçilmez bir ögesi değildir.

Keynes'in likidite tercihi teorisi, tek başına ele alındığında paranın miktar teorisinin teknik açıdan inceltilmesi gibi, hiç kimsenin itiraz edemeyeceği zararsız bir düzeltme gibi gözükebilir. Ama anlaşıldı ki teorisinin çok kuvvetli içermeleri vardır, hele ücretlerin katılığı varsayımıyla birleştirildiği zaman.

Bu muydu yeni bir bakış tarzı?

O, bunu efektif talep teorisi paketinin içine yerleştirmeyi bildi. Ücretlerin aslında mutlak olarak katı olmasına dayanan bu teori kısa dönemin etkili bir tasviridir, çünkü kısa dönemde ücretler bir hayli katıdır. İnsanları gerçekten farklı biçimlerde düşünmeye yönelten yeni paradigma buydu. Kimi önemli fikirleri ve bunların derlenip toplanmasını bir araya getiriyordu. Bu anlamda bir bilimsel devrimdi.

Bu fikirlerle bağlantılı politika sonuçlarına henüz değinmediniz.

Ha, bütün bunların dolaylı bir vargısı söz konusu. Ücretlerin çabucak uyum göstermediği görüşü son derece önemliydi, çünkü iktisat politikasına ilişkin geniş kapsamlı uzantıları vardı. Bu fikirlerin önemli bir uzantısı, *laissez-faire* tavrını sarsması oldu. Bu tavır, hâkim iktisat okuluna mensup iktisatçılar, yani Marksist ya da radikal okullar ile kapitalist sistemi eleştiren başkalarının dışındakiler nezdinde geniş kabul görüyordu.

Keynes, sistemin kendi kendini çabucak dengeye getirmediğini, dolayısıyla devlet müdahalesi için oynayacak bir rol bulunduğunu gösterdi. Bir başka deyişle gerek parasal, gerekse mali istikrar politikası gereksiz değildi. Ayrıca Keynes'in bütün bunları ayrıntılı ve çok inandırıcı bir biçimde sunduğunu düşünüyorum.

Esas fikirleri aslında çok basitti. O zamandan bu yana olup biten bir sürü şey, bunların biraz daha karışık olduğunu telkin ediyor. Örneğin maliye politikasının öyle birtakım vargıları olduğu anlaşıldı ki o bunları görememişti bile. Elbette, Keynes çok akıllı bir adam olduğu için, çoğu zaman görmesi gerekeni gördü; **Genel Teori'de** hemen her şeye yapılmış göndermeler bulursunuz [kahkaha]; sonradan söylenmiş hemen her şey vardır o kitapta. Arif olan hiç değilse bunların tohumunu Keynes'in yazılarında bulabilir. Ama iletilen mesaj, bana kalırsa basit bir mesajdı. Şüphesiz ki bu yeni paradigmanın özsel bir parçası, istikrar politikalarının gerekli olduğu yolundaki sonuçtu. Sistem, kendi başına bırakıldığında en iyi olasılıkla yavaş uyum göstereceğinden, sistemin etkinliğini artırmak için kamu politikasına gerek vardır; bütün bunlar tamamen kapitalist çerçevede kalmak üzere.

YENİ KLASİK İKTİSAT ÜZERİNE

Lucas ile Sargent gibi yeni klasik iktisatçılar hakkındaki görüşünüz nedir?

Lucas'ın son derece yetenekli bir adam ve bu okulun tartışmasız düşünsel önderi olduğu kanısındayım. Bunun üstüne kendisinin çok ilginç ve etkilileyici bir insan olduğunu düşünüyorum. Ama görüşlerine katılmıyorum, ulaştığı sonuçları yorumlayış biçimine de sanırım katılmıyorum. Çok, pek çok itirazım var.

Bunların iktisadi görüşleri karşısındaki tepkiniz ne?

Temelde rasyonel beklayışlerin bütünüyle yerinde bir kavram olduğu görüşündeyim; bu kavram, beklayışlerin önem taşıdığı durumları incelemek için iyi bir başlangıç noktası. Ama bu kavramın makroya uygulanması konusunda büyük tereddütlerim var. Lucas ile Sargent'in, rasyonellik düşüncesini bu düşüncenin yararlı olduğu alanın çok ötesine taşırdıklarına inanıyorum.

Benim bu varsayıma koyduğum adla makro rasyonel beklayışler, iktisatçının modelindeki beklayışlerin, kendisinin bu beklayışleri cisimlendiren modelle kesenkes tutarlı olması gerektiğini söylüyor olsa gerek. Bir başka deyişle, iktisatçının modelindeki ajanlar, iktisatçının hem önemli iktisadi mekanizmalara ilişkin görüşünü hem de verilerini paylaşmalıdırlar. Niye? Çünkü o bunları savunuyorsa, ajanlar bunların ilahi birer hakikat olduğuna inanmak zorundadırlar ve,

eğer öyleyse, rasyonel insanların başka bir görüşü olamaz (öteki uzmanların bile, kabul etmek şöyle dursun, henüz duymamış bile olabilecekleri bu görüşleri ile verileri nasıl ele geçirdiklerini hiç sormayacağız tabii). Bana sorarsanız bu görüş hayli saçmadır — çirkindir, diyeceğim geliyor neredeyse! Ben, hiç kuşkusuz, iktisadi ve ekonomiyi başka (hemen) herkesten daha iyi bilirim; bunu ispat da edebilirim: Herkes benim görüşlerimi paylaşıyor, ekonomi bugünkü sıkıntıları içinde olmazdı (farklı sıkıntılar içinde bulunacağı düşünülebilir tabii).

Dolayısıyla bu modellerin temel sonucu, yani istikrar politikalarına yer olmadığı, saçma bir dünya modeline dayanır tamamen. Bunlar, ayrıca bütün uyarlanmaların anlık olduğunu varsayıyorlar. Ekonominin böyle işlemediği apaçıktır. Gecikmeler, değişik sebeplerden ileri gelen eksik uyarlanmalar söz konusudur. Bunun en gösterişli ve formel tasarımı, Stanley Fischer'ın uzun dönemli sözleşmeler kavramı ve benzeridir.

Lucas'ın bu eleştirilere bayağı canı sıkılıyor. Ajanların çoğu fayda fonksiyonlarını hiç duymamışken, birinci ve ikinci mertebe maksimum koşullarının nasıl hesaplanacağını bilmezken, hem neoklasik fayda tahillini benimsemek, hem de rasyonel bekleyişleri reddetmek nasıl mümkün olur? merak ediyor!

Ama ikisinin arasında derin farklar var. İnsanların nesir nedir bilmedikleri halde nesir konuştuklarını söylemek başka şeydir, paranın miktar teorisinin anında geçerli olduğuna hepsinin inandıklarını söylemek bambaşka bir şey (kaldı ki anında geçerli olmaz). Oysa onlar, sözünü ettiğimiz o çok kuvvetli, toptan sonuca ulaşmak için bu varsayıma muhtaçtırlar. Para politikasının fazla fark etmediğini söylemiyorlar; ilgisiz olduğunu söylüyorlar. Çok kuvvetli bir önerme bu.

Dahası maksimumlaştırma problemlerindeki o karışık hesapları kabul etmekte ben tereddütlüyüm; meğerki bunlar, uzun, yinelemeli bir süreci yansıtıyor olsunlar. İnsanların karmaşık problemleri en sonunda çözebileceklerine inanırım. Üst üste deneme-yanılma yoluyla o noktaya gelirler; ama uzun bir süreye ihtiyaçları vardır. Bu noktada Herbert Simon ile aynı kanıdayım. İnsanlar, bu rasyonel bekleyişler modellerinin ima eder görüldüğü gibi, anında ders almazlar. Buna inanmıyorum.

Varsayımların önemsiz olduğu önermesi saçmadır. Gülünçtür. Evet, ben insanların davranışlarında tutarlı olduklarını varsayıyorum. Herkesin fiiliyatta böyle olduğuna inandığım için değil, ortalama olarak

bundan fazla uzaklaşamayacağına inandığım için bu varsayımı yapıyorum.

Anlamadığım bir şey var. Araştırmanızın bellibaşlı amaçlarından birinin, makroiktisat teorisinin optimizasyon postulatlarıyla uzlaştırılması olduğunu söylüyorsunuz. O halde bu postulatın, bekleyişlerin modelleştirilmesine dahil edilmesine neden karşı çıkıyorsunuz?

Niyete tamamen katılıyorum. Bekleyişlerin oluşumu konusunda akla uygun bir modele ihtiyacımız var. Rasyonel bekleyişler olanaklardan biri ve kimi koşullarda bu varsayımın akla uygun olduğunu düşünüyorum. Üstün öngörülerin anında büyük bir kazanç elde ettiği mali piyasalardaki durumları düşünüyorum. Bu nedenle rasgele yürüyüş varsayımını iyi bir yaklaşımlaştırım olarak kaba hatlarıyla benimsiyorum, ancak oldukça uzun süren bir dengesizlikle tutarlı olduğunu göz önünde bulundurarak. Kısa dönemde öyle bir duruma saplanabilirsiniz ki bir temel denge durumu olmadığı halde hiç kazanç getirmez. Hisse senedi piyasası aldı başını gidiyor, gene de kimseye oraya dalmasını tavsiye etmem. Birkaç yıla kadar bugünkü düzeyinin üç katına yükseleceğini umuyorum, ama iyileşmeden önce çok kötüleşebilir.

Bir bekleyişler modeline ihtiyacımız olduğu açık. İnsanların gazete okudukları, neyin olup bittiğini anlamaya çalıştıkları görüşüne katılıyorum. Sözgelimi bence faiz hadlerinin şimdiki yüksekliği, cari kısa dönemli faizlerin yüksek oluşundan değil, insanların büyük yük açıklar yüzünden gelecekteki kısa dönemli faizlerin çok yüksek olacağı beklentisi içinde olmalarından ötürüdür.

Peki, bunu nasıl modelleştirirsiniz?

Bunu yapmadım, çünkü münferit bir olay karşındayız. Böylesine dev açıklarla ilgili olarak barış zamanında hiç bu kadar yaygara koparılmamıştır. Nasıl yapılması gerektiğini tam olarak bilmiyorum, göstermelik değişkenleri çoğunlukla bu gibi durumlar için kullandığımız dışında!

Öyle anlaşılıyor ki rasyonel bekleyişlerin doğuşunda sizin büyük payınız var. Örneğin Grunberg ile birlikte 1954'te bu görüşü içeren bir makale yazmıştınız.

Doğru, ama itiraf etmek zorundayım ki Grunberg ile yazdığım o makalenin yanı sıra şirket finansmanı konusunda Miller ile birlikte yazdığım iki makale de, aslında meslektaşlarımla dalga geçmek için ya-

rım ağızla yazılmıştı. Grunberg ile yazdığım yazıda kişilerin hükümet politikasını tahmin ettikleri, doayısıyla onu etkisiz kıldıkları söyleniyor. Hayır. Bakın, iktisatçıların öngörülerde bulunamayacakları, çünkü öngöründe bulunmaları halinde, insanlar bu öngörülere tepki gösterdikleri için gerçekleştirmelerin farklı olacağı söylenegelmişti. Biz diyoruz ki insanların tepkisi hesaba katılsa bile iktisatçılar tahmin yapabilirler.

Grunberg yazısının son bir dipnotunda rasyonel bekle-yişler düşüncesini dle getiriyorsunuz. Hatırladınız mı?

[Kahkaha.] Yo.

Kişilerin hükümetin eylemlerini tahmin ettiklerini söy-lüyorsunuz.

A evet, kesinlikle. Aynı görüşteyim. Bakın, ras-yonel bekle-yişlerle ilgili olarak beni rahatsız eden şey, bu kişilerin, özgül içermeler dayatmaya çalışmaları. Politikalara karşı oluşan tepkilerin göz önünde tutul-ması gerektiğini söylemelerinden ibaret bulunsaydı sorun, kendileriyle hemfikir olurdum. Evet, politika önlemleri, ekonominin yapısını değiştirebilir. Bunun modelleştirilmesi çok zor olurdu, ama ilkesel bir itiraz söz konusu olmazdı. Lucas'ın sağlam bir nokta ya-kalamış olduğunu kabul ederim.

Oysa benim itirazım ilkelerle değil, uygulamalar-la ilgili. Bu yazarların, son derece uzmanlaşmış bir model — dayanıklı fiziksel olayların bulunmadığı ör-tüşen kuşaklar modeli gibi — kullanarak, paranın işleyişi konusunda kuvvetli pratik sonuçlar çıkarmak üzere teknik açıdan çok güzel makaleler yazmalarını eleştiriyorum; oysa böyle bir modelde mübadele aracı olarak para talebinin yeri yok. Bütün rasyonel ajan-ların, paranın miktar teorisinin anında geçerli oldu-ğuna inandıkları yolundaki postulatı özellikle itiraza açık buluyorum; çünkü dünyada bunun doğru olma-sını gerektiren hiçbir sebep mevcut değil. Paranın anlamının ne olduğunu, ne iş gördüğünü bilenlerin sayısının çok az olduğu görüşüne yakınım. Sözelimi insanların, vergilerin indirileceğini haber veren bir açıklama karşısında, paranın büyüme hızını bildiren bir açıklama karşısında olduklarından çok daha du-yarlı olmalarını anlayabiliyorum. İşsizlik üzerinde bunun bir etkisi olabilir, ama kişiler açısından bir an-lamı olduğunu sanmıyorum. Dolayısıyla bençe model-leştirmede tutulacak temel yol, en iyi ve en verimli gözükken yol hangisiyse o yoldan, bekle-yişlerin oynadığı rolü göz önünde tutmaktır. Öyle durumlar düşü-nebiliyorum ki bekle-yişlerin modelle tutarlı olduğunu

varsaymak, elverişli bir başlangıçtır. Ama bütün so-nuçlarımızı bu varsayıma dayandıramayız.

Şunu da söylemeliyim ki yeni klasik iktisatçılar, bugünkü işsizliği açıklayamıyorlar. İşsizliğin, teknolo-jik değişme vesaireyle ilişki kurularak rasyonel bek-le-yişler modelleri içerisinde açıklanabileceği cevabını verirken, öyle sanıyorum ki yanılıyorlar. İstihdam ile işsizliği birbirine karıştırıyorlar. Bu yoldan istihdam-daki değişimleri açıklayabilirsiniz, ama işsizliği açık-layamazsınız. İnsanların neden bazen çalışmak is-teyip bazen çalışmak istemediklerini açıklayabilirsiz-niz. Ama bunlar işgücü içindeki değişimlerdir. İş-sizliğin bu yoldan açıklanabilmesi için hiçbir sebep yoktur. Piyasaların temizlenmesi vakit alır; hele is-tihdam alanında piyasayı temizleyecek fiyatın bulun-ması, alabildiğine karmaşık ve zaman alan bir sü-reçtir. Piyasayı temizleyen reel ücret, bir petrol şo-kunda olduğu gibi düşecek olursa, işçilerin bunu ka-bullenmeleri bir hayli zaman alır. O arada işsizlik ve en azından bir miktar enflasyonla baş başa kalırsınız.

İSİMLER SÖZLÜĞÜ

Aşağıdaki sıralama, görüşmede adı geçen iktisatçı-lar arasından yapılmış bir seçmedir. Sunulan bilgile-rin çoğu, **Who Is Who in Economics**, derleyenler Mark Blaug ve Paul Sturges (1983)'ten alınmıştır.

Bronfenbrenner, Martin (1914 -). Carnegie-Mellon Univ. 1962-71; Duke Univ. 1971 - . McCarthy günlerinde kripto-komünist olarak, '60'larda ise radikal öğrenciler tarafından faşist olarak damga-lanan eklektik bir neoklasik iktisatçı. Yazıları, başta makroiktisat olmak üzere geniş bir alanı kapsıyor.

Fischer, Stanley (1943 -). Univ. of Chicago 1969-73; M.I.T. 1973 - . Yeni Keynes'ci iktisatçı. Para teorisi ile iktisat siyaseti üzerine araştırmaları var. Rasyonel bekle-yişleri içeren bir model içinde sözleşmeleri formelleştirdi; Keynes'ci politika so-nuçlarını savunuyor.

Friedman, Milton (1912 -). Univ. of Chicago 1948 - 77; Hoover Institute, Stanford Univ. 1977 - . 1976 Nobel ödülü. Paracı iktisatçı; tüketim ve para teorisine temelli katkılarda bulundu. Doğal işsizlik haddi varsayımını ortaya attı. 1966'dan beri **Newsweek**'te köşe yazarı.

Keynes, John Maynard (1883 - 1946). Cambridge Univ. **İstihdam, Para ve Faiz Genel Teorisi** (1936) ile «Keynes devrimi»ni başlattı. Pigou'nun klasik gö-

- rüşlerini reddetti, bir gayri iradi işsizlik teorisi önerdi, faal hükümet müdahalesini savundu. Düşünceleri, makroiktisat alanındaki güncel tartışmanın hâlâ merkezinde yer alıyor.
- Koopmans, Tjalling C. (1910 -). Hollanda'da doğdu. Univ. of Chicago 1947 - 55; Yale University 1961 - . 1975 Nobel ödülü. Ekonometri, kıt kaynaklar teorisi ve iktisadi büyüme üzerine araştırmaları var.
- Lange, Oskar (1904 - 65). Polonya'da doğdu. Univ. of Michigan 1936 - 43; Univ. of Chicago 1943 - 45; Varşova Üni. 1955 - 65. Keynes'ci makroiktisadın mikro temellerinin öncülerinden. Modern iktisadi teknikleri Marx'gil iktisada soktu. Sosyalizm teorisi üzerine yazdı.
- Lerner, Abba (1903 - 1982). Univ. of California 1966 - 71; Florida State Univ. 1977 - . Çalışmaları, sosyalist iktisat, refah iktisadi, istihdam teorisi ve uluslararası ticaret teorisi konularında. Sosyalist bir ekonomiden yana.
- Marschak, Jacob (1898 - 1977). Rusya'da doğdu. New School of Social Research; Univ. of Chicago 1943 - 55; U.C.L.A. 1960 - 77. Enformasyon ve belirsizlik altında karar alma teorisinin öncüsü.
- Meltzer, Allan H. (1928 -). Carnegie-Mellon Univ. 1964 - . Önde gelen paracıardan. Halen eskiden öğrencisi olduğu Karl Brunnér ile birlikte çalışıyor.
- Muth, John (1930 -). Carnegie-Mellon Univ. 1956 - 64; Univ. of Michigan 1964 - 69; Indiana Univ. 1969 - . 1961'de yayımlanan bir makalede rasyonel bekleyişler varsayımını ortaya attı.
- Samuelson, Paul (1915 -). M.I.T. 1940 - . Yeni Keynes'ci iktisatçı. Makroiktisadın neoklasik dayanakları konusuna temelli katkılarda bulundu. Çok kullanılan bir giriş kitabının yazarı, '70'lerde **Newsweek**'te köşe yazarı. 1970 Nobel ödülü.
- Schumpeter, Joseph A. (1883 - 1950). Macaristan'da doğdu. Harvard Univ. 1932 - 50. Saygın ve sık zikredilen bir iktisatçı. Ekonomi politik, iktisadi dalgalanmalar teorisi ve iktisat tarihi alanlarında önemli katkıları var. Sosyalist bir görüşe bağlı kalmakla birlikte Marksist kapitalizm tahliline karşı çıktı.
- Simon, Herbert A. (1916 -). Carnegie-Mellon Univ. 1949 - . Yapay anlak ve firmanın örgüt teorisi üzerine araştırmaları var. Sınırlı rasyonellik görüşünden (neoklasik optimumlaştırma davranışı kavramının eleştirisini içerir) dolayı tanınıyor. 1978 Nobel ödülü.
- Wald, Abraham (1902 - 1950). Romanya'da doğdu. Columbia Univ. 1938 - 50. Matematiksel istatistikçi.

Ekonominin Finansman Sorunu : Gözlemler ve Olgular

Erol KOÇ

Yazarın Yeni Gündem dergisinde yayımlanmış yazıları var.

1980 sonrası izlenen iktisadî politikanın en belirgin özelliklerinden biri, haklı bir tespit olarak «Bu politikaların, uzun dönemli büyüme ve sanayileşme-öncelikli yapısal değişim üzerindeki olumsuz etkileri» (1)'dir. Hiç şüphe yok ki, böyle bir tespitin değişik açılardan teorik ve ampirik düzeyde ispatlanması gerekiyor.

Sol iktisatçılar 1980 öncesinden başlayarak, öncelikle Türkiye ekonomisinin girdiği bunalımı ve nedenlerini, 1980'den sonra da izlenen iktisat politikalarına alternatif düzeyde ve sık sık da bizzat, izlenen iktisat politikalarını tartışan eserler verdiler (2). Çoğunluğu Türkiye ekonomisinin uzun dönemli hedeflerini tartışan bu çalışmaların, bu ispatı çok net bir şekilde yaptıkları görüldü.

Bu yazının amacı da, izlenen iktisat politikalarının ekonominin büyüme hedefleri içinde finansman sorununa nasıl yaklaştığını tartışmak ve bu çerçevede içinde, 1980 sonrasında Türkiye gelen yabancı bankalar olgusunu anlamaya çalışmaktır.

Yazının planı ise kısaca şöyledir: Kavramların belirlenmesi ve tanımlanması, daha sonra tarihsel bir değerlendirmede bulunarak, bugünkü ele almak.

1. Ekonominin büyümesiyle, bunun finansmanı ele alındığında bu ikisi arasındaki dinamik ilişkinin belirlenmesi gerekiyor.

Bir ekonomi belli bir anda, belli bir sermaye stokuna sahip olduğuna ve ekonominin sermaye stoku (hasılayı) üretimi belirlediğine göre, birim hasılayı üretmek için ne kadar sermaye gerektiği, ekonominin sermaye hasıla katsayısını (k) verir. Türkiye'de bu katsayının «3» veya «4» olduğu ileri sürülmektedir.

2. Türkiye ekonomisinin 1950-1976 dönemi üzerine bir gözlemde bulunduğumuzda, net bazı olgularla karşı karşıya olduğumuzu görürüz: Bunlardan ilki ekonominin performansıyla ilgili; ekonomi bu periyod

içinde ortalama yüzde 7'lik bir hızla büyümüş. Ekonominin tasarruf eğilimine bakıldığında ise, tasarrufun GSMH'ya oranının yüzde 16 civarında olduğu görülüyor (3). Dolayısıyla bu gözlem bizi, bir soru sormaya yöneltiyor: Bu büyüme hızı için, sermaye/hasıla katsayısı (4) üç olan bir ekonomide, tasarrufun GSMH içindeki payının yüzde 21 olması gerektiğine göre, bu ekonomi bu büyüme oranını, tasarruf açığına rağmen, nasıl gerçekleştirebilmiştir?

Bu «göğüs kabartıcı» ve «övgüye layık» başarı ne iktisadi politikayı yürütenlerin «cevvallığından», ne de ekonominin —tek başına— potansiyelinden kaynaklanmaktaydı. Bu olgu daha ziyade, dünya ekonomisinin İkinci Savaş'tan sonra gösterdiği tarihsel gelişme çizgisiyle ilişkiliydi.

Bilindiği gibi, İkinci Savaş'tan sonra Amerika'nın hegemonik gücü ve kontrolü altında, kapitalist dünya'da, uluslararası keynesçilik uygulanmaya başlandı.

Uluslararası keynesçilik politikasının mekanizması dünya çapında elde edilen gelirin dünya çapında yeniden dağıtılmasından meydana geliyordu (5). Gelirin yeniden dağıtım araçları, borç ve yardımlardı. Borç ve yardımlar yoluyla, bunları alan ülkelerin dünya ekonomisine daha yüksek efektif bir talepte bulunmaları sağlanıyordu. Açıktır ki, dünya ekonomisine daha yüksek bir efektif taleple girmek, ekonominin ithalat yönünün artırılması demek. Bir başka deyişle, büyümenin ithal yönü ya da ithalat talebi vardır ve bu ne kadar yüksekse, bir ekonomi daha fazla oranda büyür (6).

Dış yardım ve borçlar ekonomiye net kaynak sağladığından, ekonomi, bu net kaynağı dış alemden girdi makine... vs. gibi alımlar için kullanabilir. Zira bir ekonomi kendisinin servis ve mal satımından —ihraçattan— elde ettiği gelirler, dış alemden yapabileceği belli bir miktar ithalata, bu yardım ve borçlarla satın aldığı miktarı ekle-

yerek, daha fazla bir ithalat büyüklüğünü gerçekleştirebilir.

Sonuçta dış yardım ve borçlar net bir kaynak, bir başka anlamda, ekonominin kendisinin gerçekleştiremediği «tasarruf» demek.

Türkiye, birçok az gelişmiş ve hatta Amerika dışında kalan gelişmiş ülkeler gibi, bu uluslararası oluşumdan yararlanan ve belki de en fazla yararlanan ülkelerden biri oldu.

Ekonominin böyle bir büyüme göstermesi ve bunun dış kaynakla finanse edilmesi, irdelenmesi gereken bir olgu. Zira, uluslararası konjonktürün sayesinde gerçekleştirilmiş başarılar seti, eğer gerekli tedbirler alınmazsa, bu konjonktür sona erdiğinde, bu kez gerçekleşen başarısızlıklar setine dönüşecektir. Nitekim, 1976 sonrasında bu senaryo yaşandı.

Bu noktada sorun, ekonominin belli bir büyüme hızını ortalama olarak uzun yıllar, kendi kaynaklarını kullanarak, nasıl gerçekleştireceği noktasında düğümlenmektedir. Dolayısıyla 1980 sonrasına geçmeden önce, birincisi borç kavramı üzerinde kısa bir tartışma; ikincisi, adı geçen 1950-76 dönemi içinde kesintisiz —teorik olarak— bir büyüme mümkün müydü? sorusu üzerinde biraz durmak gerekiyor.

3. Borçlanma, kısa dönemde ödemeler dengesinde ortaya çıkabilecek güçlükleri aşmak ve ekonominin tutturduğu büyüme doğrultusundan sapmaması için bir geçici çözüm yolu. Ancak dış borçlanma kronik hale dönüşürse, bir çözüm olmaktan çıkıp, bir ekonominin en büyük handikaplarından biri haline gelebiliyor. Belli bir dönem sonra, büyüme duruyor; büyümenin durmasıyla ekonominin dış gelirleri de azaldığından, ekonominin dış ödemeler dengesi, düzelmesinin maliyeti çok yüksek olabilecek düzeylerde bozuluyor. Bunlardan en önemlisi içerdeki gelir dağılımının bozulması.

Sosyal açıdan ise ağır politik sonuçlar.

4. Türkiye'nin belli bir dönem sonrası böyle bir çıkmaza gireceği, iktisatçı Kaldor tarafından 1960'lı yıllarda görülmüş ve Kaldor, ekonominin dış borçlanmayla uzun süre aynı büyüme hızını tutturamayacağını söyleyerek büyümenin finansmanını ekonominin içinde yaratılması gerektiğini belirtmişti. Bu kaynak tarımdı (7).

Tarım, Türkiye ekonomisinde vergi gelirlerine yüzde bir oranında bir katkıda bulunmaktadır (8). Kaldor Raporu bu oranın yüzde 10'a çıkarılması durumunda, sanayileşmek için kaynak sorunun çözüleceğini söylüyordu. Bu rapor, dolayısıyla, tarımın nasıl vergilendirilmesi gerektiğini anlatıyordu.

Kaldor raporu büyük bir yankı uyandırmasına rağmen, uygulamaya sokulamadı.

Kaldor Raporu uygulamaya sokulsaydı ekonominin finansman sorunu çözülmüş olacak mıydı? Hiç bu soruya cevap vermeden, sadece tarımsal vergilerin kendi içinde yüzde 10 artırılmasının bile, bir çözüm olacağı görülebilir:

GSYİH içinde tarımın payı 1984 itibarıyla yüzde 22 civarındadır (9). Dolayısıyla tarımsal gelirin yüzde 10 oranında daha vergilendirilmesi tarımsal vergi gelirlerinin GSMH içinde payının yüzde 2.2 oranında artması anlamına gelir. Türkiye tasarruf açığını kapatmak için her yıl ortalama GSMH'nin yüzde 2 veya 3'ü oranında (10) borçlandığına göre, tarımın yüzde 10 oranında vergilenmesiyle, dış borçlanmaya gitmeden tasarruf açığının kapatılabilmesi mümkündür (11).

5. 1980 sonrasına baktığımızda ekonomide tasarruf sorununu çözecek yönde bir iç kaynak yaratıcı teşebbüsün yapılmadığı görülmektedir (12). Buna karşılık karşımızda belli birkaç olgu vardır: Bunlardan ilki, ekonomide tasarruf eğiliminin değişmemesi (13). İkinci-

cisi, birikmiş borçların anapara ve faiz olarak toplamalarının GSMH'nin üçte biri büyüklüğüne ulaştığı ve 1989'a kadar her yıl 2.5 milyar dolarlık borç ödenmesi gerektiği (14). Bu ise GSMH'ya yüzde 5 civarında bir oran demek. Dış borç ekonominin yaptığı tasarruftan ödeneceğine göre, bu durumda ekonominin yapması gereken tasarruf oranı artması gerekiyor. Bunun yanı sıra, Türkiye ekonomisi, örneğin işsizlik problemini uzun vadede çöze-bilmek ve buna benzer birçok nedenle, «uygun» bir büyüme hızını (yüzde 7) tutturmak zorunda olduğundan, ekonominin tasarruf finansman sorunları büyük bir handikap içindedir demek, yanlış olmayacak.

1980 sonrası izlenen İktisat politikasını yönlendirenlerin karşılarında böyle bir gerçek olduğuna göre, «kendi mantıkları içinde» bir çözüm de bulmuş olmalıydılar. Bu çözümün yabancı bankalar olduğu görülmektedir.

Yabancı bankalar ekonominin aradığı dış borçları bulmak ve aynı zamanda ekonominin bugüne kadar ki ve bundan sonra yapacağı borçların düzenli ödenmesi fonksiyonunu yerine getirmek üzere (15), genel olarak finansman problemine bulunmuş «bir çözüm» olmaktadır.

Devletin dışarıda yabancı bankalardan borç alması yerine ikame edilmiş bu sistemin mekanizması nasıldır?

Gözlemler, devletin aradan çıkıp, borçlanmanın artık yabancı bankalarla firmalar arasında olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla firmalar yurtdışında finansman aramak yerine yabancı bankaların Türkiye'ye gelmesiyle, borçlanmayı Türkiye'de dışarıya karşı yapmaktadır (16).

Dolayısıyla, 1980'den sonra Türkiye ekonomisi aynı oranda borçlanmaya devam etmiş, ancak **değişen borçlanmanın şekli** olmuştur. Aşağıdaki tablo bu konuda yeteri kadar aydınlatıcıdır :

— Tablo 1 —

Özel İşletmelerin Yatırımlarının Finansmanı

	1974	1980-81	1981 (Akım)
Kendi Tasarruflarıyla	33.4	19.1	-9.2
Dışarıdan (Yurtdışı)	6.0	17.4	15.0

Kaynak : Yılmaz Akyüz, Türkiye'de Mali Sistem Ara-
cılığıyla Kaynak Aktarımı: 1980 Öncesi ve
Sonrası, «Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız
Geçsinler», derlemesi içinde S. 88.

Tabloyu yeniden düzenledik.

Tablodan görüldüğü gibi, özel işletmele-
rin yatırım finansmanlarında 1974 yılında
kendi tasarrufları yüzde 33.4 bir orana sa-
hipken yurtdışı kaynaklardan bu oran yüzde
6.0'dır. 1980-81 döneminde birincisi yüzde
19.1'e düşerken, ikincisi 17.4'e yükselmiştir.
İkincisinin yüzde 300'e yakın bir artış gös-
terdiği gözden kaçırılmayacak bir olgudur.

SONUÇ :

1980 sonrasında borçlanma durmamış,
aksine devam etmektedir. Ancak değişen
tek şey borçlanmanın şekli olmuştur. 1980
sonrası iktisat politikasını yönlendirenler
Türkiye ekonomisinin en önemli sorunların-
dan biri olan finansman meselesine herhan-
gi bir çözüm getirmemişler; tersine işletme-
ler kendi kaderlerine ve hatta yabancı ban-
kaların «kucağına» bırakmışlardır.

Diğer bir açıdan, yabancı bankaların
Türkiye'ye gelişini Türk Bankalarına çeki-
düzen vermek şeklinde açıklamaya çalış-
mışlardır. Bu, oluşumun nedenlerini kamufle
etmek gibi bir niyeti taşımıyorsa, kesinlikle
çok basit ve dar bir yaklaşımdır. Dolayısıyla
bu yaklaşım, doğabilecek muhtemel politik
sonuçları da göremeyecektir.

NOTLAR

- (1) Korkut Boratav, Görelî Fiyatlar, Koruma-Müda-
hale Rantları ve Gelir Dağılımı; Bırakınız Yap-

sınlar Bırakınız Geçsinler; Türkiye Ekonomisi
1980-1985, derlemesi içinde, S. 226, Bilgi Ya-
yınları, 1985.

- (2) Bu eserlerden bazıları şunlardır :

—A. Savaş Akat, Alternatif Büyüme Stratejisi
İletişim Yay. 1983.

—K. Boratav, C. Keyder, Ş. Pamuk; Krizin Ge-
lişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, Kay-
nak Yay. 1984.

—IMF, İstikrar Politikaları ve Türkiye, Derleme,
Savaş Yay. 1982.

—Fikret Şenses; An Assessment of Turkey's
Liberalization Attempts since 1980 Against
the Background of her Stabilization Prog-
ram, ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt 10, S. 3.

—Yılmaz Akyüz, Faiz ve Enflasyon Üzerine,
Yapıt, S. 1984 ve Yapıt, İktisat Dergisi, ODTÜ
Gelişme Dergisi Toplum ve Bilim dergilerinde
ve gazetelerde çıkan çok sayıda madde.

- (3) Beşinci Beş Yıllık Plan'da bu oranın 1984'te
yüzde 17.4 olduğu ileri sürülmektedir. V. Beş
Yıllık Kalkınma Planı, DPT, S. 12, 1984.

- (4) Sermaye/hasıla katsayısının 26 yıl boyunca de-
ğişmediği varsayımı yapıyoruz. Hiç şüphe yok
ki bu katsayı dönemin başında daha yüksekti
ve giderek düştü. Böyle bir tespit, dönemin
başından itibaren belli bir zamana kadar, ta-
sarruf oranının GSMH içindeki payının daha
yüksek olması gerektiğini zimni olarak ifade
eder.

Ancak analitik nedenlerden katsayının de-
ğişmediği kabul edilebilir ki bu dizi birtakım güc-
lüklerden kurtarır.

- (5) Çağlar Keyder, Kriz Üzerine Notlar, Toplum ve
Bilim, Sayı 14, 1984.

- (6) Bunun istisnaları da vardır. Örneğin Sovyetler
Birliği, Ekim Devrimi'nden sonra, neredeyse
kapalı bir ekonomi haline gelmiş ve ithalatsız
büyüyen devasa bir ekonomi olmuştur.

- (7) Nicholas Kaldor, Türk Vergi Sistemi Üzerine
Rapor, Toplum ve Bilim, Sayı 15-16, 1981-82.

- (8) Korkut Boratav, Gelir Dağılımı, Gerçek Yay.
İkinci Baskı, S. 163.

- (9) Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Ticaret Odaları
ve Ticaret Borsaları Birliği, Üç Aylık Ekonomik
Rapor, Ocak-Mart 1985, S. 6.

- (10) GSMH'nın yüzde 2 veya 3'ü oranında dış borç-
lanma + işçi dövizleri gelirleri tasarruf açığını
kapatıyordu.

- (11) Bu verginin küçük üreticileri üretimden cay-
dırmamak için, gelir üzerinde değil, Kaldor'un
dediği gibi arazi üzerinden alınabilir. Ayrıntılı

bilgi için bakınız: Türk Vergi Sistemi Üzerine rapor, N. Kaldor, agm.

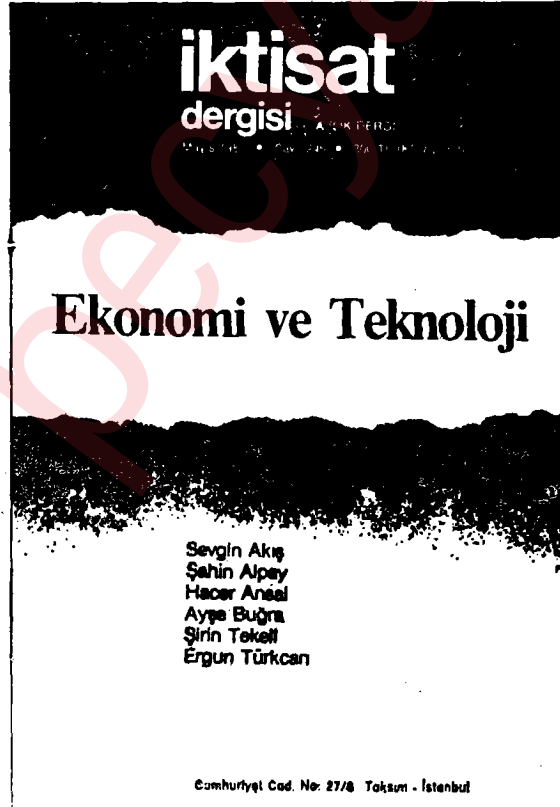
- (12) Köklü bir değişiklik olarak KDV uygulamasından sözedilebilir. Ancak KDV uygulamasını değerlendirebilmek için en azından yol sonunu beklemek gerekmektedir.
- (13) 3'üncü dipnotta belirtildiği gibi GSMH'de oranı yüzde 17.4 olduğu görülmektedir.
- (14) Taner Berksoy, 1980'lerde Dış Ekonomik İlişkiler, S. 155; Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler derlemesi içinde.
- (15) Tuncay Artun, Türk Malî Sistemi 1980-1984 Değişim ve Maliyeti; Bırakınız Yapsınlar Bıra-

kınız Geçsinler, derlemesi içinde.

Artun, bu makalesinde, Yabancı Bankaların dış borçların ödenmesi yönündeki rolleri üzerinde ayrıntılı şekilde durmaktadır.

- (16) Bu noktada sorulacak soru yabancı bankaların kendi açılardan Türkiye'ye neden geldikleridir. Neden, Türkiye ekonomisinde bankacılık sektöründe kârlılık oranının birçok ülkeye göre yüksek oluşudur.

Nisan 1985 tarihinde İktisatçılar Haftasından Dış Borçlanma Üzerine yapılan bir panelde konuşmacılar, kârlılık oranına ilişkin rakamlar vermişlerdir.

Duvarlarınıza saten giydirin.

Şimdi yepyeni bir boya var.
ÇBS Saten. Gerçekten silinebilir,
mum parlaklığında sentetik boya.
Modern dekorasyon anlayışı
doğrultusunda geliştirilmiş
pastel tonlarda, birbirinden çekici 25 renk.
Duvarlarına saten giydirmek isteyenler için
artık ÇBS Saten var.

ÇBS
Saten

YARI MAT SENTETİK BOYA

Banyonuza bir banyo daha katın.

Flotal kristal aynayı koyun banyonuza. Işıltılar dolsun, genişlesin duvarlar. Bir tek fayans bile oynatmadan büyüsün, derinlik kazansın banyonuz. Buhardan, sudan etkilenmeyen, yıllarca aynı nitelikte, aynı güzellikte kalan Flotal kristal ayna ile banyonuza bir banyo daha katın.

FLOTAL®
"KRİSTAL AYNA"

Cam Pazarlama A.Ş.

Büyükdere Caddesi, Beytem Han Kat 4-8
Şişli, İstanbul Tel: 146 11 30

Geleneksel İktisat Cepesinde Neler Oluyor? (X): Döviz Kurları Neden Değişir?

Nail Satlıgan'ın çevirdiği bu onuncu bölüm
(«Why Exchange Rates Change»), **The Economist**'in
24.11.1984 günü sayısında yayımlandı.

1970'lerin başlarında sabit döviz kurlarından oynak döviz kurlarına geçilmesi, iktisatçıları yeni teorileştirmelere, yeni araştırmalara itti. Gerçi bu çalışmaların hiçbiri döviz spekülâtörlerine kısa yoldan zengin olmayı öğreten bir kılavuz değil, ama döviz kurlarının neden değiştiğini anlamaya yardımcı oluyor.

1944 Bretton Woods konferansında kurulan, bir sabit döviz kurları sistemiydi. Ama kurların sonsuza kadar sabit kalacağı bir sistem değildi bu; bir ülkenin dış ödemeler bilançosu «temel dengesizlik» içinde olduğunda, o ülkenin kurunu değiştirmesi mümkündü ve gerekliydi. Örneğin Britanya, sterlini 1949'da (4,03 dolardan 2,80 dolara), ardından da 1967'de (2,40 dolara) iki kez devalüe etmişti. Ayrıca sabit bir döviz kurunun bile, paritesinin her iki yanında % 1'lik bir şerit içerisinde dalgalanmasına izin vardı.

Bretton Woods'un mimarları, döviz kurlarının çok seyrek değişmesini amaçlamışlardı. Değişiklik gerekli olduğunda, zamanlaması ve boyutu belirsiz olmalı (spekülâtörlerin vurgun vurmasını önlemek için), yönü ise önceden kestirilebilmeliydi. A ülkesinin enflasyonu ticaret ortaklarınınkinden hızlıysa parasını devalüe ediyor, yavaşsa revâlüe ediyordu. Ardından A ülkesi maliyetlerini yeniden uluslararası normla uyumlu hale getiriyor, böylece ticaretini haksız bir dezavantaj ya da avantajla yürütüyor olmaktan çıkıyordu.

Döviz kurlarına ilişkin bu yaklaşım, uluslararası ticarete merkezi bir rol tanımaktaydı. Bir ülkenin döviz kurunun, esas olarak o ülkenin ithalatını satın alıp ihracatını sattığı fiyat olduğu, bu fiyatın ayarlanmasının, bunların her birinden alınıp satılan miktarları değiştireceği varsayılmaktaydı. Sermaye akımlarının — bir ülkenin başkalarından çektiği ve onlara ödünç verdiği paranın — olsa olsa marjinal olduğu kabul edilmekteydi. O

zaman için makul bir görüştü bu. İkinci Dünya Savaşından sonra yirmi yılı aşkın bir süreyle çoğu hükümetler, uluslararası sermaye hareketini sıkı sıkıya denetlemişlerdi.

Dış ticaret ve dış ticarete konu olan mallar ile hizmetler üstündeki vurgunun döviz kuru davranışı konusunda ortaya çıkardığı bir teori vardı. Satın alma gücü paritesi (SAGP) denilen bu teori, döviz kurlarının, uluslararası satın alma güçlerinin eşit olduğu noktaya doğru yöneleceklerini anlatır özetle. Enflasyon bir paranın satın alma gücünü aşındırdığına göre, iki ülkenin enflasyon hadleri arasındaki fark, paralardan birinin öbürü cinsinden ne ölçüde aşındığını — yani döviz kurlarının nasıl değiştiğini — belirleyecektir.

X ve Y ülkelerinde 1. yılda satın alma güçlerinin eşit olduğunu, enflasyonun ise bulunmadığını varsayalım. 2. yılda enflasyon, X ülkesinde % 10'a sıçramış olsun. SAGP'ye göre X ülkesinin döviz kuru, zamanla % 10 değer kaybedecektir. Bu görüş, bazen «reel döviz kurları»nın — enflasyon farkına göre uyarlanmış nominal kurların — sabit olduğu biçiminde dile getirilir.

SAGP teorisinin ortaya çıkardığı iki çetrefil soru vardır:

■ Satın alma güçlerinin eşit olduğu temel yıl hangisidir? Pratikte, sonraki bütün devrimlerin kendisinden hareketle değerlendirileceği, enflasyonun sıfır olduğu, döviz kurlarının dengede bulunduğu herhangi bir başlangıç noktası yoktur. Bu nedenle temel yılın seçilişi keyfi olmak zorundadır — ve SAGP tahlilin sonuçları açısından çok şey fark ettirebilir. Örnek olarak doları alalım. 1979 temel yıl olarak alındığında, doların döviz kuru 1984 ortasında % 36 değer kazanmıştır (yani Amerikalı üreticilerin rekabet gücü gerilemiştir). Temel olarak 1982'yi kullandığımızda, 1984 ortasında doların reel kurundaki yükseliş yalnız % 9'dur.

■ Değişik ülkelerdeki «enflasyon»u ölçmenin doğru yolu nedir? Göreli maliyetlerdeki değişmelerin tahlili açısından tüketici fiyatları indekslerini kullanmanın anlamı yoktur. Bunlar, uluslararası ticaretin bir parçası olmayan konut maliyetleri gibi şeyler ile uluslararası fiyatları değil, yurt içi fiyatları değiştiren dolaylı vergileri içerirler. Toptan fiyatlarda bu sakıncalar daha az olmakla birlikte bunlarda da uluslararası ticarete konu olmayan kalemler yer alır.

Döviz hareketlerinin açıklanmasında SAGP'yi yeğleyenler, bu nedenle yalnız mamul malları içeren bir rekabet gücü ölçüsü seçme yoluna giderler; çünkü bunların hepsi ticaret konusudur. Değişiklik ülkelerin rekabet gücü için en iyi kılavuz ise, birim ücret maliyetlerini — toplam ücret ödemelerinin üretilen ıvır zıvır sayısına bölünmesi — karşılaştırmaktır. Bu yol, yurt içi üretim maliyetlerini geniş ölçüde dünya pazarlarında saptanan, dolayısıyla ülkeden ülkeye değişmeyen öteki maliyetlerden (hammaddeler gibi) yalıttır.

Görelî birim ücret maliyetlerine dayalı bir SAGP teorisi, döviz piyasalarında fiilen olup biteni açıklamada ne denli başarılıdır? Bu teori hep isabetli olsaydı, nominal kurlar eğilip bükülse bile reel döviz kurlarının sabit kaldığını gösterirdi. Diyagramda görüldüğü gibi, olanlar böyle değildir; Britanya ve Amerika örneklerinde reel kur, nominal kurdan bile daha gelgeç olmuştur.

SAGP yandaşları, teorilerinin, dövizlerin çizdiği bütün zikzakları kapsadığını iddia etmezler; teori, yalnızca, paraların, uzun dönemde, reel döviz kurunun kararlı olduğu bir dengeye doğru yöneldiklerini göstermektedir. Ne var ki reel döviz kurunu değiştirmenin birbirinden farklı yolları vardır. Görelî birim ücret maliyetleri değişmezken nominal kur değişirse de değişikliğe uğrar; görelî birim ücret maliyetleri değişirken nominal kur sabit kalırsa da.

Bu seçiş, önceki dosyaların birçoğunda merkezi bir yer tutan bir soruna yol açar : dengenin yeniden kurulmasında ücretler ile fiyatların uyarlanma hızı. Döviz kuru davranışıyla ilgili çeşitli kısa dönemli modelleri gözden geçirirken bunu gözden uzak tutmayalım.

Hareketli Fiyatlar

SAGP, dövizlerin neden değiştiğini ister açıklasın ister açıklamassın, fiyatları neyin değiştirdiği sorusunun kenarından dolaşır. Paracı ve klasik iktisatçıların bu soruya verdikleri cevap başkadır, Keynes'cilerin verdikleri cevap başka. Bu durum, onların döviz kurları konusunda farklı teoriler türetmelerine yol açar.

Paracılara bakılırsa, fiyatların hareketi, yurt içi para arzında daha önce meydana gelen değişmelere karşı bir tepkidir. Parasal büyüme temelde yatan reel GSYİH büyüme haddinden fazla olursa, bu fazla kendini enflasyon biçiminde gösterir. Bu teori, kolaylıkla döviz kurlarına yaygınlaştırılır. Paracılar, bir ekonomideki parasal büyümenin bir başkasına göre hızının, iki para arasındaki döviz kurunun nasıl değiştiğini büyük ölçüde belirleyeceğine inanırlar. Kurun 1. dönemde 1 İngiliz lirası = 2 dolar düzeyinde dengelenmiş olduğunu varsayalım. 2. dönemde Britanya kendi para arzını iki katına çıkarıyor, Amerika'nınki ise aynı kalıyor olsun. Ortadaki İngiliz liralari iki katına çıkınca, bunların her birinin dolar cinsinden değeri eskisinin yarısına düşer; yeni denge döviz kuru 1 İngiliz lirası = 1 dolardır.

Paracı yaklaşım «tek fiyat yasası»nı benimser: Uluslararası ticarete konu olabilecek her türlü mal ve hizmetin iç piyasadaki fiyatı, dünya denge fiyatıdır. Petrol üreticileri yerli müşterilerinden dünya fiyatının üstünde para istemeye kalkarlarsa, müşteriler,

yurt içi fiyat düşünceye kadar yabancı arz-cılara yönelirler. Pratikte taşıma maliyetleri, fiyatlarda bir miktar farklılık olmasını olanaklı kılar; ticaret engelleri (giriş gümrük rejimleri türünden «tarife dışı engeller» dahil) de, yerli alıcıların her istediklerini dünya pazarından sağlamalarını önleyebilir. Ama pazarlar açıksa, paracılar, tek fiyat yasasının geçerli olduğuna inanırlar.

Paracıların modellerine ekledikleri iki inceltme vardır. Birinci olarak, reel iktisadi büyümenin, para talebini etkilediği için döviz kurlarını da etkilediğini söylerler. Britanya Amerika'dan daha hızlı büyümekteyse, ek İngiliz lirası arzının bir bölümü, daha hızlı büyümekte olan reel alışverişlerin finansmanında kullanılacaktır; demek ki sterlin-dolar döviz kurunu aşağı itecek olan, bu ek arzın bütünü değil, ancak bir bölümüdür.

İkinci olarak, paracılar (öbür kuramcılar gibi), döviz kurlarını etkileyen bir öge olarak bekleyişlere yer verirler. Rasyonel-bekleyişler yaklaşımında döviz kuru, kuşkusuz, geleceğe ilişkin olarak elde bulunan bütün olguları zaten cisimlendirmektedir. Bunlar arasında döviz kurlarını harekete geçiren «temel» güçlere (paracıların gözünde, görelî parasal büyüme ve görelî çıktı artışı) ilişkin bir görüş de bulunur.

Keynes'ciler farklı bir yaklaşım benimserler. Onlara göre şirketler, fiyat saptarken maliyetleri hesap etmekte, sonra da bir kâr marjı eklemektedirler. Maliyetler (özellikle ücretler) yavaş değiştiğinden, fiyatların uluslararası normdan enikonu uzaklaşması mümkündür. Herhangi bir dışsal şok — siyasal belirsizlik, petrol keşfi —, bir ülkenin döviz kurunu SAGP dengesinden uzaklaştıracak olursa, geriye dönüş yıllar sürebilir. Ne var ki Keynes'ciler, SAGP'den bu sapmaları paraların hedef şaşırmasına ilişkin görüşleriyle (bakınız aşağıda) açıklarlar.

Bu dosyada şimdiye kadar döviz kurlarını etkileyen bir öge olarak faiz hadlerinden

pek söz etmedik. Oysa ülkeden ülkeye nakit kaydıran fon yöneticileri, faiz hadleri önemliymiş gibi davranırlar. Böylece «portföy dengesi» denilen yeni bir teori geliştirdi. Bu teori, kişilerin mali servetlerini — basit olsun diye para ve tahviller olmak üzere ikiye ayırılım — nasıl tuttuklarına bakarak işe başlar ve bu bakış açısını yabancı para ile yabancı tahvilleri kapsayacak biçimde genişletir. Daha önceki dosyaların birinde açıklandığı gibi, kapalı bir ekonomide tahvil talebine kıyasla para talebini faiz haddi belirler. Yabancı varlıkları da kapsıyorsak, öteki belirleyici olarak döviz kurunun da işin içine katılması gerekir.

Açık bir ekonomi modelinin ele alması gereken iki piyasa — yurt içi para piyasası ile uluslararası tahvil piyasası — ve her iki piyasayı etkileyen iki değişken — faiz hadi ile döviz kuru — vardır. Şekil 1'de para ve tahvil piyasalarında dengeye nasıl ulaşıldığı gösterilmektedir. Önceki dosyalardaki IS-LM eğrileri gibi şekil 1'deki iki eğri de, insanların davranışları konusundaki çeşitli özdeşliklerden ve yargılardan türetilmiştir. Basitlik sağlamak için bunların soyağaçlarını burada tümüyle betimlemiyoruz; ancak özünde faiz hadleri ile döviz kuru arasındaki ilişkinin elde edilmesi için hemen her değişkenin sabit olduğunu varsaymaktan kaynaklanmaktadır.

Bu varsayımların bazılarını birazdan gevşeteceğiz. Şimdilik şekil 1'deki iki eğri açısından ne anlama geldiklerine bakalım:

■ PP eğrisi para piyasasını ele alır; faiz hadleri yükseldiğinde, kişiler daha az para tutmak isterler. Ama model, para arzının sabit olduğunu varsayar. Öyle olunca kişilerin mevcut para ankeslerinden hoşnut olmalarının tek yolu zenginleşmeleridir. Bunun gerçekleşmesi için tek yol da, döviz kurunun devalüe olmasıyla ellerinde bulundurdıkları yabancı tahvillerin yerli para değerinin artmasıdır. Dolayısıyla para piyasası kendi başına ele alındığında, faiz hadlerindeki artışın

ardından dengenin yeniden kurulması için devalüasyona gerek duyulur — bu, PP eğrisine yukarı doğru bir eğim verir.

■ TP eğrisi tahvil piyasasını ele alır; eğri, tahvil piyasasının dengede bulunduğu bütün faiz hadleri ve döviz kurları birleşimlerini yansıtır. Eğiminin soldan sağa aşağıya doğru olması, X ülkesinde faiz hadlerinin daha yüksek olmasının, o ülke sakinlerini portföylerinin daha büyük bir bölümünü yerli tahviller cinsinden tutmaya özendirmesinden ileri gelir. Bu tahvillerin arzı sabit olduğundan, X sakinlerinin mevcut portföylerinden hoşnut olmalarının tek yolu, ellerindeki yabancı tahvillerin iç para değerinin azalmasıdır. Bunu sağlayabilecek olan, döviz kurumunun yükselmesidir.

Bu model, nelerin sabit tutulduğuna ilişkin varsayımları gevşettiğiniz zaman canlanır. Sözgelimi hükümetin bütçe açığı verdiğiğini, bu yüzden yerli tahvil arzının arttığını varsayalım. X ülkesinin sakinlerini daha çok tahvil tutmaya ikna etmek için faiz hadlerinin yükselmesi gerekeceğinden, TP eğrisi sağa — şekil 2'de TP_2 'ye — kayar. Oysa servet etkileri dolayısıyla kendilerini zenginleşmiş hissettikleri için daha fazla para tutmak isterler — böylece PP eğrisi PP_2 'ye doğru dışarı kayar.

Bu kaymaların birleşik etkisinin, faiz haddini H_2 'ye yükselteceği kesindir. Ne var ki döviz kuru üzerindeki etkisi belirsizdir. Şekil 2'nin çizilme biçimi, döviz kurunun DK_1 'den DK_2 'ye devalüe olmasına yol açmaktadır; oysa PP eğrisi daha çok kaymış olsaydı, daha yüksek faiz hadleri düzeyinde dahi döviz kuru değer kazanmış olurdu.

Dış faiz haddinin yükselmesi de belirsizlik doğurur. Bu yükseliş, her iki eğriyi sağa kaydırır — bunun, X parasının döviz kurunun devalüe olmasıyla sonuçlanacağı açıktır. Ancak aynı gelişmenin X ülkesindeki faiz hadleri üzerindeki etkisi, her bir eğrinin ne

kadar kaydığına bağlı olacaktır.

İkircil olmayan etkiler yaratan etkenler yalnızca şunlardır: (1) X ülkesinin para arzında artış. Bu, ülkenin döviz kurunun devalüe olmasına ve faiz haddinin düşmesine yol açar. (2) X ülkesi sakinlerince tutulan yabancı varlıkların yabancı-para değeri artması — bu, X ülkesinin bir cari işlemler fazlası vermesinin, böylelikle daha çok yabancı varlık satın alabilir hale gelmesinin sonucudur. Bu durum X'in döviz kurunun değeri kazanmasına yol açacak, ama faiz haddi değişmeyecektir. Şekil 2'ye ilişkin kendi versiyonlarınızı çizerek ve eğrileri sağa sola kaydırarak bu etkilerin her ikisini doğru layabilirsiniz.

Döviz kurlarıyla ilgili bu üç temel teori — Keynes'ci, paracı ve portföy dengesi —, dördüncüsüne, SAGP'ye, ilişkin özgöl bir sorunun cevaplandırılmasına yardımcı olabilir. Döviz kurlarının bir SAGP dengesine yöneldiğini varsaysak bile, gerçek dünyada kurlar kısa dönemde «hedef şaşırırlar» — yani SAGP'ye dönüş için gerekli olandan daha çok yükselir ya da alçalır.

Neden? Nedenlerin biri, yurt içi fiyatlar ile ücretlerin, nominal döviz kurlarındaki değişmeye uyum gösterişlerindeki yavaşlıktır. İki ölkeli bir dünyada döviz kurunun SAGP dengesinde olduğunu varsayalım; sonra A ülkesi para arzını iki katına çıkarsın. Zamanla bu durum, A ülkesindeki fiyatlar ile ücretleri iki katına çıkaracak, dolayısıyla SAGP'nin yeniden kurulması için döviz kurunun yarıya inmesi gerekecektir. Bunun hemen ardından fiyat istikrarına geri dönüşümüş olacak, dolayısıyla nominal faiz hadlerinin değişmesine gerek kalmayacaktır; denge hemen yeniden kurulacaktır. Ne ki fiyatlar ile ücretlerin yükselmesi zaman alacak olursa,

nominal para arzının iki katına çıkarılması, reel para arzını da artırmış olacaktır. Bu durumda faiz hadleri düşecektir. Para sermaye hesabından geçerek ölkeyi terk edecektir.

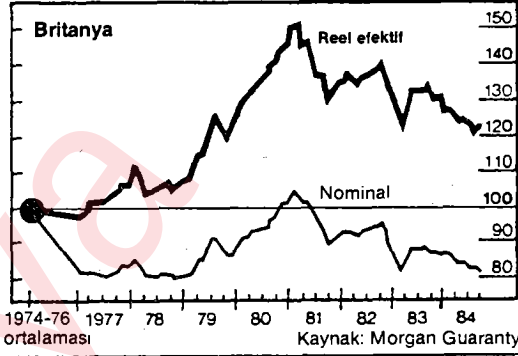
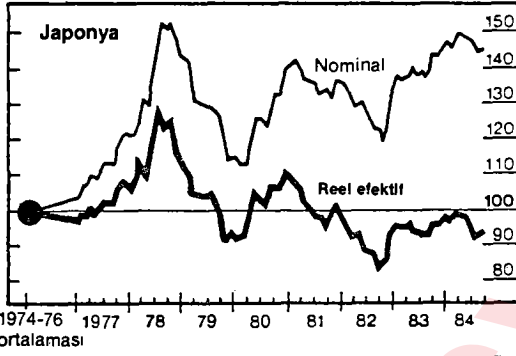
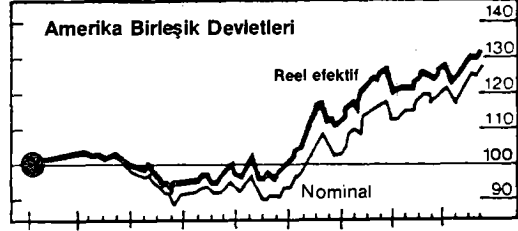
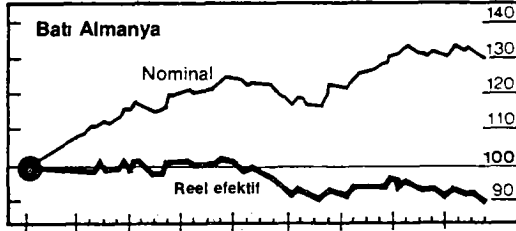
Bunun meydana gelmesini önlemek için döviz kurunun gecikmeden düşmesi gerekir — yalnız en son SAGP denge düzeyine değil, onun da altına. Döviz kurunda bundan sonra meydana gelecek ilk hareketin yukarı doğru olacağına insanları ikna etmek için bu hedef şaşırma gereklidir. Bunu bilirlerse, parayı tutmaya devam etmekten ürkmeyizler. Faiz hadleri düşmüş olsa bile, umdukları sermaye kazancı, başka paralarla kazanabileceklerinden daha az faiz elde etmelerini ödünler. Zamanla ücretler ile fiyatlar, para arzının iki katına çıkmasına ayak uydurur. Ayak uydurdukça, para arzının reel değeri düşer; döviz kuru da, yavaş yavaş, başlangıç değerinin yarısı düzeyinde buluncacağı yeni SAGP dengesine doğru yükselmeye başlar.

Bu tahlilin reel ekonomi açısından önemli bir uzantısı olduğunu gözden kaçırmayalım. Bu tahlile göre nominal döviz kurundaki bir değişikliğin, bir ekonominin rekabet gücü üstünde kalıcı bir etkisi yoktur; para devalüasyonu, sonunda yurt içi ücretler ile fiyatların yükselmesine yol açarak başlangıçta yaratmış olabileceği her türlü yararı siler.

Bunlar bilinmeyen şeyler değil. Bu tahlil, yalnızca kapalı bir ekonominin ele alındığı daha önceki dosyalarda ulaşılmış olan sonucun uluslararası versiyonudur; arz eğrisi dikeydir, dolayısıyla üretimin, mali ya da parasal bir talep genişlemesi yoluyla sürekli olarak genişletilmesine olanak yoktur. İktisatçıları ulusal alanda olduğu kadar uluslararası alanda da ayıran, ücretler ile fiyatların ne kadar hızlı değiştiğidir.

Reel kurlar da değişir

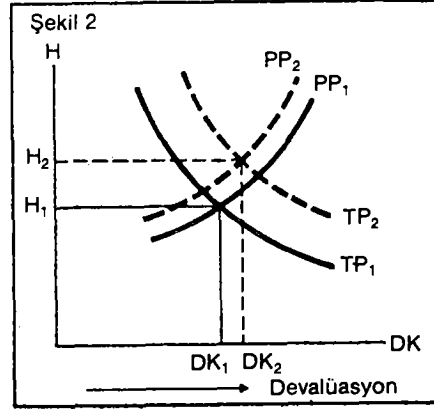
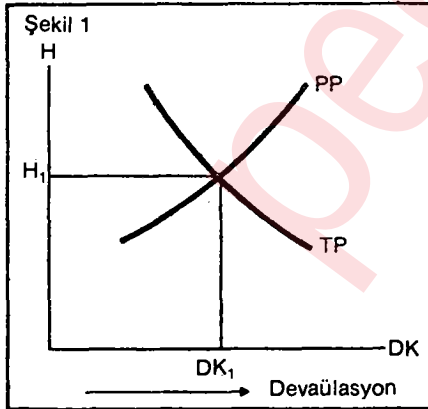
Döviz kurları 100/1974-76 ortalaması=100

1974-76
ortalaması

1974-76
ortalaması

Kaynak: Morgan Guaranty

Sanayi ve Çevre Konferansı

Engin URAL

Yazar Türkiye Çevre Sorunları Vakfı
genel sekreteridir.

Sanayi ile çevre sorunları arasındaki yakın ilişkileri dikkate alan Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, 24-25 Ekim 1985'te Ankara'da «Sanayi ve Çevre Konferansı»nı düzenledi. İki gün süren çalışmalar 180'den fazla iştirakçinin ilgisini çekti. Birinci gün dört, ikinci gün de üç olmak üzere, Konferans'a yedi tebliğ sunuldu. Yedinci tebliğden sonra da, bir genel değerlendirme yapıldı. Vakfın önemli bir amacı, bu Konferans'ta, çevreye ilgi duyan kuruluşlar ve temsilcileri ile sanayi sektörünün önde gelen temsilcilerini bir araya getirmekti. Özel sektör kuruluşlarının bu toplantıya gösterdiği ilgi, bu bakımdan sevindirici oldu.

Konferans, uluslararası bir toplantı olmamakla beraber, dünyadaki bazı gelişmeleri Türkiye'ye aktarabilmek bakımından üç yabancı uzman da tebliğ vermek üzere davet edilmişti. Özellikle, Birleşmiş Milletler'in Kasım 1984'te Versailles'da düzenlediği uluslararası Konferans'ın Türkiye'de yeterince değerlendirilmediği noktasından hareket eden TÇSV, Konferans'taki ilk oturumu, Birleşmiş Milletler Sanayi ve Çevre Ofisi Müdürü Dr. Dominique Larré'nin tebliğine ayırmıştı. Larré, tebliğinde, World Industry Conference on Environmental Management (WICEM)'a 72 ülkeden 500'ü aşkın temsilcinin katıldığını hatırlatarak, Konferans'ın şu temel ilkeleri dünya kamuoyunun dikkatine sunduğunu belirtti: 1) Çevre, kalkınmanın ayrılmaz bir parçasıdır. Çevreyi tahrip eden bir kalkınma düşünülemez. 2) Ekonomik büyüme ve çevre korunması gayretleri, âhenkli bir şekilde yürütülmelidir. 3) Çevre açısından fayda/maliyet analizlerine önem verilmelidir. 4) Sanayi, çevre koruma yönünden taşıdığı sorumluluğu kabul etmelidir.

Konferans'ın ikinci tebliğinde, Prof. Dr. Asaf Savaş Akat, kalkınma gayretleri içindeki Türkiye'de çevre konularının son bir kaç yılda gündeme geldiğini, çevre konularının daha sınırlı bir yerleşme bölgesindeki insanları etkilediğini ve ülkenin her yerinde çevre faktörünün aynı önemi taşımadığını hatırlattı, fakat bundan sonra ekonomistlerin de çevre konusuna daha fazla önem vermesi gerektiğine işaret etti. Daha sonraki tebliğin sahibi, Dr. Orhan Uslu, İzmir Körfezi'ndeki kirliliği, bir «case study» olarak inceledi ve sınai kirliliğin İzmir'de hangi boyutlara ulaştığını ortaya koydu. Uslu, ayrıca, endüstriden kaynaklanan kirliliğin kontrol edilebilir olduğuna, fakat, yağışlardan, tarımsal faaliyetlerden, liman faaliyetlerinden ve Körfez'e akan derelerin bıraktığı maddelerden meydana gelen kirliliğin kontrol altına alınmasının çok daha zor olduğuna işaret etti.

Fransa Bilimsel Araştırmalar Merkezi'nden Roger Schaefer, insanın uzun zamandır çevreyi tahrip etti-

ğini, şimdi, yeni geliştirmekte olduğu teknolojiler ile, daha önce bozduğu çevreyi temizlemeye ve kirliletmeye dikkat ettiğini hatırlattı. Bu gayretler içinde, kullanılacak teknolojinin ve metadların akılcı ve pratik çözümler getirmesi gerektiğini hatırlattı.

Konferans'ın ikinci günündeki ilk tebliği sunan Dr. Mahir Fisunoğlu, kısaca şu açıklamaları yaptı: «Mevcut teknoloji esas alınarak, çevre sorunlarının hangi ölçüde kontrol edilebileceği ve çevre kirliliğinin optimum miktarı ve bu miktara hangi ekonomik metodlarla ulaşılabileceği belirlenmelidir. Kirlilik sebebiyle ortaya çıkan ek maliyetin ne şekilde bölüşülebileceği de, ekonomistlerin üzerinde durması gereken bir noktadır.»

Çokuluslu şirketlerin çevre konularına yaklaşımının çok önem taşıdığını hatırlatan Dr. Charles Pearson, «Bütün dünya ülkelerini büyük ölçüde etkileyen ekonomik faaliyetlerinin çapı dikkate alınınca, çokuluslu şirketleri çevre kanunlarında yapıcı ve tutarlı bir politika içine sokmak şarttır,» dedi. Bunun zor bir iş olduğunu kabul ettiğini de belirten Pearson, tavan-dan tabana, üst karar mekanizmasından uygulayıcılara inen bir çizgi içinde, çevre faktörünü çokulus-

lu şirketlere öncelikle kabul ettirmek gerektiğini tekrarladı.

Konferans'ın son tebliğini veren Mehmet Arif Demirel, siyasi partilerin de çevre konusunu gündemlerine almaları gerektiğini hatırlatarak, «eğer yerleşik partiler bu konuda dikkat göstermezlerse, Batı Avrupa'da örneğini gördüğümüz uç partilerin çevre alanında ortaya çıkmaları fayda değil zarar getirir,» dedi.

Yukarıda belirtilenler, Konferans'ta tartışılan konuların sadece bir kaç cümle ile çizilen çok kısa bir tablosudur. Konferans'ı düzenleyen Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, bütün tebliğleri ve her tebliğden sonra yapılan yorumları, 1986 Mart ayında kitap halinde yayınlamak istediğini belirtmektedir. Şu anda söylenecek olan şey, Sanayi ve Çevre Konferansı'na katılan ve ilgilerini gösteren kamu ve özel sektör sanayicilerinin bu ilgilerini yapıcı bir şekilde geliştirmek gereğidir. Vakıf, atılan bu adımdan sonra, gayretlerin durmaması ve sanayi-çevre ilişkilerinin Türkiye'de çok daha geniş ve sağlıklı şekilde tartışılması için desteğini sürdürmek istemektedir.

Seul'den Sonraki Senaryo

Ergun TÜRKCAN

Dr. Türkcan'ın «En Yeni Kapitalizm ya da 1930'leri Anlamak» başlıklı yazısı 250. (Eylül 1985), «Teknolojinin Jeopolitiği» başlıklı yazısı ise 246. (Mayıs 1985) sayımızda yayımlandı.

Mali Bir Birleşmiş Milletler

Uluslararası finans diplomasisi yılda bir kere kendi genel kurulunu topluyor; geçen bir yılı değerlendirip gelecek için bazı kararlar alıyor. Bu toplantılara IMF, Dünya Bankası (IBRD) ile IFC, IDA gibi yan kuruluşlarının üyeleri ülkelerin yetkilileri ve dünya finans sisteminin başlıca aktörleri olan bankacılar, tabii yüzlerce uzman, uluslararası memur, gazeteci ve yorumcu ile birlikte katılıyorlar. Burası 149 üye ülkesiyle bir malî Birleşmiş Milletlere benziyor.

Her genel kurulda, her büyük toplantıda bazı kişiler ön plana çıkar, dikkatleri üstüne çeker. Bu yıl Seul'de yapılan ortak toplantının yıldızı ABD Hazine Bakanı (Treasury Secretary) Mr. James Baker olmuş ve onun getirdiği öneri, IMF ve gelecekteki dünya iktisadi senaryoları hakkında spekülasyonlara yol açmıştır.

Mr. Baker'ın Önerileri

Mr. Baker üç yıl içinde ticaret bankalarının başlıca borçlu ülkelere 20 milyar dolarlık bir ticari banka kredisi ile Dünya Bankası ve Inter-Amerikan Kalkınma Bankasının birlikte 27 milyar dolarlık bir kalkınma kredisi açmasını önermektedir. Bu önerinin içeriğinde ABD'nin Dünya Bankası'na karşı 4-5 yıldır sürdürdüğü

soğuk tavrın bir şekilde sona ermesi ve Bankaya daha önemli bir rol verilmesi mevcuttur. Doğal olarak kredi koşulları da değiştirilip biraz daha yumuşatılıyor.

Bunlara ek olarak Hazine Sekreteri Baker ABD'nin yüksek faiz hadleri, bozulmuş para kurları, korumacılık ve az gelişmiş ülkelerin giderek ağırlaşan kalkınma sorunları için işbirliği talep ediyor. Böyle bir yaklaşım bundan bir kaç ay önce düşünülemezcek bir esnekliği vurguluyor.

Merkezinde uluslararası borç sorunu ve bu sorunun büyüme yoluyla çözülebileceği varsayımı yatan bu plan eğer ciddi olarak gündeme getirilmişse dünya ekonomisinin ayrı bir aşamaya ulaştığını düşünebiliriz. Ancak, bu plan ABD'nin tüm etkili kesimlerinin onayını almış ciddi bir öneri ise yeni bir aşamadan söz edilebilir. Çünkü bu öneri Mr. Baker'in bir grup Hazine bürokrati ile hazırladıkları bir çıkış olabileceği gibi Washington'un dünya kamu oyunundaki bir sondaj denemesi niteliğini de taşıyabilir.

ABD, borçlu ülkelerin ağızına bir parmak bal çalmıyorsa, faiz hadlerini düşürmesi ve kendi bütçe açığını azaltması gerekmektedir. Daha doğrusu bütçe açığını küçültmek faiz hadlerinin düşmesini sağlar. Çünkü, yüksek faiz hadlerinin önemli nedenlerinden birisi bütçe açığını karşılamak için piyasadan yapılan borçlanmadır.

Hazine Bakanı birçokları gibi bütçe açığının kapatılmasını harcamaların kısılmasında görüyor. Vergilerin artırılması Reagan'cı iktisat politikasına (supply-side) ters düşüyor. Gerçi bir vergi reformu yasama önünde bulunuyor. Bununla ABD vergi sisteminin eksik gediği kapanıp, vergi kaçağı azaltılacak. Yatırımcıdan daha az vergi alan bu taslağın, (arzi artıran) - iktisat politikasına ters düşen bir yanı yok.

Bu durumda Reagan yönetiminde yeniden gücünü ve dışlarını gösteren ünlü askeri-sınai kompleksin davranış biçimi önem kazanıyor. Bütçe harcamalarının kısılması büyük askeri proje ihalelerinin azalması anlamına geliyor. Yıldız Savaşları (SDI) momentum kazanırken bunu kim frenleyebilir? O zaman Baker önerisine başka bir açıdan bakmak gerekiyor. Olayı bir borç sorunu olarak görmek yerine bir likidite fazlasının kullanımını araştırmak bizi daha gerçekçi bir çözüme götürebilir.

Eski Senaryo - Yeni Senaryo

Önce bir kaç temel veri: 1955 - 73 arası dünya hasılası yılda ortalama yüzde 4,5 dünya ticareti yüzde 7,5 artıyor. 1973 - 84 döneminde bu değerler yarı yarıya azalmış: hasıla yüzde 2,8, ticaret yüzde 3,3 olmuştur.

Oysa, dünya likiditesi, uluslararası para miktarı, bu miktarların çok üstünde artmıştır. Resmi döviz sayılan IMF kotaları 1960 larda 10 milyar SDR dan 1984 de 90 milyara yükselir. Daha önemlisi, içinde yüzde 70-80 arasında 'euro-dolar' bulunan 'euro-currency' miktarı yılda ortalama yüzde 26-30 arasında artarak 1982 de net 1 trilyon dolara ulaşmıştır.

Likidite artışının görünür nedeni petrol fiyatlarının sıçraması. Daha doğrusu 'sistem' tarafından sıçratılması. Oyunu sahneye koyan ABD, baş oyuncu uluslararası bankacılık sistemi. Senaryo bir anlamda çok basit : mahallenin çocuklarına camları kırıp sürekli cam satan camcı gibi bankacılar fiyatları yükseltip herkese kredi vermeğe başladılar. Durduğu yerde herkesin ödemeler açığı birden büyüdü ve önce IMF'e, orası yetmeyince bankalara koştu.

Oyun Orta Doğu'da geçtiği için kötü adam rolünü de Araplara yüklediler. Feodalizmi yaşayan Araplarla İranlılar parayı görünce kötü adam rolüne itiraz etmediler. Destek rollerindeki Avrupalılar ve Japonlar yeni enerji kaynakları, tasarruf imkânları ve en önemlisi kendi mallarına zım yapmanın gerekçesini bulup yalancı ağıllamalarla oyunu sürdürdüler. Olan, gariban az gelişmiş ülkelere oldu. IMF başkanlığında bankalar konsorsiyomuna iktisadi bağımsızlıklarını haczettirip, «Sefiller»i oynadılar.

Şimdi petrol olayı bitti. OPEC de garibanlar arasındaki eski yerine oturuyor. Ama bankaların elindeki paralar duruyor. Büyüme durduğu için kredi talebi eski borçları ödemeye sınırlı. Taze para talebi büyümeyle mümkün. Ancak eski borçlarını tahsil ile yeni borçlandırma imkânları arayan uluslararası banka sistemi zor durumda.

Yeni senaryoda hem borçlar tahsil edilmeli hem de yeni borçlar verilmeli. Bunun için de bazılarınin büyüme başlaması gerekiyor. Öncelikle de büyük borçluların. Bunlar büyürse borçlarını da ödeyebilirler. O zaman, şimdi 1 trilyon dolara ulaşan az gelişmiş ülke borçları 1990 larda 2-3 trilyonlara tırmanabilir. Ancak, bunun için yeni bir güvenlik mekanizması gereklidir. IMF'in bu yeni görevi yürütebileceğine dair kuşkular artmaktadır.

Bu nedenle Mr. Baker'in daha sonra yaptığı «süperbanka» önerisi anlam kazanıyor. IMF'in yerine yeni senaryoyu yönetecek genç rejisör görevindeki süperbanka, bundan böyle toplu (syndicated) kredilerde yüzlerce banka tarafından onaylanacak bir krediye tek başına onaylayacak. Borçlu için kolaylık, bankalar için güvence. Yoksa, üç yılda istenen 47 milyar dolar için böyle bir mekanizmaya gerek yok.

Aynı zamanda Mr. Friedman'a da fazla gerek kalmıyor. Monetarizm 1970 lerin başında doların miktarı

çoğaltılıp enflasyon körüklendikten sonra, doların değerini tekrar yükseltmek ve enflasyonu kesmek için bir fren işlevini gördü. Şimdi freni hafifçe boşaltıp motoru çalıştırma zamanı geldiğinden profesörü emekliye ayırmakta sakınca yoktur.

Ancak, büyümenin getireceği çelişkiler Krizin sorunlarından daha az değildir. ABD Kongresinde güçlenen korumacı eğilimler, doların düşürülemez değeri ve ABD'nin büyüyen cari açığı için Baker öneri-

sinde bir ip ucu bulunmuyor. Ayrıca kapitalizmin ağırlık merkezinin Atlantik'den Pasifiğe kaymasının yarattığı ilave maliyeti kimin yükleneyeceği belirtilmiyor. Ama anlaşılan yeni senaryoda yükün ağırlığını teknolojik hamlede geç kalıp verimliliğini artıramıyan, kıtasında yatırım yapamayıp tasarruflarını Amerika'ya kaçıran Avrupa çekecek. Eşitsiz büyümenin tarihsel sonuçları...

16 Ekim 1985 — Ankara

Dünyada ve Türkiye'de Sosyal Demokrasi

Mehmet Ali Aybar
İsmail Cem
Nazlı Ilıcak
Ahmet Kotil
Ayşe Öncü
Gülner Savran
Erdoğan Tokgöz
Hülya Tufan
Mehmet Tütüncü

Abone Adresi:
Cumhuriyet Cad. 27/6
Taksim - İstanbul

20.yüzyıl bitiyor, 21.yüzyıla hazırlanın.

bir TELEXTRA alın, iletişimde ekstra kolaylığı yaşayın.

Çağımız yeni bir çağa hazırlanıyor.

Bilimiyle, teknolojiyle, deneyimleriyle 21. yüzyılı karşılıyor insanoğlu. İşte size bugünün iletişim sorununu çözümlenecek, yarının gelişimine ayak uydurabilecek, ileri teknolojinin üstün ürünü: TELEXTRA.

Telextra, 128 hafızalıdır. Görüşeceğiniz numaraları kaydedin, bırakın Telextra arasın. Meşgul ise Telextra otomatik olarak 5 kez daha arasın.

İsterseniz ahizeyi kaldırmadan odanın her yerinden rahatça konuşun.

Telextra mükemmel bir şifsekreter sisteminin size sunacağı tüm hizmetlerin yanı sıra 12 haneli hesap makinası, digital saati, konuşma süresi göstergesi ve daha nice özellikleriyle büyük yardımcınızdır. Bugün Telextra alın, 21.yüzyıla hazırlıklı olun.

imper a.ş.

Bankalar Okcumusa Cad. 84-86
Sahlan Han Kat: 4 Karaköy-İst.
Tel: 155 58 16 - 155 58 17 - 155 36
24 Telex: 24459 impr tr. T.L.C.
imper Elektronik - İstanbul

ETKİLİ VE KALICI BİR ARMAĞAN

Yeni yılın yaklaştığı şu günlerde dostlarınıza, müşterilerinize, kuruluşunuzun saygınlığına yararsız, yıllarca değerini yitirmeyecek bir armağan düşünüyorsunuz.

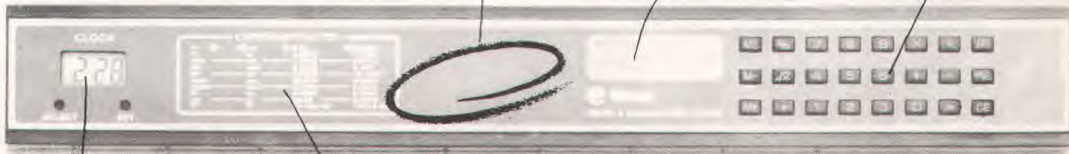
ETKİLİ VE KALICI
REKLAM YERİ

8 hanelik digital
gösterge

4 işlem yapılan
hesap makinesi

Cm.
Cetvel

Inc
Cetvel

digital saat

Ölçü değişim tablosu

imper a.ş.

Bankalar, Okcumusa Cad. 84-86 Sahlan Han Kat: 4 Karaköy-İST.
Tel: 155 58 16 - 155 58 17 - 155 36 24 Telex: 24 459 impr tr.

Elmak®

Garanti Bankası. Ekonomik Gelişme İçin. “İstikrarlı Bankacılık”a inanıyor.

Ülkemiz ekonomisinin gelişmesinde üzerine düşen sorumlulukların idraki içinde olan Garanti Bankası, her zaman istikrarlı hareket etmiş ve böylece itibar kazanmıştır.

GARANTİ BANKASI